

KNIHA-OBJEKT VE VEŘEJNÉM PROSTORU

Disertační práce

Autor: MgA. Julie Kačerovská

Vysoké učení technické v Brně

Fakulta výtvarných umění

Školitel: doc. dr. Jiří H. Kocman

Studijní program: Výtvarná umění

Studijní obor: Umění ve veřejném prostoru a umělecký provoz

Brno 2013

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracovala samostatně a uvedla jsem všechny použité podklady a literaturu.

Julie Kačerovská

Děkuji doc. dr. Jiřímu H. Kocmanovi nejen za vedení této práce, ale i za celkové nasměrování k oboru pojmajícího knihu a papír jako umělecké médium.

Také bych chtěla poděkovat všem, kteří se mnou během doktorského studia spolupracovali na projektech praktické části dizertační práce, a všem, kteří mi poskytli inspiraci či nové informace.

Jmenovitě bych pak chtěla poděkovat Mgr. Gině Renotière, Ph.D. za přátelské rady a konzultace a MgA. Kateřině Zemanové, roz. Valáškové, za podnětné poznámky k teoretické části a spolupráci na mnohých projektech praktické části dizertační práce.

Děkuji také PhDr. Janě Spoustové za jazykovou korekturu této práce.

ANOTACE

Dizertační práce *Knih-objekt ve veřejném prostoru* byla vytvořena v rámci doktorského studia ve studijním programu *Výtvarná umění* v oboru *Umění ve veřejném programu a umělecký provoz* na Fakultě výtvarných umění VUT v Brně.

Dizerační práce se zabývá uměleckou tvorbou v postmoderním umění, jež knihu využívá jako výtvarný prostředek, zpracovává vztah mezi knihou jako objektem, výtvarným uměním a prostorem. Nevěnuje se tedy primárně fenoménu autorské knihy, ale vzhledem k enviromentální typologii práce jsou uvedena díla spjata zejména s uměleckými kategoriemi objekt, instalace, monument, performance, konceptuální umění aj.

Práce zkoumá problematiku dvěma způsoby, které jsou propojeny:

Teoretická část, která přes studii o symbolice knihy a náhled na knihu z hlediska jejích výstavních specifik, dospívá k přehledu aktuálních přístupů ke knize jako uměleckému objektu v souvislosti s veřejným prostorem.

Praktická část, která přes vlastní projekty organizace výstav, workshopů a přednášek reflektuje a doplňuje teoretickou část dizertační práce.

KLÍČOVÁ SLOVA

knihy, kniha-objekt, autorská kniha, knižní instalace, veřejný prostor, knihovna, knihy na výstavách, symbolika knihy

OBSAH

- 1 ÚVOD - 7**
 - 1.1 *OBEČNÁ FORMULACE TÉMATU - 7*
 - 1.2 *STRUKTURA DIZERTAČNÍ PRÁCE - 7*
 - 1.3 *LITERATURA - 9*
 - 1.4 *PŘÍNOS DIZERTAČNÍ PRÁCE - 10*

- 2 NÁSTIN SYMBOLIKY KNIHY V DĚJINÁCH UMĚNÍ A JEJÍ POSTAVENÍ V SOUČASNÉM UMĚNÍ A KULTUŘE - 11**
 - 2.1 *DESTRUKCE, LIKVIDACE ČI RECYKLACE KNIHY V MODERNÍM UMĚNÍ - 22*
 - 2.2 *KNIHA NA POČÁTKU NOVÉHO TISÍCILETÍ - 24*
 - 2.3 *LITERATURA / FILM / VÝTVARNÉ UMĚNÍ - 25*

- 3 PROBLEMATIKA VYSTAVOVÁNÍ KNIH - 27**
 - 3.1. *ALTERNATIVNÍ ZPŮSOBY VYSTAVOVÁNÍ KNIH - 33*

- 4 KNIHA-OBJEKT VE VEŘEJNÉM PROSTORU U NÁS I V ZAHRANIČÍ - 47**
 - 4.1 *KNIHA-OBJEKT PRO MUZEUM A GALERII - 50*
 - 4.1.1 *AUTORSKÁ KNIHA - 51*
 - 4.1.2. *KNIHA-OBJEKT - 52*
 - 4.1.3 *KNIŽNÍ INSTALACE - 53*
 - 4.1.4 *VIDEOPROJEKCE, PERFORMANCE A INTERAKCE - 53*
 - 4.2 *KNIHOVNA JAKO VÝTVARNÝ OBJEKT A SPECIFICKÝ PROSTOR - 54*
 - 4.3 *KNIHA VYTVÁŘÍ PROSTOR (INSTALACE Z KNIH) - 64*
 - 4.4 *KNIHA V KRAJINĚ - 72*
 - 4.5 *KNIHY V ULICÍCH - 79*
 - 4.5.1 *INSTALACE V ULICÍCH - 80*
 - 4.5.2 *KNIHY JAKO MONUMENTÁLNÍ POMNÍKY - 83*
 - 4.5.3 *KNIHA V POULIČNÍ PERFORMANCE - 91*
 - 4.5.4 *ORGANIZOVANÉ OBČANSKÉ A INSTITUCIONÁLNÍ AKTIVITY - 94*

5	REFLEXE VLASTNÍCH REALIZOVANÝCH PROJEKTŮ - 97
5.1	<i>PAPÍR A KNIHA VI. / PAPER ART & ARTISTS BOOK - 99</i>
5.2	<i>MINIGALERIE ART ARMARIUM - 103</i>
5.3	<i>FESTIVAL I KRÁVA MÁ SVOU KNIHU - 106</i>
5.4	<i>KNIHA V KRAJINĚ - 108</i>
5.5	<i>EX LIBRIS - 114</i>
5.6	<i>PŘEDNÁŠKOVÝ CYKLUS KNIHA JAKO FORMA UMĚNÍ - 121</i>
5.7	<i>TŘETÍ ČÁST PROJEKTU ITINÉRANCES EN IMAGES - 130</i>
6	ZÁVĚR - 134
7	ABSTRAKT - 137
8	PRAMENY - 138

1 ÚVOD

1.1 OBECNÁ FORMULACE TÉMATU

Dizertační práce *Kniha-objekt ve veřejném prostoru* vznikla v rámci doktorského studia v oboru Umění ve veřejném prostoru a umělecký provoz na FaVU VUT v Brně. Jejím cílem je zpracování mezioborové umělecké tvorby, jež knihu využívá jako výtvarný prostředek. Práce zahrnuje díla českých i zahraničních autorů týkající se uměleckých kategorií autorská kniha, kniha-objekt, instalace, monument, performance, konceptuální umění a přesahuje i do dalších kategorií. Můj zájem se soustředil také na vztah objektu k prostoru, podle něhož je i vytvořena struktura hlavní kapitoly *4. Kniha-objekt ve veřejném prostoru u nás i v zahraničí*.

Práce zkoumá problematiku dvěma způsoby, které jsou souvisle propojeny:

Teoretickou částí, která přes studii o symbolice knihy a náhled na knihu z hlediska jejích výstavních specifíků dospívá k přehledu aktuálních přístupů ke knize jako uměleckému objektu v souvislosti s veřejným prostorem.

Praktickou částí, která přes vlastní projekty organizace výstav, workshopů a přednášek doplňuje teoretickou část dizertační práce.

Práci netvoří dějinný exkurs do historie knihy, ani se nevěnuje zásadně fenoménu autorské knihy či některému odvětví knihy v užitém umění, ale je více zaměřena na aspekty knihy a umění v rovině symbolické, prezentační a prostorové. Práce se také nezabývá textovými instalacemi, které by byly interpretací knihy. V zahrnutých uměleckých projektech je kniha jako objekt vždy nějakým způsobem fyzicky přítomna, i když ne nutně ve formě kodexu.

1.2 STRUKTURA DIZERTAČNÍ PRÁCE

Dizertační práci uvozuje kapitola věnovaná symbolice knihy. Téma by vydalo na samostatnou práci, pojednání je tedy spíše stručným přehledem metafor a symboliky knihy, jež se objevuje v dějinách umění a vizuální kultuře. Kniha doprovází lidstvo od

chvíle, kdy lidé začali používat písmo, je tedy spojencem člověka již tisíce let, v různých podobách a s odlišným vztahem člověka ke knize podle stupně vývoje naší civilizace. Od posvátné úcty ke knihám v dobách raného středověku, kdy měla kniha hodnotu pro nás dnes nepředstavitelnou, zejména kvůli nákladnosti jejího pořízení, a byla především symbolem vědění a vzdělanosti, až k dnešní době, kdy je kniha především dostupným pro každého a dochází dlouhodobě k neudržitelné knižní nadprodukcí, podle čehož se také s knihami mnohdy zachází. Zvláště v dnešní době, kdy se znovu utváří význam knihy kvůli expanzi elektronických médií, jež přebírají hlavní původní funkci knihy - přenos a uchování informací.

Dizertační práce pokračuje kapitolou věnovanou problematice vystavování knih, v níž pracuje s faktem, že kniha je předmět, který je pro prezentaci v muzeu či galerii z více důvodů problematický. Věnuje se především smysluplnosti vystavení knižního díla a pracuje s tvrzením, že kniha obvykle vyžaduje větší míru zpřístupnění svého obsahu a individuální přístup než jiné výtvarné artefakty. Kapitola vychází z osobních úvah a představuje různé alternativní způsoby vystavování knih v muzeích a galeriích, které čerpají převážně z vlastní fotodokumentace navštívených výstav v České republice i v zahraničí, kde kniha figurovala jako výstavní exponát.

Hlavní kapitola dizertační práce *Knihy-objekt ve veřejném prostoru u nás i v zahraničí* představuje v několika podkapitolách knihu v postmoderních proudech výtvarného umění, v nichž se také vyjevuje přetrvávající role knihy jako předmětu s hlubokou symbolikou a také četnost odkazů výtvarného umění k literárním dílům.

Podkapitoly jsou tematicky členěny dle prostorových analogií veřejného prostoru i knihy samotné. Výtvarné interakce spojené s knihou jsou tak rozčleněny do oddílů zahrnujících muzea a galerie, volný veřejný prostor ve městech, krajinu, knihovnu jako specifický prostor i samotnou knihu, která jako součást „knižních staveb“ vytváří architektonický prostor se symbolickými konotacemi. Kapitola čerpá z dlouhodobé rešerše a vlastní obsáhlé obrazové databáze k tématu knihy v moderním umění.

Poslední významnou kapitolu tvoří přehled týkající se praktické části dizertační práce, kterým byly různé organizační aktivity z části vycházející ze struktury předchozí kapitoly, a jež se konaly v průběhu mého doktorského studia (2010-2013). Praktickou část tvoří organizace tematických workshopů, výstav, založení minigalerie pro autorské knihy a knihy-objekty a přednáškový cyklus *Knihy jako forma umění*. Kapitola přináší

dokumentaci a bližší informace o zmíněných projektech, které přinášejí osobní zkušenost s mnohými tématy z teoretické části dizertační práce.

1.3 LITERATURA

V českém prostředí byla dosud vydána pouze jedna publikace týkající se významnějším způsobem autorských knih, a to *Listování. Moderní knižní kultura ve sbírkách Muzea umění Olomouc* (2009), která vznikla jako katalog stejnojmenné výstavy, jejímiž kurátory byli Gina Renotière, Hana Bartošová a Nikolas Proksch. Tato výstava i publikace byly determinovány knižními fondy Muzea umění Olomouc, které obsahují široké spektrum knižních fondů, od bibliofilí ze začátku 20. století po autorské knihy světových umělců (např. Andy Warhol, Sol LeWitt, Ed Ruscha), výstava se tedy spolu s publikací snažila přiblížit proměnu knihy v různých obdobích a uměleckých stylech ve 20. století.

Zahraníční literatura o autorské knize je poměrně početná (což jen potvrzuje význam a obecný zájem o tento fenomén), problémem je však nejednotnost významu termínu autorská kniha (artist's book) a kniha-objekt v Evropě i jinde ve světě. Jako autorské knihy jsou někdy prezentovány např. knihy, které jsou ve frankofonních zemích označovány jako tzv. „malířské knihy“ (Livre de peintre), jsou to knihy, jež obsahují text významného spisovatele a jsou doprovázené ilustracemi výtvarného umělce (např. Ovidiovy *Proměny* s ilustracemi Pabla Picassa). Převážně těmto knihám se věnuje např. publikace Roberta Flynn Johnsona *Artists Books in the modern Era 1870-2000* (London, 2001) nebo obsáhlá publikace Davida Jury *Book art Object* (Codex Foundation, California 2008).

Publikace *Buchwerke* od Dominique Moldehn, která vznikla jako dizertační práce na Philipps-Universität Marburg a byla publikována v roce 1996 (Verlag für moderne Kunst Nürnberg), je zaměřena typologicky převážně na tzv. knihy-objekty, tedy knižní objekty-unikáty.

Další z významnějších vydaných publikací (Jerome Rothenberg a Steven Clay, *A Book of the Book: Some Works and Projections about the Book and Writing*, Granary books,

New York 2000 i Joanna Drucker: *The Century of Artists Books*, Granary books, New York 1995 a Anne Moeglin-Delcroix: *Sur le livre d'artiste. Articles et écrits de circonstance 1981-2005*, Collection Formes, Le Mot et le reste, Marseille 2006) se různým způsobem dotýkají autorských knih a knih-objektů, ale jen velmi okrajově komentují přesahy knihy do novodobých kategorií výtvarného umění (instalace, akční umění apod.)

Nejblíže mému pojetí je zřejmě publikace Garretta Stewarta *Bookwork: Medium to Object to Concept to Art* (The University of Chicago Press, 2011), která zpracovává i některé vybrané prostorové realizace umělců. Stále v ní ovšem postrádám mnoho opomenutých autorů a nacházím dostatek prostoru pro vlastní zpracování tématu.

1.4 PŘÍNOS DIZERTAČNÍ PRÁCE

V dizertační práci *Knih-objekt ve veřejném prostoru* jsem se pokusila o typologii umělecké tvorby v souvislosti s knižní formou, která je v dané širší oborů a pojetím podle environmentálního hlediska zcela původní.

Dizertační práce pojednává dosud nezpracovaná témata jako symboliku knihy v dějinách výtvarného umění a téma možností vystavování knih v galerijním prostředí. Dizertační práce se od existující literatury odlišuje také v reflexi vlastních zkušeností z projektů vzniklých v rámci praktické části dizertační práce, které úzce souvisí se strukturou teoretické části dizertační práce a jsou aktivními zdroji pro tuto práci (např. přednáškový cyklus *Knih jako forma umění*).

2 NÁSTIN SYMBOLIKY KNIHY V DĚJINÁCH UMĚNÍ A JEJÍ POSTAVENÍ V SOUČASNÉM UMĚNÍ A KULTUŘE

Kniha - po mnoho staletí ustálený zprostředkovatel příběhů a sdělení - provází výtvarné umění jako symbolický atribut napříč dějinami.

„Šíře možností knihy jako uměleckého, literárního, komunikativního či v obecnějších významech kulturního útvaru je pravděpodobně tou nejzávažnější příčinou, proč kniha nachází v lidských dějinách v neustále obnovovaných formulacích, vždy novým sebevymezením vůči ostatním uměleckým oborům, i reaktualizacích v proměňujících se celkových společenských (např. i technických) kontextech své trvalé místo.“¹

Kniha jako prostředek uchování paměti je úzce spojena s vývojem písma, které vyžadovalo vhodnou psací látku a princip jejího spojení do jednoho celku. Přes různé materiály (především vosk, hlína, papyrus), které do značné míry determinovaly také její formu (destičky, tabulky, svitek), se prakticky celosvětově po zavedení pergamenu jako psací látky ujednotila na formě kodexu. Pergamen později nahradil papír.

„Motivy písma a knihy v obrazné řeči najdeme ve všech epochách světové literatury, ale s charakteristickými rozdíly, podmíněnými vývojem celé kultury. Pro obraznou řeč se totiž nedá využít každá oblast reality, nýbrž jen ta, která má hodnotový příznak.“²

V Antice bylo psaní a knihy bráno ještě s určitým despektem jako zanedbávání vlastní paměti, Řekové nacházeli moudrost jen v mluvené řeči, „*kteřá se spolu s věděním vpišuje do duše učícího se.*“³ Viz např. Sokrates.

V době Helénismu začíná být učenost spojována s knihami, svitek či kodex byl atributem personifikovaných disciplín Rétoriky, Gramatiky [obr. 1], Logiky, Filozofie (s žezlem ve druhé ruce), Historie (píše do knihy), Astronomie, Múz Kleió (dějepisectví), Kalliopé (epické básnictví) a Thálie (komedie). Antičtí bohové se s knihou nikdy nezobrazovali, prvním náboženstvím, které umístilo do rukou Boha knihu, bylo křesťanství.⁴

1 Jan K. Čeliš, *Vědomí knihy*, in: *Knihy-objekty (katalog výstavy)*. Jičín. 1990

2 Ernst Robert Curtius, *Evropská literatura a latinský středověk*, Praha: Triáda, 1998. s. 327

3 *Ibidem*, s. 328

4 Alberto Manguel, *Dějiny čtení*, Host, 2. vyd., Brno 2012, s. 371

Obr. 1. Gramatika

Křesťanství bývá označováno jako náboženství knihy. Sama Bible i další sakrální spisy obsahují mnoho knižních metafor. Kniha světa (Liber mundi) „je souhrnem skutečnosti, již je možno v dějinách a v životě obsáhnout.“⁵ Kniha přírody (Liber naturae) je obecnou metaforou knihy jako světa. „Každý tvor a věc na světě je jako naše kniha, obraz a zrcadlo.“⁶ Kniha života (Liber vitae) bývá zobrazována v ruce Krista spasitele a nese nápisy „Já jsem světlo světa“ nebo „Já jsem cesta, pravda a život“ apod., je symbolem universa a symbolizuje strom života. Kniha se sedmi pečetěmi je symbolem tajného božského vědění (Zjevení sv. Jana). Dalšími metaforami, které knihu pojmají jako určitý všeobsažný soubor, je např. Kniha osudu, Kniha dějin, Kniha živých, Kniha hříchů, Kniha zármutku.

Obr. 2. Kristus, chrám v Cefalú, 12. stol.

5 Curtius (pozn. 2), s. 347

6 Ibidem, s. 344

Bible jako základ bohosloví je častým motivem a atributem v křesťanském umění. V křesťanské ikonografii se kniha objevuje v ruce Krista (učitel, soudce) [obr. 2], Panny Marie (Zvěstování), je atributem mnoha světců a učitelů církve, s knihou bývá zobrazována řada učenců a církevních osobností, jež jsou považováni za autory významných spisů, např. sv. Dominik, Tomáš Akvinský, Bernard z Clairvaux a další. S knihou bývají zobrazováni čtyři evangelisté, autoři evangelií (Matouš, Marek, Lukáš a Jan). Také např. symbol sv. Marka - Lev držívá v tlapách knihu. [obr. 3]

Obr. 3. Vittore Carpaccio: *Lev sv. Marka*, 1516

Kniha obecně je v křesťanském umění znakem zejména učenosti, moudrosti, poznání a paměti, i píle - odkazuje např. na významné dílo překladatelské (např. sv. Jeroným [obr. 4], přeložil Starý zákon z hebrejštiny do latiny, tzv. Vulgatu). Kniha v ruce světce může také odkazovat na to, že kniha zachovává odkaz na myšlenky a skutky, že podstata zůstává, světec, „ač zemřel, ještě mluví.“⁷

Obr. 4. Mistr Theodorik: *sv. Jeroným*, kolem roku 1370

⁷ Donald Attwater, *Slovník svatých*, JEVA, Rudná u Prahy 1993, s. 67

Symboliku vyjadřují ovšem i skutky, jež jsou ve vyobrazeních s knihou vykonávány (např. pálení knih, šlapání po knihách, jedení knihy), a samotná poloha knihy (otevřená kniha=učenost, moudrost, přijetí Božích příkazů, zavřená kniha=tajemství, uzavřenost, konec). „Zavřená a otevřená kniha mají zcela jinou povahu a jinak se chovají k okolí. Zavřená kniha je lhostejná, nepřístupná, zavínutá do sebe, nenavazuje vztah k jiným věcem ani k našemu tělu... Zatímco otevřená kniha stahuje siločáry prostoru k sobě, otevřená kniha je excentrická, nasměrovaná mimo sebe, rozestírá kolem sebe prostor vztahů. V rozevřené ležící knize se probouzí její magická minulost, kniha má najednou v sobě něco z hieratičnosti oltáře, sakrálního předmětu, navazujícího vztah mezi pozemským „dole“ a nebeským „nahore“.⁸

Bůh Otec nebo Kristus držívá knihu s písmeny A a Ω. V biblické Apokalypse říká oslavený Kristus: „Já jsem alfa i omega, počátek i konec.“⁹ Kniha je atributem Krista vyučujícího i soudícího. *Námět Dvanáctiletý Ježíš v Chrámě* (Disputace s učiteli) je názorným výkladem rozdílu mezi starým a novým - Ježíš drží kodex, symbol Nového zákona, učitelé Zákona drží svitek, symbol Starého zákona. V námětu *Madona*

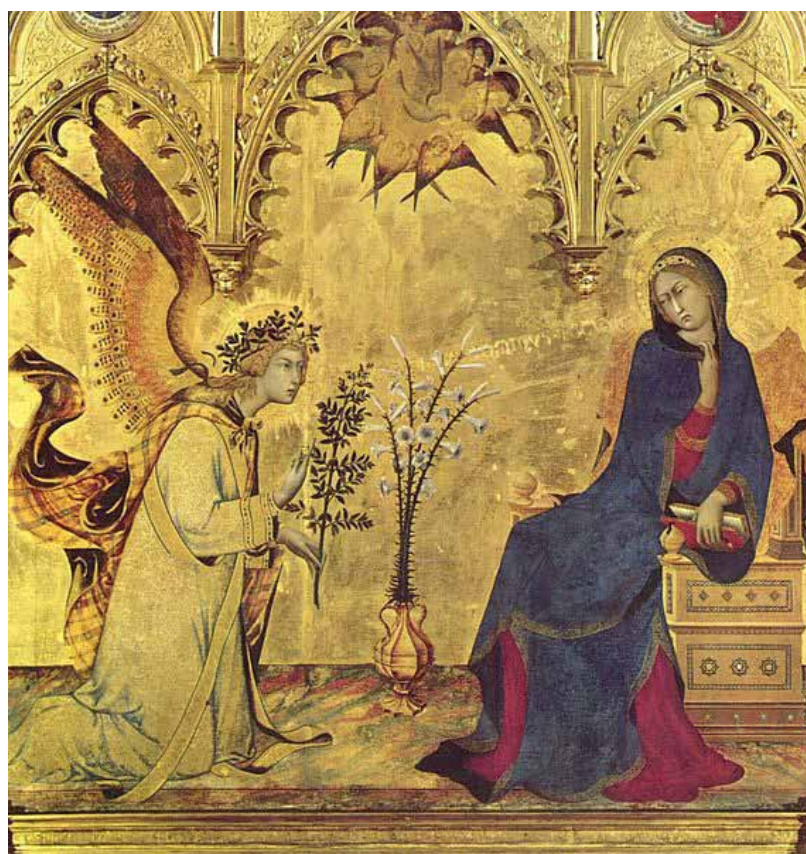

Obr. 5. Rogier van der Weyden: *Madona s dítětem*, asi 1450

8 Michal Ajvaz, *Tajemství knihy*, Petrov, Brno 1997, s. 29

9 Zjevení Janovo, 21, 6, <http://www.etf.cuni.cz/~rovnanim/bible/nbk/Zj1.php>, vyhledáno 13. 5. 2012

s dítětem [obr. 5] malý Kristus mačká nebo trhá stránku v knize, kterou Panna Maria čte, na znamení své intelektuální převahy. „V křesťanské ikonografii kniha nebo svitek tradičně náležely mužskému božstvu, buď Bohu Otci, nebo vítězímu Kristu.“¹⁰ Panně Marii vložil knihu do rukou ve výjevu *Zvěstování* poprvé malíř Simon Martini roku 1333 [obr. 6], ve kterém Pannu Marii zastihl archanděl Gabriel při četbě knihy, poté byla stále častěji Panna Maria zobrazována s knihou jako atributem moudrosti (Paní Moudrost).

Obr. 6. Simone Martini: *Zvěstování Panně Marii*, 1333

„V židovské, křesťanské a islámské společnosti se rozvinul hluboký symbolický vztah k jejich posvátným knihám, které nebyly symbolem Božího slova, nýbrž Božím slovem samým.“¹¹ Bible, modlitební knihy a další základní věroučné texty byly po celý středověk nejrozšířenějšími knihami, souvisí to také s gramotností, která byla po dlouhou dobu výsadou církve a vyšší společnosti.

Knihy byly až do většího rozšíření knihtisku v 16. století považovány za něco velmi vzácného, hodnotného, úctyhodného až posvátného. Rukopisná kniha „měla - čistě

¹⁰ Manguel, *Dějiny čtení* (pozn. 4), s. 277

¹¹ *Ibidem*, s. 219

*materiálně, ale i umělecky - hodnotu, jakou si už nedovedeme ani představit. V každé knize zhotovené opisem byla obsažena péle a řemeslná zručnost, byla do ní po dlouhou dobu soustředěna pozornost ducha a láskyplná, pečlivá práce. Každá taková kniha byla velkým osobním výkonem.*¹²

Destrukce knih, zejména pak jejich pálení, je motivem, jenž nacházíme od Antiky až po současnost. „*Iluze, kterou v sobě chovají Ti, kdo pálí knihy, spočívá v tom, že při tom dokážou zrušit dějiny a odstranit minulost.*“¹³ Vhození knihy do ohně pak může mít patos nesnášenlivosti, likvidace, cenzury, zavržení zakázaných knih (tzv. libri prohibiti), ale i zřeknutí se starých postojů, to je příklad Sv. Pavla [obr. 7], kdy se v souvislosti s jeho působením píše v páté knize Nového zákona: „*Nemálo pak těch, kteří se zabývali magií, přinesli své knihy a přede všemi je spálili.*“¹⁴

Oheň jako prvek zhouby i očisty, na obraze Pedra Berrugueta z roku 1495 [obr. 8] přihlíží sv. Dominik podrobení svého spisu o věroučných omylech katarské sekty, tzv. zkoušce očistným ohněm, jeho svazek je vhozen do ohně současně s heretickými spisy, které plameny spálí, zatímco pravověrná kniha zůstává v ohni nepoškozená a dokonce z ohně zázrakem vylétá.

Obr. 7. Eustache Le Sueur: Kázání sv. Pavla v Efesu, 1649

Obr. 8. Pedro Berruguete: Svatý Dominik pálí katarské knihy, 1495

12 Curtius (pozn. 2), s. 354

13 Manguel, Dějiny čtení (pozn. 3), s. 356

14 Nový zákon, 9. kapitola Skutky apoštolů, verš 19

Požření knihy, které by mohlo být vnímáno také jako akt pro knihu a její obsah zni-
čující, je v bibli symbolem přijetí slova Božího do srdce. V povolání proroka Ezechiela
čteme: „*Tu mi řekl: Synu člověka, cokoli se ti dostane, jez: sněz tuto knihu a jdi a mluv
k synům Izraele!*“¹⁵ Jan Evangelista [obr. 9] jí kodex či svitek při zjevení na ostrově Pa-
thmos, anděl mu řekl: „*Vezmi ji a sněz, v žaludku Ti zhořkne, ačkoliv v tvých ústech
bude sladká jako med.*“¹⁶

Obr. 9. Albrecht Dürer: *Svatý Jan polykající knihu
darovanou andělem* (z cyklu Apokalypsa), 1498

Obr. 10. Matyáš Bernard Braun: *Alegorie
Smilstva*, kolem roku 1719

Socha *Alegorie Smilstva* [obr. 10] v řadě Neřestí u špitálu v Kuksu od Matyáše Bernar-
da Brauna představuje ženu šlapající po knihách jako výraz opovržení a neúcty k ná-
boženství a vědění. Kniha tedy nemusí být jen formou pro akcentování ctností, jak
dále ukazuje např. odložená kniha na obraze Petera Bruegela st. *V zemi peciválů*, kde
je kniha součástí alegorie zahálčivosti a lenosti. Také *Právník* od Giuseppa Arcimbol-
da nevyznívá příliš lichotivě, jelikož postava vycpána spisy a knihami je spíše zosob-
něním nadutosti.

15 Z knihy proroka Ezechiela 2, 8-3,11, verš 17

16 Zjevení Janovo, kap. 10-9, <http://path.sweb.cz/3JJZ/ZJ1015.HTM>, vyhledáno 11. 5. 2012

Obr. 11. Peter Bruegel st.: *V zemi peciválů*, 1567

Obr. 12. Giuseppe Arcimboldo: *Právník*, 1566

Obr. 13. Hieronymus Bosh: *Léčba bláznovství*, 1475-1480

V obraze Hieronyma Boshe *Léčba bláznovství* (1475-1480) představujícím neodbornou „šarlatánskou“ operaci vyjímání kamene šílenství, je součástí vyobrazení také sedící žena-jeptiška, jež přihlíží operaci společně s postavou mnicha. Jeptiška, která má na hlavě zavřenou knihu, je metaforou hlouposti a diletantství. Velmi častým motivem

ve výtvarném umění je čtenář či čtenářka, např. v portrétním žánru. Knihy byly často součástí kompozice portrétů, zejména muži bývali portrétováni s knihou v ruce, poblíž štosu knih, přítomnost knihy dotvářela intelektuálnější prostředí, punc myslitele, zdání intelektuální převahy, důstojnosti (dodnes někdy např. státníci pronášejí projevy k národu s knihovnou v pozadí - např. projev prezidenta republiky). Ženy ve středověku se věnovaly výlučně četbě z modlitebních knih. „*Knihy v ruce ženy nebývala symbolem vzdělanosti, ale víry a oddanosti.*“¹⁷ Později, zhruba od 17. století se objevuje jiný typ čtenářky, žena čtoucí na lehátku či na posteli, mnohdy jako akt, je modelem pro malíře, nikoli portrétem, s vyzněním uvolněné či až rozmařilé čtenářky. Tzv. bláznivý učenec, tedy člověk, který nevidí svět přímo, ale skrze mrtvá slova na stránce, tato představa se vžila díky *Lodi bláznů* (1494) Sebastiana Branta [obr. 14], který knižní bláznovství rozdělil dokonce do sedmi typů.¹⁸ Z tohoto motivu vznikl i typ tzv. „osla za katedrou“ [obr. 15].

Obr. 14. Albrecht Dürer: frontispis k *Lodi bláznů*, 1494

Obr. 15. Francisco Goya: *Nemohl by toho žák vědet více?* (Caprichos, č. 37), 1797-1798

Motiv čtenáře byl velmi častým i celé modernistické období a objevuje se i v současnosti. Přítomnost knihy v rukou však může znamenat jak snahu po sebevzdělávání,

¹⁷ Stefan Bollmann, *Ženy, které čtou, jsou nebezpečné*, Knižní klub, Praha 2008, s. 13

¹⁸ Manguel, *Dějiny čtení* (pozn. 4), s. 372-375

vyšší duchovní úroveň, tak naopak přetvářku, elitářství, snobství či lenivost, podobně i probouzení „nezdravé“ fantazie a chorobných představ (např. *Čtenář Dostojevského* od E. Filly) [obr. 16] nebo nereálných romantických iluzí u žen při čtení „pokleslé“ literatury [obr. 17]. Výrazy kniha a svobodný mají ve francouzštině stejný původ, kniha

Obr. 16. Emil Filla: *Čtenář Dostojevského*, 1907

Obr. 17. Toyen: *Čtenářka*, 1937

měla za cíl oprostít člověka od neznalosti (Kniha- franc. livre, livrer-vydat, pův. znamená osvobodit, propustit). Jak již poznamenal Jean Paul Sartre „*Čtení je svobodný sen*“. „*Spojení knih s jejich čtenáři se nepodobá žádnému jinému spojení mezi předměty a jejich uživateli. Nástroje, nábytek, oblečení - to vše má symbolickou funkci, avšak knihy naplní své čtenáře symbolikou daleko celistvější, než je symbolika jednoduchého nástroje.*“¹⁹

Obr. 18. Michal Pěchouček: z cyklu *Čtenářky*, 2002-2003

Obr. 19. Eva Kořátková: *Konstrukce na čtení pro vlastní tělo* (ze série *Domácí vězení*), 2009

¹⁹ Manguel, *Dějiny čtení* (pozn.4), s. 274

PŘEHLED SVĚTCŮ A UČITELŮ CÍRKVE A JEJICH SPECIFICKÉ ATRIBUTY

Bonifác - znázorňován s knihou probodnutou mečem [obr. 20]

Erhard - oči na knize

Libor (Liborius z Mans) - kniha s ledvinovými kameny [obr. 21]

Lioba - kniha se zvonkem

Marie Magdaléna - s knihou jako kajícnice

Mechtilda - kniha s holubicí

Mikuláš - kniha a tři jablka nebo zlaté koule

Otýlie - kniha s očima [obr. 22]

Štěpán - kniha s kameny (první mučedník, byl ukamenován)

Terezie z Ávily - kniha s šípem

Wilibrord - pohanské knihy na zemi

Zenobius - kniha se stylizovaným květem lilie

Anna - z otevřené knihy učí děvčátko Marii

Alžběta Uherská - kniha se třemi korunkami

Albert Veliký - kniha a pero

Antonín Paduánský - kniha a na ní Ježíšek [obr. 23]

Jenoféfa - breviář

Obr. 22. sv. Otýlie

Obr. 20. sv. Bonifác

Obr. 21. sv. Liborius

Obr. 23. Antonín Paduánský

Obr. 24. Tomáš Akvinský

Další světcí a církevní myslitelé, jejichž atributem je kniha:

Tomáš Akvinský [obr. 24], Bernard z Clairvaux, Jan Nepomucký, Jan od Kříže, Jeroným, Kateřina, Mikuláš z Tolentina, Petr Damiani, Zachariáš, Augustin, Benedikt, Dominik, Bernardin Sienský, Brigita Švédská, Cyprián, Ildefons, Gerasim od Jordánu, Hermína z Trevíru, Ivo Bretaňský, Cyril a Metoděj

2.1 DESTRUKCE, LIKVIDACE ČI RECYKLACE KNIHY V MODERNÍM UMĚNÍ

V moderním umění výrazně provokuje kniha umělce k ničivým interakcím, jejichž záměr však není bohapustá likvidace knih, ale zvláštní sociokulturní napětí.

Milan Knížák (nar. 1940) vytvořil *Sérii Zabívaných knih* (1965-1970), ve které knihy „mučil“, realizoval Utopenou knihu, Spálenou knihu, Slepenou knihu, Rozsekanou knihu a Prostřelenou knihu [obr. 25]. „*Kniha byla pro mne jevem, něčím s čím jsem musel bojovat.*“²⁰ Recyklace jako forma cenzury je motivem v projektu **Martina Zeta** (nar. 1959) *Deutschland schafft es ab*, který vytvořil na berlínském bienále 2012. Zet oslovil veřejnost, aby mu zasílala výtisky titulu Thilo Sarrazina *Německo páchá*

Obr. 25. Milan Knížák: *Prostřelená kniha*, 1965-1970

Obr. 26. Martin Zet: *Deutschland schafft es ab*, 2012

sebevraždu, podle mnohých xenofobního textu zaměřeného proti přistěhovalcům. Na různých místech v Německu byly instalovány sběrné boxy pro knihy. Projekt vyvolal velké pozdvižení, protože autor ve své výzvě uvedl, že knihy budou posléze recyklovány. Tato akce byla dávana do souvislosti s pálením knih nacisty v roce 1933, demonstrativní likvidace knih je v Německu stále citlivým tématem více než kde jinde. Projekt nakonec vyústil v minimální instalaci pouhých čtyř výtisků knihy [obr. 26], které autor obdržel, a videa objasňujícího autorův záměr.

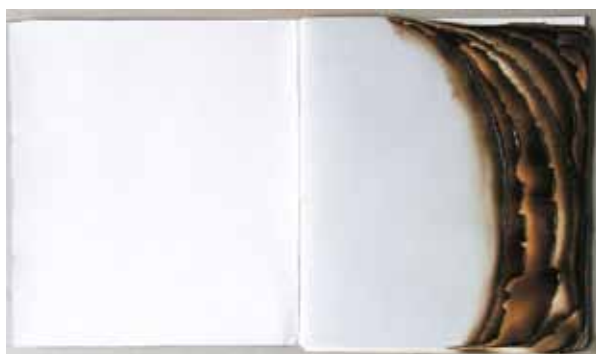
V sérii *Zazděných knih* (70. léta) od **Mariana Pally** (nar. 1953) nedochází k přímé likvidaci knih, jejich obsah zůstává netknutý, ovšem Palla knihy znepřístupňoval,

²⁰ Milan Knížák: *Kniha jako dokument i objekt, přednáška v rámci cyklu Kniha jako forma umění v Domě umění města Brna, 30. 10. 2012*

uvěznil i „konzervoval“. Knihy, které přetíral bílým latexem, umlčoval, a tím se stávaly anonymními [obr. 27]. „Když roztrháš perfektní oblek, nanejvýš vzpomeneš na jeho cenu, ale u knihy, kterou ničíš, si nevzpomeneš, že stála dvacet korun... drama probíhá jenom s knihou.“²¹ *Série pálených a trhaných knih* [obr. 28] vytvářel v letech 1983-1985 také **Dalibor Chatrný** (1925-2012). Transformace knih skrze jejich recyklaci je dlouhodobým tématem **Jiřího H. Kocmana** (nar. 1947), který vytváří tzv. *Paper-Re-Making Book* [obr. 29], autorské ruční papíry ze stránek knih, které jsou následně sešity v knihu novou.

Obr. 27. Marian Palla: *Zazdívání knihy*, 2012

Obr. 28. Dalibor Chatrný: *Pálená kniha*, 1983

Obr. 29. Jiří H. Kocman: *Paper-Re-Making Book*, 1988

V moderním umění se pak řada dalších děl a monumentů vyrovnává s novodobým pálením knih nacisty v roce 1933, kdy byly páleny knihy protiněmeckých a židovských autorů, např. „podzemní“ knihovna od Micha Ullmana, kterou tvoří prázdné regály pro 20 tis. spálených knih na Bebelplatz v Berlíně.

Mnohá díla reagující na tyto události i další příklady symbolického významu knihy v současném umění jsou uvedeny v kapitole 4. *Knih-objekt ve veřejném prostoru u nás i v zahraničí.*

21 Petr Rezek, *O knihách: interview P. Rezka s P. Büchlerem, M. Knížákem, J. H. Kocmanem a M. Pallou (1983-1985), Brno 1978-1980 (samizdat)*

V dnešní době, na počátku 21. století, je v souvislosti s knihami častým tématem hledání odpovědi na otázku, zda kniha ob stojí vedle elektronických čtecích přístrojů a tzv. e-knih. Kniha ztělesňuje nepřekonatelnou dokonalost, „*obměny knižní podoby za více než pět set let neměly vliv na její funkci ani vnitřní strukturu. Kniha je jako lžíce, kladivo, kolo nebo nůžky. Jakmile jste je jednou vynalezli, už to lépe udělat nemůžete... Kniha se osvědčila a nevíme, zda je možné pro účely četby vymyslet něco lepšího. Možná se změní její složky a stránky už nebudou z papíru. Kniha ale zůstane tím, čím je.*“²²

Nadbytek až záplava informací, které přináší dennodenně různá média a reklamy, vytváří v této míře až informační šum, smog. Informační ekologie chápe tuto přehlcenost analogicky s biologickou ekologií a snaží se korigovat přemíru informací, rozlišovat podstatné od bezvýznamného a účelově podbízivého.

„*Digitální revoluce rozbíjí odedávnné pouto mezi vyslovenými myšlenkami a jejich materiální podobou, a proto musíme radikálně přehodnotit gesta a pojmy, jež si s písemným projevem spojujeme.*“²³

Vše, co existuje, čelí zároveň neustálé hrozbě zničení, ať je jí nějaká přírodní pohroma, lidský úmysl nebo prostě „zub času“. Kniha již není hlavním nosičem informací, ale je jako nosič stále nejspolehlivějším médiem a jediným nosičem schopným přetrvat staletí. „*Můžeme si tedy ještě dnes přečíst text, který byl vytištěn před pěti sty lety. Už ale nemůžeme přečíst nebo zhlédnout elektronickou kazetu nebo CD-ROM, staré stěží několik let.*“²⁴ Současné elektronické nosiče knihy neznehodnocují, snad právě naopak, „*čím více nové objevy časem uspokojí potřeby lidové zábavy a výchovy, tím více kniha získá svou důstojnost a autoritu.*“²⁵

Přes všechny konotace uvedené v této kapitole je ve své podstatě kniha vlastně skromná a tichá; „*In omnibus requiem quae sivi, et nusquam inveni nisi in angulo cum libro.*“²⁶

22 Jean-Philippe de Tonnac, Jean-Claude Carrière, Umberto Eco, *Knih se jen tak nezbavíme*, Argo, Praha, 2010, s. 14

23 *Ibidem*, s. 2-3

24 *Ibidem*, s. 16

25 *Ibidem*, s. 16

26 *Všude jsem hledal klid a nikde jej nenašel, leda v koutku s knihou.*

Kniha je obecný kulturní fenomén, který je pochopitelně nejtěsněji spojen s literaturou jako nosič textu. Společenská hodnota knihy jako strážce myšlenkového a kulturního bohatství lidí a její symbolický význam inspiroval mnohé kreativní osobnosti, které knihu jako ústřední motiv obsáhly ve své tvorbě. Nejčastěji v literárním příběhu (tzv. knihy o knihách), filmu či ve výtvarném umění, které se rovněž vzájemně inspiroují a prolínají, a přesto je každý výstup svébytným dílem.

V románu Raye Bradburyho *451 stupňů Fahrenheita* (1. vyd. 1953) společnost dospěla do stavu lidské uniformity, kdy jsou lidé, kteří čtou či vlastní jakékoli knihy, pronásledováni. Poslání hasičů v tomto románu je zapalovat požáry a knihy ničit. „*Knihy v sousedství je jako nabitá puška. Spal ji! Vyndej ze zbraně náboj! Zlom lidskou mysl!*“²⁷ Román byl v roce 1966 zpracován do filmové podoby francouzským režisérem Françoisem Truffautem.

Ve filmu francouzského režiséra Jeana Lucka Godarda *Žena je žena* (1961) se ústřední partnerská dvojice ve scéně noční domácí rozepře dorozumívá, resp. hádá beze slov pomocí titulů knih z jejich knihovny [obr. 30]. Kniha představuje pohotový nástroj

Obr. 30. Jean Luck Godard: *Žena je žena*, 1961

komunikace, když vlastní myšlenky nestačí, když dojde řeč, vypomohou knihy „náhodně“ příležitostnými tituly.

Film *Prosperovy knihy* (1991) režiséra Petera Greenawaye [obr. 31] je adaptací Shakespearovy hry *Bouře*. Prospero pomocí čtyřiačtyřiceti knih ovládá život na pustém

27 Ray Bradbury, *451 stupňů Fahrenheita*, Baronet a.s., Praha 2009, s. 61

ostrově, kam byl nucen se svou dcerou uprchnout, knihy používá jako nástroje moci a vševědění. „Nemyslím si, že bych viděl nějaký film. Viděl jsem jen sto let ilustrovaného textu.“²⁸ Ve filmu *Kniha snů* (1996) Peter Greenaway zase pojímá jako knihu lidské tělo vycházející z deníků Sei Shōnagon.

Obr. 31. Peter Greenaway: *Prosperovy knihy*, 1991

Bohumil Hrabal v knize *Příliš hlučná samota* (1980) líčí příběh dělníka z doby normalizace, jenž 35 let pracuje u lisu ve sběrně papíru, kde před zničením zachraňuje nejcennější svazky určené k likvidaci, jež shromažďuje ve svém bytě. Takto se stává „vzdělavcem proti své vůli“.

V románu Umberta Eca *Jméno růže* (1980) tajemná knihovna představuje podobnost světa a kniha je zde nejvzácnější, tajemný a zároveň nebezpečný a nakonec i smrtící objekt, kolem kterého se odehrává celý děj románu. Povídky Jorge Luis Borgese *Babylónská knihovna* a *Kniha z písku* pojímají knihu jako neohraničený prostor a paralelu vesmíru. Borges inspiroval mnohé výtvarné umělce, jež uvádím v následujících kapitolách (4.2, 4.3).

28 Peter Greenaway, <http://www.csfd.cz/tvurce/2917-peter-greenaway/>, vyhledáno 29. 4. 2013

Již v úvodu lze uvést, že kniha je předmět k vystavování ze své podstaty ne právě vhodný, tedy k vystavování jako výtvarný artefakt v muzejním či galerijním prostředí. Vžitou přirozeností knihy je „být vystavena“ v prostoru knihovny, kde je z knihy očím přístupný pouze hřbet s uvedeným titulem knihy a kniha je připravena „k okamžitému použití“, resp. ke čtení, a je zde zároveň nejlépe archivována.

Jedinečnost i omezení knihy v roli výstavního exponátu vychází z její anatomie. Potištěné strany jsou uspořádané za sebou v bloku a při okraji souhrnně fixované, forma knihy „komprimuje“ obsah do podoby skladného tvaru kvádr-kodexu, v němž jsou informace uspořádány postupně stránka za stránkou, což právě umožňuje vizuálně vnímat knihu uvnitř pouze jednotlivě po dvoustranách, text za normálních okolností po jednotlivých slovech, smysl obsahu obvykle až po přečtení celé knihy. Kvůli těmto aspektům je kniha z hlediska výstavního objektu problematická, situaci může dále komplikovat atypický rozměr či nevhodná vazba knihy. Je-li kniha prezentována jako komplexní objekt, nelze ji vystavit „najednou“ jako obraz nebo sochu.

„Kniha je jedním z nejobtížněji vystavitelných objektů, má-li to být učiněno dobře a bezpečně. Jednou ze základních chyb je, že ji obvykle i mnozí badatelé vnímají jako dvojrozměrný a nikoli trojrozměrný předmět... Nedostatek znalostí se týká i degradace materiálů a křehkosti struktury knihy. Znalost těchto problémů a jejich souvislostí je základním předpokladem pro kvalitní přípravu a bezpečný průběh výstav.“²⁹

Vystavení samotné knihy je však nutně jednou z využívaných forem zpřístupnění děl v knižní podobě mimořádné kvality či významu. Kniha je veřejnosti prezentována kvůli svým různým estetickým a ideovým kvalitám, které do značné míry určují způsob vystavení, kniha bývá vystavena jako historický objekt, také kvůli dílčím estetickým aspektům (ilustrace, typografie, vazba, aj.) nebo jako autorský umělecký objekt, autorská kniha či kniha-objekt.

²⁹ Jiří Vnouček, *Výstavy vzácných knižních fondů z hlediska ochrany a konzervace*, Vědecká knihovna v Olomouci, <http://www.vkol.cz/cs/aktivity/konference-a-odborna-setkani/8--rocnik-odborne-konference/clanek/vystavy-vzacnych-kniznich-fondu-z-hlediska-ochrany-a-konzervace/#fnB1>, vyhledáno 14. 11. 2011

RIZIKOVÉ FAKTORY VYSTAVENÍ KNIH

Expozice knih v galerijním prostředí přináší pro knihu samu několik rizikových aspektů; hlavním rizikem je poškození knihy vlivem klimatu ve výstavním prostředí - vlhkost, teplota, prašnost³⁰ a dlouhodobé působení přirozeného nebo umělého světla, které mohou způsobovat zvlnění, žloutnutí papíru a blednutí obrazu. Dalším rizikem je neodborná či nešetrná instalace (např. násilně rozevřený knižní blok nebo jeho šikmá adjustace), která může nevratně poškodit organismus vazby a tím soudržnost celého bloku. Třetím rizikem spjatým s knihou jako výstavním exponátem je správné, resp. smysluplné vystavení knihy, které neohrožuje fyzicky samotný předmět, ale udává míru sdělnosti exponátu.

V dalším textu se zaměřím spíše na poslední zmiňovaný problém, na způsoby vystavování knih, které jsou adekvátní jejich povaze.

ASPEKTY SPOJENÉ S VYSTAVOVÁNÍM KNIH

Knihy je ze své podstaty sekvenční médium, které vyžaduje manipulaci čtenářem, zároveň však manipulace s knihou její organismus potenciálně poškozuje. To je hlavním důvodem, proč se knihy jako výstavní exponáty uzavírají do vitrín (druhým významným aspektem je riziko odcizení originálu). V tuto chvíli však nastává problém, jak diváka o obsah knihy neochudit, resp. jej ochudit co nejméně, divák tak či tak nemá ve výstavní expozici čas ani za tzv. ideálních podmínek, kdy by byla kniha volně přístupná, číst od začátku do konce všechny knihy (neboť jak každý ví, nepřetržité čtení jedné knihy může trvat několik hodin nebo i mnoho dní...), ačkoliv mnohé autorské knihy mohou být takřka beze slov, tvořeny primárně sériemi fotografií či obrazů.

Po divákovi, který obecně u výtvarného díla tráví jednotlivě průměrně několik vteřin, nemůžeme chtít, aby luštil obsahy všech vystavených knih. Tím se může zdát dilema vystavovatele usnadněno. Přesto každý, kdo někdy navštívil výstavu, na níž byla jakákoli kniha (exponát) rozevřena pouze na jedné dvoustraně ve vitríně, zažil onen pocit ochuzení a byl zvědavý, jak asi vypadá zbytek knihy.

³⁰ Dle Zásad vystavování archiválií v Národním archivu v Praze se doporučuje ve výstavních sálech teplota 15–20 ± 2 °C, relativní vlhkost: 50 ± 5 %

Samozřejmě se velmi liší nároky na instalaci a její způsoby v závislosti na hodnotě, pro niž je kniha vystavována. Navíc číst neznámá jen sledovat slovo od slova, řádek po řádku, stránku po stránce infiltrovat text-příběh, jenž je napsán autorem-spisovatelem, vědcem, filosofem... Existuje také „estetické čtení“, jež vyžaduje podobné soustředění jako prohlížení děl výtvarného umění. Kniha má ještě další nezanedbatelný aspekt, jímž je haptický zážitek z knihy, kniha je vlastně pro všechny smysly. Samostatné řešení vyžadují hmatové knihy pro nevidomé. Zvláště mluvíme-li o autorské knize, potřebujeme mít k jejímu pochopení obvykle co nejlepší dostupnost a kontakt s dílem, jinak, pokud není podrobněji popsáno na popisce, nejsme schopni jeho poselství rozluštit.

Kniha je od pradávna jedním z nositelů estetických (i politických) názorů a stylů své doby a na výstavách bývá často zastoupena nejen kvůli literárnímu obsahu, který by měl být snadněji dostupný v knihovnách v novějším vydání, ale právě spíše pro estetické hodnoty, jež jsou v knize obsažené, nebo také proto, že jednotlivé prvky knihy (obsah a forma) jsou v mimořádné harmonii. Novější kategorii tvoří tzv. autorské knihy, jež jsou samy uměleckým dílem.

Je třeba zdůraznit, že ač je kniha předmětem, který za posledních 500 let neprodělal žádnou dramatickou proměnu, při jejím vystavení v expozici je třeba mít na paměti přednosti či hodnoty, kvůli nimž je vlastně kniha prezentována. Pokud je důvodem vystavení knihy vazba či knižní obálka, vystavuje se kniha zavřená a riziko poškození i instalační dilema je tedy menší. I toto zadání však poskytuje více možností řešení. Nejčastější standardní pozicí vystavené knihy ve vitríně je kniha rozevřená na jedné

Obr. 32. *Librarium*, Královská knihovna, Brusel 2011

dvoustraně (tzv. apertura) [obr. 32], tato pozice je však z více důvodů problémová. Jednak výpovědní hodnota o obsahu i vizuálním zpracování knihy je redukována na jednu sekvenci knihy, ale riziko je i degradační (např. dochází k nezanedbatelnému vystavení světlu na exponované dvoustraně a může dojít ke zlomení ve hřbetu a knižní blok bude mít posléze tendenci se samovolně otevírat v této pozici). Dalším způsobem zpřístupnění obsahu knihy je vystavení knižního bloku po dvoustranách pod sklem, což je možné jen u knih nevázaných.

Právě typ vazby hraje u knihy jako výstavního exponátu důležitou roli, vystavení buď ulehčuje, nebo ztěžuje, např. lepená vazba a tzv. paperbacky jsou obvykle nejen pro čtení ale i vystavení náročné, protože kniha má neustále tendenci se zavírat, obzvláště pokud má papír ve vazbě příčná vlákna. Naproti tomu vazba typu leporelo je pro vystavení knihy neproblematická, jednoduše lze i ve vitríně rozložit celou knihu, obsah celé knihy lze vystavit „najednou“. Šitá vazba je při otevírání stabilnější, ovšem záleží na typu a kvalitě provedení. Podobně druh papíru má vliv na celkovou choulostivost knihy.

PODPORA SDĚLNOSTI VÝSTAVNÍHO EXPONÁTU

Pro knihy vznikají různé náhradní způsoby zpřístupnění jejího obsahu, např. fotografie, digitální nasnímáná, kompletní maketa. I ty mají však své funkční a estetické limity. Otázka pochopení díla divákem je spjata s mírou „výpovědní schopnosti“ samotného díla a doplňujících informací, které instituce návštěvníkovi poskytuje, od základních popisů, průvodních textů na panelech, plakátů, katalogů, dobových dokumentů k digitálním technologiím, fotografiím, videu, animaci, zvukovým nahrávkám, které mají poskytnout doprovodné související informace, především kontext původu či užití díla, představit autory či jiné osoby spojené významně s dílem (např. sběratel). *„Veškerá zařízení, jež zprostředkovávají informace o vystavených dílech a otevírají nové dimenze vnímání obrazů a artefaktů, mají smysl jen tehdy, pokud napomáhají vnímání - pokud jakkoliv obohacují či rozšiřují skutečný prožitek reálného uměleckého díla. Médium nebo technologický systém tohoto typu se mívá svým účinkem, jestliže připoutává pozornost samo na sebe či dokonce začíná nahrazovat bezprostřední kontakt s exponáty.“³¹*

31 Ladislav Kesner, *Muzeum umění v digitální době: Vnímání obrazů a prožitek umění v soudobé společnosti*. Argo – Národní galerie, Praha 2000, s. 235

KNIHY-OBJEKTY

U tzv. knih-objektů je výstavní řešení obvykle jednodušší, knihy-objekty mnohdy nevyžadují, aby byl zkoumán jejich vnitřní obsah. Často jde také o „monolity“ či knihy bez textu, založené na materiálovém experimentu či parafrázi struktury a systému vazby knihy. Divák je schopen rozluštit jejich poselství na základě estetického či vizuálního čtení, někdy v nich ani nelze listovat. Vystavení knih-objektů pod ochranným sklem vitríny je obvykle dostatečné, ačkoliv ochuzení o hmatový vjem je mnohdy také zásadní.

INSTITUCE KNIHY

Základnou knižní kultury a její prezentace jsou instituce schraňující historické knižní sbírky a fondy hodnoty literárně-historické nebo umělecké, které se snaží zpřístupnit veřejnosti či badatelům, obvykle knihovny, archivy či muzea.

V České republice se soustavněji věnuje zpřístupnění knih formou výstav zejména *Památník národního písemnictví*, který pořádá např. každoročně soutěž a následnou výstavu *Nejkrásnější české knihy roku*. Dále pak *Muzeum umění Olomouc*, které vlastní největší sbírku autorských knih v České republice a také sbírku *Knihy 20. století*, jež je tvořena z knih, na jejichž úpravě se podíleli významní výtvarní umělci (obsahuje např. soubor knižních obálek z období umělecké avantgardy 20. a 30. let). Dalšími příklady jsou *Památník písemnictví na Moravě* v Rajhradě, *Národní muzeum* zřizující *Muzeum knihy* ve Žďáru nad Sázavou, *Národní knihovna České republiky* v Praze či také *Památník Bible Kralické* v Kralicích nebo *Muzeum knižní vazby* v Lokti.

K pravidelným každoročním přehlídkám současných výtvarných přístupů ke knize patří studentská soutěž *Fenomén kniha* a celostátní soutěž *Grafika roku*, jež zahrnuje také kategorii *Autorská kniha s použitím grafických technik* a již zmíněná soutěž vydavatelské knižní produkce *Nejkrásnější české knihy roku*. Společenstvo českých knihařů pořádá *Trienále umělecké knižní vazby*.

K digitalizaci starých tisků byl vyvinut elektronický systém *Kramerius*, díky němuž jsou na internetu zpřístupňovány digitalizované knihovní jednotky. Systém, který slouží jako digitální knihovna, vyvíjí *Knihovna AV ČR, Národní knihovna ČR* a *Moravská zemská knihovna v Brně*. Česká republika je také zapojena do evropského projektu *EOD* (e-Books On Demand), který umožňuje objednat naskenování knih vydaných v letech 1500-1900 z fondu zapojených knihoven.

Knihy v poslední době provázejí spekulace o hrozbě, že bude nahrazena digitálními nosiči, tzv. e-knihami, podobný trend digitalizace postihl i muzejní instituce. Jakkoli je „záloha“ originálu knihy v digitální formě chválihodná a její zpřístupnění badatelům a ostatním zájemcům (např. matriky) příhodné, nesmí tato forma nikdy zastínit či zcela nahradit samotný originál, či způsobit jeho zánik. Digitální nasnímání knih je vhodné např. pro prezentaci v online galeriích, zejména sbírkové fondy autorských knih mohou být do budoucna digitalizovány a zveřejněny online. Obsáhlou online prezentaci knižních sbírek poskytuje např. *Museum für angewandte Kunst* ve Vídni³², knihy však nejsou nasnímány kompletně, pouze několik stran na ukázkou. Je také potřeba si stále uvědomovat, že snímky mají výpovědní hodnotu reprodukce, nejde o přímý autentický kontakt s dílem.

Způsob tzv. kontextuální expozice, jejíž snahou je co nejvíce přiblížit historické pozadí exponátu a evokovat z určitého pohledu autentické prostředí³³, u knihy dotváří kontext vedle informací o osobě autora či autorů nebo významného majitele také příslušnost do určité série, edice a nakladatelství.

Z hlediska kontextu byla výjimečným řešením výstava *Umění je abstrakce. Česká vizuální kultura 60. let* (Jízdárna Pražského hradu, 2003) koncipovaná *Zdeňkem Primusem*, jež byla založena na vzájemné reflexi a prolínání v tvorbě knižních obálek a volné tvorby výtvarných umělců. „Vím, že bez schopnosti rozpoznat kvalitu tam, kde ji jiní nevidí, není originality, a nevím, proč by uměleckohistorické řemeslo nemělo být stejně kreativní jako lidé, kteří umění vytváří.“³⁴

Vizuální podobou a instalačními možnostmi knihy na výstavách se zabývá konceptuální umělec *Zbyněk Baladrán*. Volnou prostorovou analogií, pomocí metafor a reinterpetací vytváří autorské instalace knižních exponátů a stává se až novým

32 Online knižní sbírky MAK: <http://sammlungen.mak.at/sdb/do/sammlung.state?id=19>

33 Kesner, *Muzeum umění v digitální době* (pozn. 31), s. 219

34 Zdeňek Primus, *Lepší kniha v muzeu než uměleckohistorické řemeslo nemělo být stejně kreativní jako lidé, kteří umění vytváří*.³⁴

Zdeňek Primus, Lepší kniha v muzeu než uměleckohistorické řemeslo nemělo být stejně kreativní jako lidé, kteří umění vytváří, in: *Listování - moderní knižní kultura ve sbírkách Muzea umění Olomouc, MUO 2009, str. 156*

spoluautorem díla (např. *Karel Teige: Asymetrická harmonie*, Muzeum umění Olomouc 2009 [obr. 33], *Listování, moderní knižní kultura ve sbírkách Muzea umění Olomouc 2009* (Knihovna O. F. Bablera), *Anatomie knihovny - Karáskova galerie 1925-1951*, Letohrádek Hvězda, Praha 2012).

Obr. 33. Karel Teige / Zbyněk Baladrán / *Asymetrická harmonie*, Muzeum umění Olomouc 2009

Současné kulturní instituce mají tendenci vytvářet pro výtvarná díla spíše prostory neutrálního charakteru. Hlavní zásadou vystavování je stále pochopitelně divákovi umožnit vizuální kontakt s dílem. Z výpovědního hlediska se u problematiky vystavování knih však jeví jako vhodné řešení umožnit divákovi také taktilní nebo jinak zprostředkovaný rozšířený kontakt s vystavovanou knihou. V další části představuji několik ukázek tohoto přístupu, který je dnes spíše výjimečným, obvykle přetrvává tzv. apertura, tj. kniha rozevřená na jedné dvoustraně.

VOLNÉ VYSTAVENÍ KNIHY

Jednou z možností, kterou však využívají spíše studentské přehlídky a menší výstavy, je volné vystavení knihy, jež návštěvníkovi umožňuje libovolnou manipulaci.

U vzácnějších artefaktů je tento přístup samozřejmě nereálný, ovšem v některých případech již instituce nakupují dva exempláře, přičemž jeden je na výstavě poskytnut k prohlížení a druhý je deponován v archivu, např. Guy Schraenen v muzeu v Brémách poskytl do sbírky muzea od každého díla dva exempláře, jeden exemplář je umístěn v knihovně k dispozici k volnému prohlížení, druhý archivován v depozitáři.³⁵

Způsob vystavení použit např. na výstavách:

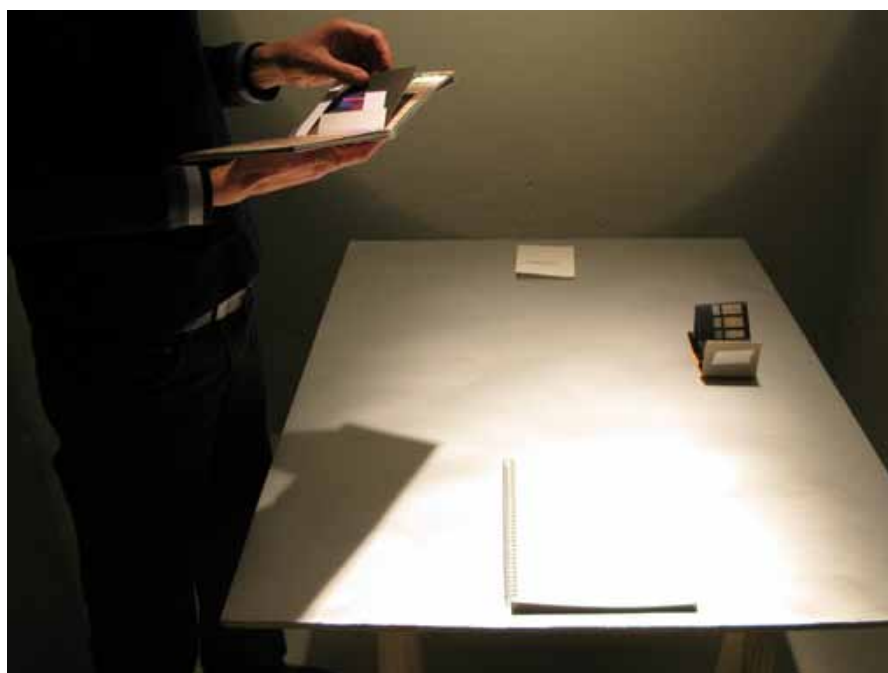
Itinérances en images / Les Halles, Brusel, 2011 [obr. 34]

Itinérances en images / Mínus 3Trojka, Brno 2011

Blätter und Bücher, Aktuelle Papierkunst aus Tschechien / Villa Zanders, Bergisch Gladbach, 2005

Papír a kniha II., VŠUP, Praha 2004

Fenomén kniha, Brno (2001-2013)

Obr. 34. *Itinérances en images*, Les Halles, Brusel, 2011

³⁵ Gina Renotière, *Autorská kniha, střet tradice a experimentu*, (dizertační práce), FaVU VUT v Brně, 2009, s. 85

„LIBRI CATENATI“

Alternativou pro volné vystavení knih je zajištění knih na ocelovém lanku, které zabraňuje jejich odcizení. Tento způsob lze však využít pouze u exponátů, které jsou k dispozici ve více exemplářích, poněvadž dochází k narušení knihy jak připevněním lanka, tak i manipulací čtenáři.

Způsob vystavení použit např. na výstavách:

Listování - moderní knižní kultura ve sbírkách Muzea umění Olomouc / MUO 2009

[obr. 35]

Obr. 35. *Listování - moderní knižní kultura ve sbírkách Muzea umění Olomouc, MUO 2009*

VITRÍNY S OTVORY PRO RUCI („INKUBÁTORY“)

Originálním způsobem vystavení knih je částečné a přitom dostatečné zpřístupnění knihy ve skleněných vitrínách, po jejichž stranách se nacházejí kruhové otvory pro ruce, které umožňují listování v knize a částečně i manipulaci s knihou. Do jisté míry je eliminováno i riziko poškození a odcizení knihy, protože otvory jsou dostatečně velké, aby jimi bylo možné prostrčit ruce, ale knihu standardních rozměrů jimi protáhnout nelze, u knih malých rozměrů či s měkkými deskami riziko odcizení zůstává.

Způsob vystavení použit např. na výstavách:

Planeta Eden / Centrum současného umění DOX, Praha 2010 [obr. 36]

Papír a kniha VI., Artist's book and Paper Art, Národní knihovna ČR, Praha 2011

Obr. 36. *Planeta Eden*, Centrum současného umění DOX, Praha 2010

FAKSIMILE

Finančně náročnou metodou je zhotovení faksimile, tedy kompletní kopie knihy. Tato metoda částečně nahrazuje kontakt s originálem, je-li faksimile volně přístupná pro návštěvníky muzea či galerie, jako reprodukce přibližuje celkovou textovou a obrazovou podobu, nikdy však nemůže nahradit originál. Vzhledem k pracnosti a vyšší pořizovacích nákladů, dochází k vytváření kompletních faksimilií jen zřídka, a to u velmi vzácných obvykle historických knih (rukopisů).

Častěji se vytváří makety knihy, které nejsou kompletními kopiemi, pouze imitacemi originálu, jež jsou určeny pro výstavní účely. Ve vazbě, která z viditelných stran částečně napodobuje originál knihy, je pouze jedna dvoustrana s obsahem a „patinou“ originálu, ostatní strany jsou prázdné. *„Jedná se o kopii knihy a vazby, která je rukodělně zhotovena mnohdy s takovou dokonalostí, že kopie je k nerozeznání od originálu... Nutné je však přímo říci, že se vlastně jedná o falzifikát. Ten nemá co dělat na vědecké výstavě, která si klade za cíl zpřístupnění originálů. Pokud je maketa v podobné situaci využita, musí být pochopitelně jednoznačně uvedeno, že se jedná o kopii.“*³⁶

Obr. 37. Rukopisy královny Elišky Rejčky, Památník písemnictví, Rajhrad, 2010

Další variantou kopie, která umožňuje největší dostupnost pro šíření „originálu“, je reprint, tedy novodobé vydání knihy. Takovým příkladem je v České republice nakladatelství *Paseka*, které vydává v reedici autorské knihy Josefa Váchala.

Přestože knihy z reedice nejsou originály, umožňují čtenářům, aby se s knihou nejdůvěrněji seznámili, mohou ji vlastnit (i když pouze v napodobenině) a kdykoliv prohlížet a číst.

Způsob vystavení použit např. na výstavách:

Rukopisy královny Elišky Rejčky, Památník písemnictví, Rajhrad, 2010 [obr. 37]

Muzeum knihy, Žďár nad Sázavou (stálá expozice)

DIGITÁLNÍ KNIHY

Bezkontaktním způsobem, který však umožňuje úplné prolistování a případné pročtení, je celkové digitální nasnímání knihy a její prezentace na elektronickém médiu. Prohlížecké zařízení může zároveň nabídnout rozšířené funkce, hypertextové odkazy, animace, videa, obrazy s detailními popisy a informacemi, které lze na dotykovém displeji snadno aktivovat. Tento způsob by se zdál ideální, má však své limity, neboť navádí k myšlence uveřejnit snímky např. na internetu, kdy by se ztrácel samotný účel expozice v muzeu či galerii. Kvalitní naskenování knihy má význam především pro badatele, protože snímky jsou často pořízeny opravdu v kvalitním rozlišení a mnohdy jsou i lépe viditelné a čitelné než originál - je možné snadno využít přiblížení. „Zvětšovací funkce přináší detailní pohled na obraz nebo objekt a podněcuje tak divákovo vlastní

Obr. 38. *Illuminations*, Královské muzeum v Mariemontu, Belgie 2011

vidění, digitální zobrazení může nabídnout některé úhly pohledu, které jsou ve vlastní instalaci nedostupné, či zprostředkovat pohled do vnitřní struktury objektu..³⁷

Způsob vystavení použit např. na výstavách:

Illuminations / Královské muzeum v Mariemontu, Belgie 2011 [obr. 38]

Librarium / Královská knihovna, Brusel 2011

Listování - moderní knižní kultura ve sbírkách Muzea umění Olomouc / MUO 2009

37 *Kesner, Muzeum umění v digitální době (pozn. 31), s. 235*

VIDEO A AUDIO PREZENTACE

V expozicích, jejichž snahou je co nejlépe objasnit a přiblížit vystavené knižní artefakty uzavřené ve vitrinách, je možné instalovat kromě samotného originálu monitor se záběry listování a manipulace s knihou, např. na soutěžních přehlídkách u vítězných knih či u knih, u kterých je jejich princip potřeba vysvětlit. Další pomůckou se mohou stát sluchátka s namluveným příběhem, resp. popisem díla přímo od autorů, nahrávky s komentářem mohou mít ovšem dvojitý efekt, „pro některé diváky představují účelný způsob poskytnutí informace a obohacení vidění, mnohé však spíše odvádějí od vlastního aktivního vnímání.“³⁸

Způsob vystavení použit např. na výstavách:

Evropská autorská kniha / ABoT, Národní technická knihovna, Praha 2012 [39]

Karel Teige / Asymetrická harmonie, Muzeum umění Olomouc 2009

Obr. 39. *Evropská autorská kniha / ABoT*, Národní technická knihovna, Praha 2012

38 Kesner, *Muzeum umění v digitální době* (pozn. 31), s. 231

KNIHA MEZI FÓLIEMI

Jednoduchým a přitom efektním způsobem vystavení knihy je přichycení knihy mezi dvě plastové fólie zhruba ve výšce očí za použití fixace spínacími kovovými cvoky. Tento způsob se však hodí pouze pro vystavování obálek a knih rozevřených na jedné dvoustraně, výhodou je oboustranné zpřístupnění knihy očím diváka. Vystavení mezi fóliemi není vhodné pro všechny knihy, některé, např. historické knihy, by mohly působit v plastu nepatřičně.

Způsob vystavení použit např. na výstavách:

Planeta Eden / Centrum současného umění DOX, Praha 2010 [obr. 40]

Obr. 40. *Planeta Eden*, Centrum současného umění DOX, Praha 2010

PLASTOVÁ SCHRÁNKA

Dnes již poměrně zaužívaný způsob vystavování obálek knih a časopisů. Kniha je umístěna do plastové schránky vyrobené na míru, poté přichycena na zeď vedle sebe v linii nebo je zde možnost vytvářet originální kompozice. Tato prezentace obálky je divácky příjemnější než vystavení v horizontální poloze ve vitrině, jejím omezením ovšem je, že obálku nebo otevřenou knihu je možné nahlédnout pouze z titulní strany.

Způsob vystavení použit např. na výstavách:

Cosi tísnivého / Moravská galerie v Brně 2010

Listování - moderní knižní kultura ve sbírkách Muzea umění Olomouc / MUO 2009

Josef Čapek/Vidět knihu, Muzeum umění Olomouc 2009

Karel Teige / Zbyněk Baladrán / Asymetrická harmonie, Muzeum umění Olomouc 2009

[obr. 41]

Anatomie knihovny, Knihovna Karáskovy galerie 1925–1951, letohrádek Hvězda v Praze 2012

Obr. 41. Karel Teige / Zbyněk Baladrán / *Asymetrická harmonie*, Muzeum umění Olomouc 2009

VYSTAVENÍ V ŠUPLÍKU

Zvláštním způsobem je vystavení knih jinak klasickou metodou (apertura nebo zavřená kniha) v zasklených šuplících komody. Tento způsob se zdá originální a vhodný zejména pro staré tisky a knižní artefakty citlivé na světlo, neboť nasvícení se rozsvítí až po vysunutí šuplíku, většinu času je tedy artefakt po tmě a nachází se v podstatě v archivním prostředí.

Způsob vystavení použit např. na výstavách:

Illuminations / Královské muzeum v Mariemontu, Belgie 2011 [obr. 42]

Obr. 42. *Illuminations*, Královské muzeum v Mariemontu, Belgie 2011

KONTEJNER

Krajní řešení určené nikoliv pro obvyklé expozice, ale spíše jako demonstrace určité myšlenky a vyústění expozice může poskytnout i umístění knih v odpadkovém sběrném kontejneru na papír. Tuto ideu vnukl Guy Schraenen kurátorce Gině Renotière u příležitosti výstavy *Listování* v Muzeu umění Olomouc. „*Provokativní formou chtěl upozornit na všeobecnou přesycenost informacemi a na naši (ne)schopnost vnímat svět v úplnosti; pochybujeme často o životaschopnosti knihy jako nejvýznamnějšího nositele vědění a poznání v duchu západní tradice od antických dob až do současnosti. Oživení významu knihy a jejího „čtení“ nabízí v kontextu vývoje moderního umění druhé poloviny 20. století právě autorská kniha jako ideální prostředek pro porozumění době a její interpretaci.*“³⁹

Způsob vystavení použit např. na výstavách:

Listování - moderní knižní kultura ve sbírkách Muzea umění Olomouc / MUO 2009

[obr. 43]

Obr. 43. *Listování - moderní knižní kultura ve sbírkách Muzea umění Olomouc, MUO 2009*

39 Renotière (pozn. 35), str. 89

Kniha, která byla v historii vždy součástí proudů výtvarného umění (i když řekněme ve sféře užitého umění), ve 20. století nachází uplatnění v moderních kategoriích umění a dochází i ke vzniku její vlastní kategorie ve volném výtvarném oboru (autorská kniha). Kniha jako moderní umělecké dílo či jeho součást se na poli výtvarného umění začala významně etablovat v 60. letech 20. století. Kniha byla jednou z cest, jak z umění vytvořit dostupný sériový produkt, což bylo jedním z převratných přístupů k umění ve 20. století. Kniha jakožto intermediální umělecká forma se stává součástí libovolných uměleckých disciplín, mimo poměrně ustálené termíny a kategorie, jako jsou autorská kniha a kniha-objekt, se vyskytuje kniha i v rovinách digitálních, akčních a zasahujících významně do prostoru formou instalace. Knihy jsou také součástí moderní malby, a to jako námět (např. Thomas Huber) tak dokonce i jako podklad pro malbu (Mike Stilkey) či malířský nástroj (Marian Palla: *Malba knihou*, 2012). Tato kapitola se soustřeďuje na vztah knihy, jež se stala uměleckým objektem, k prostoru, v jehož kontextu kniha promlouvá a naplňuje svůj umělecký záměr, a to v široké škále přístupů ke knize. Rozčlenění podkapitol je stanoveno dle určitých typů prostoru na městský prostor muzeí a galerií, volný městský veřejný prostor, krajinu, specifika prostoru knihoven a samotných knih.

KNIHA

„Kniha je sekvence prostorů vnímaná v různém okamžiku. Kniha je svazek prostorů.“⁴⁰

Tato definice Ulise Carrióna ze známého textu *Nové umění jak dělat knihy* nejlépe vystihuje charakteristiku knihy a její specifika předznamenávající uměleckou tvorbu - linearita, prostorovost a časovost knihy. Dle jiné formální definice „pokládáme za knihu zaznamenaní myšlenek na snadno pohyblivé látce, souvisejících po stránce vnější i obsahové.“⁴¹

40 Ulises Carrión, *Nové umění jak dělat knihy*, 1977 (přel. G. Pospíšilová, orig. In: *Kontexts – a review of visual/experimental poetry and language art*, č. 6-7, 1975)

41 Zdeněk Tobolka, *Kniha, její vznik, vývoj a rozbor*, Praha 1949, s. 11

Obecně se v naší době považuje tištěná kniha za „ohrožený druh“. Z hlediska obecného statusu knihy je však digitalizace knih v podstatě novou možností zamyslet se nad hodnotou a účelností knihy, která kvůli novým platformám nezanikne, bude pouze snížena jejich současná nadprodukce. Kniha se nestává přežitkem, přes všechny moderní digitální nosiče, zůstává klasická kniha nejspolehlivějším médiem pro uchování informací.

Kniha jako umělecký objekt se liší od klasických uměleckých disciplín přítomností slov-znaků (ač tomu nemusí tak být), kniha vždy odkazuje k jiným věcem, je prostředníkem, tedy nejen obrazů, ale i znaků. Liší se i vývojovou dějovostí, vždy obsahuje začátek a konec, svým způsobem má blízko k filmu, který také tvoří sekvence obrazů. *„Přestože kniha je jednou z každodenních věcí našeho života, je její vlastní povaha tajemná a neznámá, kniha totiž patří ke skutečnostem-znakům, jež jsou skryté za významy, které nesou.“*⁴²

Dalším výrazným faktorem knihy je její možnost multiplikace, která byla jedním z faktorů, proč kniha zasáhla ve 20. století do proudů výtvarného umění, neboť umožňuje dostupnou možnost šíření uměleckého díla.

Pro výtvarné umělce je celosvětově kniha stále fascinujícím živým objektem. Šíře výskytu knihy ve výtvarném umění se zdá nepřeborná, aniž by se vyznění její formy využívalo stále stejným způsobem. Těžko hledat podobný nebanální ekvivalent, předmět, který by v rámci moderního umění našel tak širokou paletu „upotřebení“ a ještě se stal sám novým výtvarným prostředkem, výtvarným oborem.

VEŘEJNÝ PROSTOR

Chápání rozsahu pojmu veřejný prostor není zcela jednoznačné. Veřejný prostor ve své obecné definici zahrnuje všechna místa, jež jsou otevřená a přístupná všem členům společnosti. *„Výklad tohoto termínu můžeme doslovně chápat zejména ve smyslu jakéhokoli prostoru, který není privátní, tj. není součástí sféry soukromého života. Veřejný prostor potom slouží jako místo setkávání a komunikace ve všech jejích rovinách od politicko-právní přes sféru sociální až k fyzické podstatě tohoto prostoru.“*⁴³ Lze vycházet

42 Ajvaz (pozn. 8), s. 29

43 Kolektiv Nadace Partnerství, *Kvalitní veřejné prostory, Metodika tvorby a obnovy veřejných prostranství*, 1. vyd., Brno, Nadace Partnerství 2011, s. 10

také z definice, kdy „veřejný prostor je chápán jako prostorová metafora, která ukazuje něco otevřeného, vymezeného pro vše, co se týká veřejnosti.“⁴⁴

Pojem veřejný prostor dle názoru Dona Mitchella⁴⁵ lze chápat ve dvou rovinách. Jedna rovina veřejného prostoru, která není přímo ovlivněna institucemi, je volným dostupným prostorem bez časového a místního omezení (např. park, náměstí, ulice). Ve druhé rovině se veřejný prostor představuje v podobě instituce, která je veřejným prostorem podléhající určitým pravidlům a kontrole, ale zároveň zajišťuje bezpečnost a pořádek, prostor pro jistým způsobem vymezenou veřejnost.

44 Kolektiv Nadace Partnerství (pozn. 43), str. 10

45 Don Mitchell, *The End of Public Space? People's Park, Definitions of the Public, and Democracy*, *Annals of the Association of American Geographers*, 1995 str. 108-133

V širším významu lze kulturní instituce, muzea a galerie, považovat za svého druhu součást veřejného prostoru. Veřejné kulturní instituce, jež jsou svou povahou určeny k zprostředkování výtvarných děl, tedy i děl knižního charakteru, jsou prostorem ohraničeným, plánovaným z hlediska programu galerie, kontrolovaným prostorem i prostorem udržovaným z hlediska čistoty.

„Muzeum v žádném případě není „neutrálním prostorem“, ve kterém by bylo umění jednoduše předkládáno oku diváka. Vnímání výtvarných objektů se odehrává v rámci prožívání celého prostředí muzea, jež zahrnuje jak architekturu a interiér a vlastní způsob instalace, tak i sociální aktivity návštěvníků v tomto prostoru.“⁴⁶

Muzeum či galerie již představuje jistou záštitu (a odpovědnost) nad uměleckými díly, které vystavuje. Do prostoru muzea kráčí divák cíleně, jeho přítomnost není náhodná, jako tomu může být v případě interakcí v neomezeném veřejném prostoru (ulice, náměstí), který není primárně určen k prezentaci výtvarných děl. Lidé jsou v ulicích zvyklí čelit množství informačních ataků (reklamy, vývěsní štíty obchodů a restaurací) „žadonicích“ o pozornost, jejich pozornost je tedy v tomto prostředí více roztržena a mnohá díla v městském exteriéru nemusí být kolemjdoucím ani zaznamenána. Příchod do muzea či galerie má obvykle jediný cíl, a to zájem o kulturu, kterou dnes již nemusí ani v muzeu představovat pouze výtvarné umění, ale též např. přednáška, film, koncert.

Z muzea či galerie se stává určitým způsobem čítárna či studovna, jsou-li v něm vystaveny knihy. Dílo v muzeu funguje svým způsobem jako „univerzální objekt“ vytržený z kontextu vzniku, ve venkovním prostoru se častěji jedná o instalaci tzv. site-specific art. Rozdíl se ale v dnešní době stírá, vznikají „jednorázové“ instalace i v galeriích a to včetně těch knižních.

Obvyklé výtvarné formy související s knihou, jež jsou v muzeích prezentovány, bude-li se držet sféry volného umění, jsou kategorie autorská kniha, kniha-objekt, instalace, videoprojekce a performance.

⁴⁶ Kesner, *Muzeum umění v digitální době* (pozn. 31), s. 60

4.1.1 AUTORSKÉ KNIHY

Pojem autorská kniha (angl. artist's book) je „nejobecnější označení pro všechna díla umělců, kteří chápou knihu jako svébytné umělecké médium (podobně jako obraz, sochu, performance ap.).“⁴⁷

Kniha jakožto moderní umělecké dílo či jeho součást se na poli výtvarného umění začala významně etablovat v 60. letech 20. století, autorská kniha (artist's book) byla např. součástí tvorby umělců minimalismu (Sol LeWitt), pop-artu (Andy Warhol, Ed Ruscha) a hnutí Fluxus, které využívalo knihu pro umělecké akce (Georg Brecht, Robert Filliou).

Termín artist's book v roce 1967 poprvé použila Dianne Vanderlipová na výstavě *Artists' Book* v Moore College of Art ve Filadelfii⁴⁸, jako obdobné termíny se někdy používají výrazy book art, bookworks, book object.

Termín autorská kniha, tedy český ekvivalent k termínu artist's book, zavedl Jiří Valoch, popud k vytvoření českého termínu pocházel od Jiřího H. Kocmana. Rozlišení knižních kategorií definoval Jiří Valoch v referátu *Básně-objekty, knihy-objekty, vazby-objekty*, který přednesl na semináři, jež se konal u příležitosti IV. Trienále umělecké knižní vazby v Domě pánů z Kunštátu v roce 1982.⁴⁹

Vymezení pojmu autorská kniha není ve světě jednotné, např. ve Francii a Belgii se pojem livre d'artiste vztahuje sice na knihy cele pojednané umělcem, ovšem vydané jako multipl, tedy na „fyzické výrobě“ knihy (tisk, vazba) se autor nepodílí. U autorské knihy v tomto smyslu je podstatné pouze využití zavedené formy knihy. Za největší přínos autorské knihy v dobách 60. let byla považována její sériovost, multiplicita, nízkonákladové vydání v mnoha stech exemplářích, umělecké dílo bylo tímto způsobem dostupné všem.

V českém prostředí první autorské knihy vychází na začátku 60. let z proudu experimentální poezie (J. Kolář, L. Novák, později K. Adamus, J. Valoch). Neexistence nakladatelství v České, potažmo Československé republice, která by autorské knihy

47 JKM [Jiří H. Kocman] heslo *Kniha autorská*, in: Anděla Horová (ed.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění I*, Academia, Praha 1995, s. 357

48 *Artist's book*, <http://www.answers.com/topic/artist-s-book>, vyhledáno 3. 6. 2013

49 Jiří Valoch, *Autorské knihy a já*, in: *Listování, moderní knižní kultura ve sbírkách muzea umění Olomouc*, MUO 2009, str. 147

vydávala (pouze jednotlivě po roce 2000 např. nakladatelství *Meander*, jež vydává knihy Petra Nikla či od Mariana Pally nečitelná kniha *Njkrpúúp kkléedc* vydaná v nakladatelství *Druhé město*), znamenala v České republice širší pojetí termínu autorské knihy také na knihy vyhotovené jako unikáty, čili knihy v jednom exempláři.

V jiných (zejména frankofonních) zemích jsou již takovéto knihy kategorizovány jako knihy-objekty. Nejednotnost terminologie se projevuje i např. v Rusku, kde se pod pojmem *Kniga chudožnika* rozumí kniha obsahující autorské texty s ilustracemi, toto pojetí začíná dominovat v posledních letech v obecnější rovině.

Nejširší prostor pojetí autorské knihy tak dává známá citace Guye Schraenena: „*Autorská kniha není kniha o umění. Autorská kniha není umělecká kniha. Autorská kniha je sama uměleckým dílem.*“⁵⁰

4.1.2 KNIHY-OBJEKTY

Tzv. kniha-objekt, která bývá někdy považována za odnož autorské knihy, je obvykle vytvořena jako unikát a knihu pojímá spíše jako plastiku. Anglické ekvivalenty tohoto pojmu jsou *book-object*, *book sculpture*.

„*Knihy-objekt můžeme chápat jako aktualizaci vlastní podoby knihy, jejího obvyklého uspořádání, tvaru apod. Snad bez výjimky to jsou autorské realizace tvůrců, většinou básníků nebo výtvarníků, kteří jsou zaujati knihou jako určitým kulturním a kultotvorným fenoménem, vycházejí z navyklé podoby knihy a tuto podobu - někdy jemně, někdy značně radikálně - obměňují a proměňují.*“⁵¹ V knihách-objektech lze zpracovávat již existující knihy jiných autorů, tedy pojímat různým způsobem jejich formu, stránky, obsah, např. znepřístupnění knihy (viz např. *Zazdívané knihy* M. Pally), demonstrace postoje (viz např. *Zabité knihy* M. Knížáka), recyklace (viz tzv. *Re-making books* J. H. Kocmana). V tomto případě je výchozí kniha chápána jako *ready-made*. Jiným přístupem je vytváření knih z atypických materiálů (např. ze dřeva, kovu, kamene) nebo vytvořením bloku ve tvaru knihy, kdy je v díle využit pouze tvar knihy, nikoli její princip listování.

⁵⁰ Renotière (pozn. 35), str. 15

⁵¹ Jiří Valoch, *Básně-objekty, knihy-objekty, vazby-objekty* (přetištěno ze sborníku IV. Trienále umělecké knižní vazby, Brno 1982), in: *Knihy-objekty (katalog výstavy)*, Jicín, 1990

Knihy-objekty jsou obvykle díla vytvořená v jednom exempláři eventuelně v malé sérii. Počátky knihy-objektu vyplývají již z proudů dadaismu a surrealismu. Snad vůbec první knihu-objekt nazvanou *Unhappy ready-made* vytvořil již v roce 1919 Marcel Duchamp. Své sestře Suzanne poslal do Paříže k její svatbě knihu geometrie na provázku s instrukcemi, že má být zavěšena z balkonu novomanželů.⁵²

4.1.3 KNIŽNÍ INSTALACE

„Lidské měřítko“ knihy, tedy rozměry ve standardní podobě (A5) odpovídající přibližně lidským dlaním, expanduje organizovaným vrstvením či hromaděním knih u některých autorů do monumentálních instalací, objektů, a to i v prostoru muzea. V instalacích je kniha mnohdy „degradována“ na pouhý stavební prvek, nevýznamnou součást většího komplexu. Instalace z knih mohou být pojímány ryze esteticky (např. práce Jonathana Callana) či mohou mít až monumentální charakter architektury (instalace Matěje Kréna), jejich uspořádání může být též metaforické či konceptuální (např. José Díaz Rabago).

4.1.4 VIDEOPROJEKCE, PERFORMANCE A INTERAKCE

Knihy též zasahují do multimediálních projektů jako symbolický prvek komunikace, přenosu informací či odkaz na literární konotaci či konkrétní děj, osobu nebo dílo, které je v knize uchováno (např. projekty Zbyňka Baladrána). V době elektronických médií a přemíry vágních informací, zůstává kniha „fyzickou“ hodnotou, která je spojencem či prostředkem umělců nejrůznějšího zaměření, včetně umělců pracujících s digitálními médii.

52 Pierre-Jean Foulon, , *Umění a kniha*, in: *Grapheion*, č. 3-4 (2000), s. 30

Knihovna je prostorem pro uchovávání knih, ať již v podobě nábytku-mobiliáře, místnosti věnované knihám v soukromé či veřejné budově či knihovna jako instituce spravující velké množství knih za účelem zpřístupnit knihy (za určitých podmínek) veřejnosti. Knihovna ve všech třech propojených stupních a významech je uspořádána dle určitého systému, řádu. *„Každá knihovna tím, že uspořádává knihy podle témat, podle důležitosti, podle toho, zda byl autorem Bůh nebo jedno z Božích stvoření, podle abecedy, čísel nebo jazyka, kterým jsou napsány, přeměňuje chaos objevování a stvoření do strukturovaného systému hierarchií nebo do bouře volných asociací.“*⁵³

Knihovna jako hmotné úložiště pro knihy je spojena s řádem skrze jejich systematické uspořádání a obvykle poměrně sourodou řadou tvarově podobných objektů. Místo pro koncentraci myšlenek, ať již v knihovně jakožto budově nebo doslovná koncentrace textů v prostoru mobiliáře.

Knihovna a její sociální, systémové a další aspekty se také staly námětem mnohých sochařských a konceptuálních děl současného umění. Zájem výtvarných umělců o téma knihovny směřuje v širokém spektru nejen k akcentování významu a postavení knih, knihoven a čtení v naší společnosti a kultuře, ale také k metaforickému srovnávání, osobnímu „soukromému“ vztahu ke knihám, vizuálním instalacím či prolamování doktrín knihovního řádu. *„Knihovny jsou veřejné svatyně. Atmosférou kontemplace a požadavkem ticha jsou jako kostely nebo muzea. Od útlého věku jsme vedeni k opatrnému zacházení s knihami... Knihovny ztělesňují historii a potenciál vědomostí, které mohou být získány. Představují světy se svými vlastními soubory pravidel, jež jsou zasvěcené výhradně intelektuální námaze a fyzické nečinnosti.“*⁵⁴

Projekt uměleckého dua **Clegg & Guttman** (Michael Clegg nar. 1957 v Dublinu, Martin Guttman, nar. 1957 v Jeruzalému) **The Open Public Library** (Volná veřejná knihovna) [obr. 44] narušuje zaběhlé systémy a pravidla knihovních institucí.

53 Alberto Manguel, *Knihovna v noci*, Host, Brno 2009, str. 61

54 Nicole Scheyerer, *Clegg & Guttman*, https://www.frieze.com/issue/review/clegg_guttman/, vyhledáno 19. 3. 2013

Autoři umístili v otevřeném prostoru ve městě Graz tři volně přístupné knihovny, ze kterých se knihy mohly odebírat bez časového omezení, dozoru, administrace. Autoři zamýšleli tento projekt jako sociálně-komunikační proces, jako demonstraci „*modelu pro přímou demokratickou instituci*“⁵⁵ a připomínku hlavní funkce knihoven, kterou by mělo být „zprostředkovat čtivo obyvatelům“. Nekonvenční veřejné knihovny umožnily divákům-čtenářům bez omezení knihy brát i vracet či nahrazovat původní tituly jinými knihami.

Obr. 44. Clegg & Guttman, *The Open Public Library*, Graz, 1991

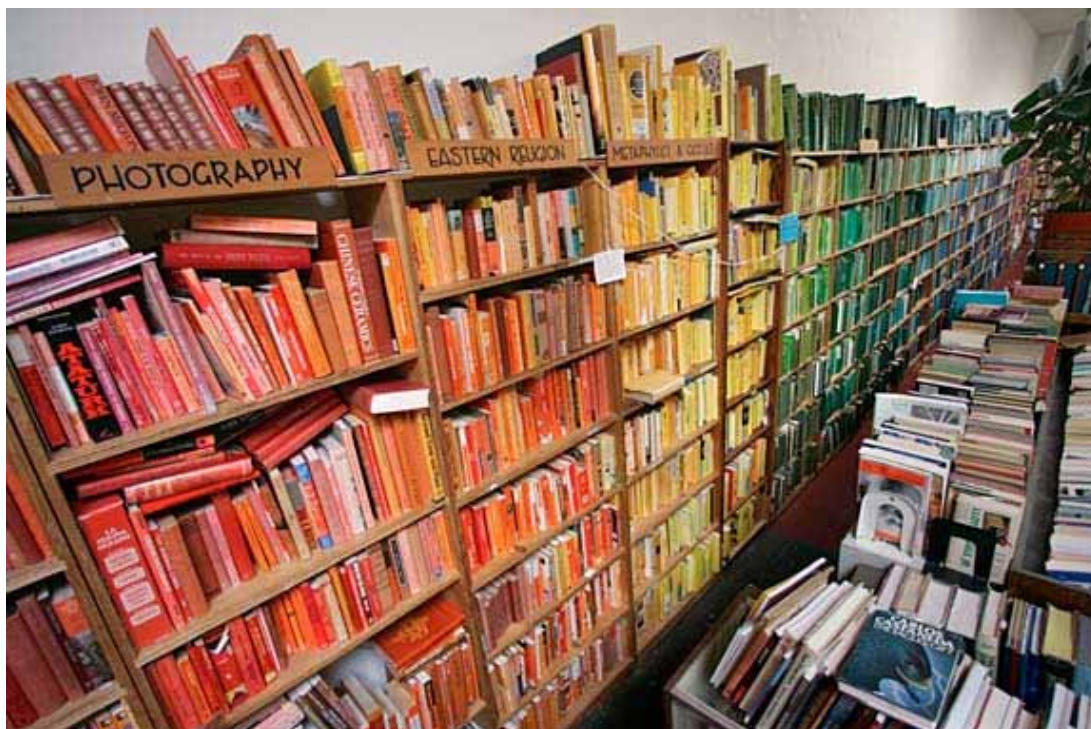
Každá knihovna, ať již soukromá nebo veřejná, je uspořádána podle nějakého systému. Aby bylo možné kteroukoli knihu v knihovně najít co nejdříve, obvykle je knihovna tříděna podle obsahu a rozdělena podle žánrů, méně časté je dělení podle velikosti, jazyka, data vydání, edicí, zemí... Knihovní instituce třídí knihy podle jmen autorů, titulu, tématu a podle numerického třídění, které podle Alberta Manguela „*dává hřbetům knih vzhled poznávacích značek na řadách zaparkovaných aut.*“⁵⁶

55 EM, Clegg & Guttman, *Die Offene Bibliothek*, <http://offsite.kulturserver-graz.at/projekte/242>, vyhledáno 13. 8. 2012

56 Manguel, *Knihovna v noci* (pozn. 53), s. 59

„Knihovna je neustále rostoucí bytostí, zdánlivě bez pomoci se násobí, množí se prostřednictvím nákupů, krádeží, výpůjček, darů, zaplňování mezer... Pokud se rozhodnu pro určitý počet témat, pak každé z těchto témat bude vyžadovat třídění v rámci svého třídění. V jisté fázi tohoto uspořádávání onu geometrickou řadu z únavy, nudy nebo frustrace zastavím. Avšak stále je tu možnost pokračovat. V knihovně žádné definitivní kategorie neexistují.“⁵⁷

System třídění knih se stal tématem pro **Chrise Cobba** (nar. 1978 v USA), který se rozhodl uspořádat knihy pouze z hlediska estetiky. Autor přerovnal podle barvy 20 tis. knih v knihkupectví firmy Adobe v San Francisku, tuto instalaci z roku 2004 nazval ***There is Nothing Wrong in This Whole Wide World*** (Na tomto celém širém světě není nic špatného) [obr. 45], autor k této „duhové“ instalaci uvádí, že „ačkoliv je tolik toho, s čím můžeme být na tomto světě nespokojení, měli bychom zkoušet tvořit něco úžasného, krásného a zajímavého navzdory všem problémům.“⁵⁸ Autor inspiroval tímto svým konceptem množství lidí, kteří viděli fotografie jeho instalace na internetu a napodobili jeho postup na své knihovně.⁵⁹

Obr. 45. Chris Cobb, *There is Nothing Wrong in This Whole Wide World*, San Francisco, 2004

57 Manguel, *Knihovna v noci* (pozn. 53), s. 59

58 Hookedonhouses, *A Rainbow of Books: Organizing by Color*, <http://hookedonhouses.net/2008/02/05/a-rainbow-of-books-organizing-by-color/>, vyhledáno 17. 3. 2012

59 *Ibidem*.

Problematiku řádu a pořádku v knihovně popsal ze svého pohledu a zkušenosti také Karel Čapek; „Jednou za tři roky bývám zachvácen fanatickým úmyslem dát svou knihovnu do pořádku. To se dělá tak, že člověk vytáhá všechny knihy a nakupí je na podlaze, aby je roztřídil. Potom vyndá jednu, sedne si na zem a počne číst. Druhého dne si umíní postupovat metodicky; začne dělat hromadu přírodních věd, filozofie, historie a já nevím čeho ještě, přičemž udělá starou zkušenost, že většina z jeho knih se jaksi vůbec nehodí do žádné z těchto skupin; mimoto kvečeru shledá, že si to všechno pomíchal. Třetího dne se pokouší srovnat knihy nějak podle formátu; celá věc pak se končí tak, že to bere do náručí, jak to leží, a nacpe to všechno do přihrádek, načež má zase po tři léta pokoj.“⁶⁰

Knihovna jako metafora anatomie lidského těla, tak byla vyřešena expozice knihovny Jiřího Karáska za Lvovic v letohrádku Hvězda v Praze, sbírka čítá více než 48 tis. svazků. Autorem instalace využívající dispozic půdorysu letohrádku se stal **Zbyněk Baladrán** (nar. 1973 v Praze), výstava byla přímo nazvána **Anatomie knihovny** [obr. 46]. „Prostřednictvím „anatomických“ řezů odhaluje expozice knihovnu jako živý organismus a ukazuje jeho jednotlivé orgány...“⁶¹ Výstavní koncept pro prezentaci knihovny skrze metaforu anatomie nabízí divákovi nahlédnout do knihovny ve výběrové instalaci asi 10 tisíc knih, které v několika „řezech“ představují charakteristické soubory a kolekce

Obr. 46. Zbyněk Baladrán: *Anatomie knihovny*-Knihovna Karáskovy galerie 1925–1951, letohrádek Hvězda, Praha, 2012

60 Karel Čapek, *Kam se dějí knížky*, in: *O umění a kultuře*, Československý spisovatel, Praha 1984, s. 51

61 Martin Tajčman, *Na Hvězdě se otevírá výstava knihovny Karáska ze Lvovic o 50 000 svazcích*, <http://www.metropol.cz/zpravy/kultura/video-na-hvezde-se-otevira-vystava-knihovny-karaska-ze-lvovic-o-50-000-svazcich/>, vyhledáno 27. 2. 2013

Karáskovy knižní sbírky. Expozice interpretuje výzkum a studie vzniku a struktury knihovny, které trvaly asi 5 let, společně s vydanou monografií. Expozice se nesnaží seznámit diváky s obsahem knih ani s estetickou podobou, ale spíše s atmosférou knižního celku a osobnosti jejího majitele.

Kniha, potažmo knihovna, je pro člověka podstatným kultivačním faktorem. Člověk se tak do značné míry stává tím, čím jsou řádky knih v jeho knihovně a přečtené příběhy v paměti; „...rádi sníme o knihovně, která zrcadlí každý z našich zájmů a každou z našich slabostí - knihovnu, která ve své různorodosti a komplexnosti plně odráží onoho čtenáře, jímž jsme. Přesto není nerozumné předpokládat, že podobným způsobem se může identita zrcadlit v knihovně, v souboru titulů, které prakticky i symbolicky slouží jako naše kolektivní definice.“⁶²

Slovenský umělec **Jaro Varga** (nar. 1982 v Trebišově) vytvořil pro výstavu Librarianism v NTK v Praze interaktivní instalaci ***Knihovna 8. 6.-8. 7. 2011*** sérii dvanácti rozměrných otočných panelů s tapetou černobílé „vynulované“ knihovny, jejíž hřbety byly na počátku bezejmenné, nepopsané [obr. 47]. Instalace nabyla konečné

Obr. 47. Jaro Varga: *Knihovna 8. 6.-8. 7. 2011*, NTK v Praze, 2011

62 Manguel, *Knihovna v noci* (pozn. 53), s. 266

Obr. 48. Jaro Varga: *Knihovna* 8. 6. - 8. 7. 2011, NTK v Praze, 2011

podoby až ve spolupráci s návštěvníky, kteří mohli podle svých představ knihovnu obsahově utvářet tím, že přímo na prázdné hřbety vpisovali názvy knih a dodali tak anonymním knihám obsah svých oblíbených titulů, vpisovali však také vtipkující odkazy i neexistující publikace [obr. 48]. Diváci tak utvářeli anonymně pro knihy nový obsah, novou identitu, zrcadlící nejen jejich vkus.

Obr. 49. Rachel Whiteread: *Untitled (Paperbacks)*, 1997

Tématem ztracené identity se zabývá **Rachel Whiteread** (nar. 1963 v Londýně), anonymní, zapomenuté či ztracené svazky knih a jejich příběhy jsou častými náměty její tvorby. Objekt **Untitled (Paperbacks)** z roku 1997 [obr. 49] tvoří sádrové odlitky doplnkového-prázdného prostoru knihovny s knihami, které ztratily svou totožnost. Tvary knih (velikost, tloušťka) jsou díky odlitkům zachovány, „obsah“ je tvořen vzduchoprázdnem, které se prolíná s celým širým okolním světem. Celý původně prázdný prostor knihovny se stal objektem a knihy prázdnotou.

Tématem souvisejícím s knihou je také přeplněnost knihoven, nadprodukce knih, nadbytek, nedostatek prostoru pro knihy, zbavování se starých knih, aby mohly na jejich místo být uloženy jiné.

Albert Coers (nar. 1975 v Lauingen) ve své instalaci **Biblioteca X, Das will ich wissen** (Knihovna X, To chci vědět) z roku 2006 [obr. 50] ve výkladní skříni galerie Laden patřící ke kulturní instituci Lothringer13 vytvořil instalaci z knih, jež vyskládané do nepravidelné vzdušné kompozice směřují různě natočené převážně ořízkou do ulice. Knihy pocházejí z deponitáře farní knihovny Sv. Bonifáce v Mnichově. Jsou to knihy, o které čtenáři měli zájem velmi malý, příp. nebyly vypůjčeny nikdy. Zde knihy

Obr. 50. Albert Coers: *Biblioteca X. Das will ich wissen*, Mnichov, 2006

dostávají šanci spíše jako estetický materiál, knihy jsou samy sobě nosnou konstrukcí-knihovnou, kdyby se někdo pokusil jednu knihu vytáhnout, celá instalace-knihovna by se zřítla.

Podobně **Dezider Tóth** (nar. 1947 ve Výchapech-Opatovicích na Slovensku) v instalaci **Moja knižnica, moje okno** (1982) [obr. 51] použil knihy ze své knihovny k zadržování světla či zatemnění jediného okna ve svém pokoji, k vytvoření izolace od světa, rozevřené knihy skládal horizontálně jednu na druhou. Když se však slunce během dne přeneslo do úrovně okna, paprsky pronikly štěrbinami mezi knihami do pokoje a vytvořily pro autora působivou abstraktní strukturu.

Obr. 51. Dezider Tóth: *Moja knižnica, moje okno*, 1982

Obr. 52. Christelle Bonnet: *Un espace pour un livre*, 2010

Téma knihy a prostoru zpracovává také jednoduchá minimalistická knihovna **Christelle Bonnet** (nar. 1981 v Bordeaux) ve svém objektu **Un espace pour un livre** (Místo pro jednu knihu) z roku 2010 [obr. 52] vytvořila minimální knihovnu pouze pro jeden knižní exemplář.

Série prostorových instalací španělského umělce **José Ignacia Díaz de Rábago Villara** (nar. 1950 v Madridu) nazvané **Babel library** (Babylónská knihovna, 2000) jsou inspirovány stejnojmennou povídkou J. L. Borgese, kde je knihovna metaforicky přirovnávána k nekonečnosti vesmíru. Velké množství knih je instalováno v prostoru jakoby ve stavu bez tíže, bez gravitace [obr. 53]. Pro autora je toto téma signifikantní, vytvořil celou sérii podobných instalací na toto téma.

Obr. 53. José Ignacio Díaz de Rábago Villar: *Babel library X*, Montevideo, 2008

Anselm Kiefer (nar. 1945 v Donaueschingen v Německu) vytváří z kovových plechů rozměrné a velmi těžké knihy, které často uspořádává do podoby knihovny. Projekt **Zweistromland** (Země dvou řek) [obr. 54] obsahuje téměř dvě stě knih. Jednotlivé knihy váží až 300 kg, obráceny boční ořízkou směrem k divákovi jsou naskládány

do dvou stejných kovových regálů, které jsou v mezeře mezi regály přepaženy skleněnou deskou. Zvlněné olověné plechy připomínají stránky knih. Některé knihy obsahují fotografie nebo materiály jako např. barevné bláto, vlasy.⁶³

Instalace představuje odkaz k Mezopotámii, zemi ležící na povodí řek Eufrat a Tigris, kolébce civilizace a tedy i písma a knih, každý knihovní regál představuje jednu řeku. Jména Eufrat a Tigris jsou napsána na cedulce i přímo na knihovnách.

Obr. 54. Anselm Kiefer: *Zweistromland*, 1985-1989

63 Dominique Moldehn, *Buchwerke, Verlag für moderne Kunst Nürnberg*, 1996, s. 215-232

„Kniha je svazek prostoru“⁶⁴, má svůj vnitřní a vnější prostor. Vnitřní prostor knihy je tvořen z přiléhajících tenkých listů papíru, na nichž se obvykle odvíjí text nesoucí příběhy či informace. „Kniha patří, stejně jako dům nebo skříň, k předmětům, které mají svůj vnitřní prostor, neviditelné skryše, k předmětům vyvolávajícím v nás pocit úzkosti z utajeného prostoru, jenž odmítá vstoupit do našeho světa, do našeho řádu a přijmout důvěrný smysl, který tento řád věcem udílí... Vnitřní skryše tvoří „nic“ mezi listy. Díky této bezrozměrnosti kniha může mít daleko více vnitřních prostorů než jiné předměty, právě nepoměr mezi malým objemem knihy a množstvím vnitřních úkrytů dává knize tak výrazný labyrintický charakter.“⁶⁵

Kniha ovšem nemá jen svůj vlastní prostor, existuje i jako objekt ve vztahu k vnějšmu prostředí. Vnější prostor knihy utváří její forma, která např. svým rozměrem a vazbou určuje způsob zacházení s knihou a způsob jejího uchování. Také prostor, který knihu obklopuje, ji ovlivňuje a určuje náplň a délku její existence. „Protože kniha žije svým vlastním životem, má také svůj vlastní čas. Setkáváme se s knihou vždy v některém určitém okamžiku jejího života. Kniha se vyvíjí, uzrává, stárne a umírá.“⁶⁶

Podobně jako mohou být rozmanité literární příběhy na stránkách knih, má kniha i ve zdánlivě nedůstojné roli stavebního prvku potenciál vytvářet prostorové instalace využívající duchovní symboliky knihy. „Zavedení prostoru do poezie nebo lépe řečeno poezie do prostoru, je obrovská událost s doslova nevypočitatelnými důsledky.“⁶⁷

V prostorové instalaci je kniha pouze součást celku, který je nadřazen jednotlivým svazkům, a to nikoliv jako v knihovně, kde zůstává každá kniha autonomní, ale spíše jako cihly v komplexu budovy, jako stavební prvek.

Kniha ovšem není cihla. Kniha je informační médium. „Knihy viděné jako autonomní, časoprostorové sekvence nabízejí alternativu ke všem existujícím literárním zážitkům... Jestliže dva subjekty komunikují v prostoru, pak je prostor prvkem této komunikace. Prostor modifikuje tuto komunikaci. Prostor vtiskuje této komunikaci své vlastní

64 Carion (pozn. 40)

65 Ajvaz (pozn. 8). s. 29

66 Ibidem, s. 29

67 Carion (pozn. 40)

zákony.“⁶⁸ Architektura knihy stejně jako architektura z knih má svá vlastní pravidla a poetiku. Ve stavbách či prostorotvorných instalacích z knih sice obsahy, resp. jejich vnitřní světy, dále existují, ale jsou upozaděné, nepřístupné, často jsou z knih patrné pouze tituly na hřbetu, tedy jejich názvy, jména... „*Stat rosa pristina nomine, nomina nuda Tenemus. - Někdejší růže je tu již jen co jméno, jen pouhá jména držíme ve své moci.*“⁶⁹

„*Nahromaděním a navršením knih všeho druhu, klasických i bulvárních, českých i cizích, naskládaných vedle sebe a nad sebou bez jakékoli hierarchie, každé knize-cihle tu náleží stejně důležité místo vzhledem ke stavbě, která by se, kdyby ovšem bylo možné knihu vyjmout, zřítla, ale zároveň místo stejně nedůležité, protože závažnost a jedinečnost knihy je při tom nahromaděním a výši věže zrušena, identita knihy se blíží anonymitě, názvy knih a jména autorů, pokud k nim dohlédneme, nejsou než osamělými výkřiky.*“⁷⁰ Ve stavbách z knih se propojují myšlenky rozličných autorů, které se setkávají a jsou spojeny náhodně v novém celku jako jedno dílo.

„*Obsahová a umelecká stránka architektúry a reflektovanie architektúry ako obrazu súčasného sveta akoby stratila pre architektov význam. Zdá sa, že výskum jej dôsledkov pre priestor a jeho artikuláciu architekti prenechali výtvarným umelcom. Výtvarníci, maliari, fotografi, sochári, vedení vlastnou intuíciou, realizujú inštalácie, environmenty, umenie v krajine, vo verejnom priestore, a tak vstupujú na výsostné územie architektov a architektúry. Prostredníctvom výtvarných vyjadrovacích prostriedkov a odvahou siahnúť aj po netradičných médiách dosahujú také priestorové účinky, ktoré očakávame od architektúry.*“⁷¹

Matěj Krén (nar. 1958 v Trenčíně) v objektu **Idiom** [obr. 55, 56] vystavěném z 8 tisíc knih, pracuje s motivem nekonečného prostoru, objekt vystavěný ve tvaru věže je uvnitř na obou koncích opatřen zrcadly, čímž vzniká z obou stran dojem nekonečného tunelu tvořeného knihami, nekonečné studny poznání.

68 Carion (pozn. 40)

69 Umberto Eco, *Jméno růže*, Odeon, Praha 1988

70 Daniela Hodrová, *Knižní příbytky aneb STAT LIBER MUTUS*, in: *Matěj Krén, Knižní příbytky (katalog)*, Borgis, Praha-Bratislava 2004, s. 6

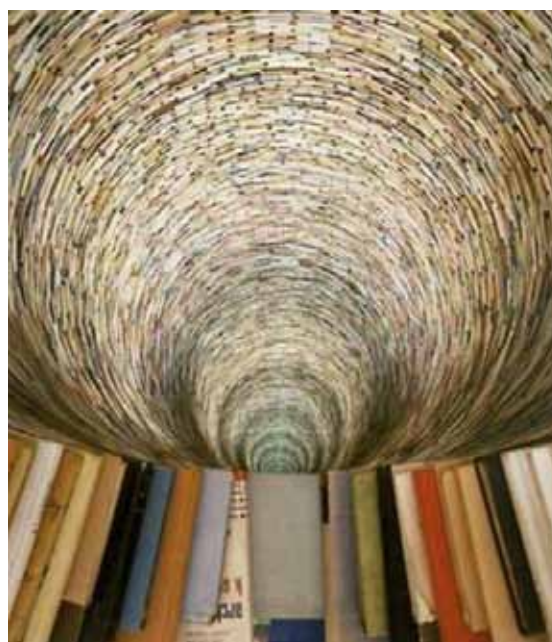
71 Magdaléna Kvasnicová, *Pasáž. Medzi ilúziou a realitou*, Arch - o architektúre a inej kultúre 10/2004, <http://www.matejkren.cz/cs/passage/arch-10-04.php>, vyhledáno 2. 4. 2013

„Inštalácia, vytvorená v GMB, nemá začiatok a koniec, nevyužíva ani prostriedky architektúry, neobsahuje paletu prvkov, ktoré by ju vymedzovali ako tradičné izolované architektonické dielo. A predsa sa mu podarilo vytvoriť architektonický priestor, pôsobiaci v takej sile a údernosti na citovú a intelektuálnu sféru človeka, aký by zvládlo iba málo architektov.“⁷²

Do nitra objektu lze nahlédnout skrze otvor, jakési okno v čistém tvaru kapky. „Ako symbolu nekonečnosti poznania zakódovaného do týchto kníh, ako zhmotneme pamäti ľudstva alebo nekonečného informačného tunela či Babylonskej veže.“⁷³

Zrcadlení, tedy odraz skutečnosti, může být realitou, stejně jako může jít o klamné zrcadlení obrazu skutečnosti, např. násobení obrazu do nereálné podoby, která je matoucí, bludná, jako např. zrcadlový labyrint.

„Multiplikace a vršení bez ladu a skladu a nepřístupnost textu jsou přímým protikladem uspořádání, uložení a dostupnosti knih v knihovních regálech, encyklopedický řád je nahrazen chaosem, tj. náhodou, která postaví vedle sebe knihy z různých dob a různých oborů, respektive tento řád je nahrazen jiným - řádem stavby, který si žádá, aby stavitel sáhl právě po té či oné knize.“⁷⁴

Obr. 55., 56. Matěj Krén: *Idiom*, Městská knihovna v Praze, 1998

72 Kvasnicová (pozn. 71)

73 Ivan Jančár, *Pasáž Mateja Kréna*, *Domino fórum* 38/2004, <http://www.matejkren.cz/cs/passage/domino-forum-38-04.php>, vyhledáno 2. 4. 2013

74 Hodrová (pozn. 70), str. 8

Instalaci vystavěl autor v letech (1991-1997) i v jiných městech světa: Vídeň, Paříž, Chicago, Oberwart, Philadelphia, knihy pro instalaci vždy pocházely z místního prostředí.

Podobný efekt vytváří i knižní instalace *Pasáž* [obr. 57], kde však je možné do „nekonečného“ prostoru knih přímo vstoupit. V monumentálním objektu otevřeném ze dvou stran lze po lávce projít mezi stěnami z knih, které opět pomocí zrcadel vytvářejí z obou stran jakoby nekonečnou stěnu. Diváka se zmocňuje až závrať, neboť se zdá, že pokud by sešel z lávky, mohl by se propadnout do nekonečných hlubin. „Už mnohokrát se stalo, že lidé nenašli odvahu vstoupit.“⁷⁵ Snad by bylo možné přirovnat zážitek k představě dojmu z vesmírného nekonečna. „Projekt *Pasáž* představuje jakousi symbolickou „zkratku napříč světy“, ve kterých existujeme či pobýváme; přes svět faktický, reálný, do světa lidské kultury, kde je skutečnost zaměňovaná za skutečnost jinou - virtuální - za skutečnost slova, textu, znaku, symbolu, obrazu a potom zpět.“⁷⁶

Obr. 57. Matěj Krén: *Pasáž*, Galérie města Bratislavy v Pálffyho paláci, 2004

75 Marcel Kabát, *Nekonečná knihovna Matěje Kréna*, *Lidové noviny*, 9. září 2004, <http://www.matějkrén.cz/cs/passage/lidove-noviny-09-09-04.php>, vyhledáno 2. 4. 2013

76 *Historie výstav 2004*, Muzeum Kampa, <http://www.museumkampa.cz/cs/Historie-vystav-2004-61.htm>, vyhledáno 3. 4. 2013

Brazilští umělci **Marco Saboya** (nar. 1962) a **Gualter Pupo** (nar. 1968) vytvořili instalaci **aMAZEme** [obr. 58], labyrint sestavený z knih. Podobnou instalaci vytvořili již dříve také v Rio de Janeiru. V instalaci bylo použito okolo 250 tisíc knih. Půdorys labyrintu vychází z papilárních linií otisku prstů jihoamerického spisovatele J. L. Borge-se, v jehož literární tvorbě motiv labyrintu představuje opakovaný symbolický útvar. Fikce jako forma a možný předobraz reality, za každým řádem a zdánlivým uspořá-dání je skryt nepřeborný chaos. Jeho labyrint je bezvýchodný, cíl labyrintu je v jeho středu. Borgesův „labyrint sjednocuje klamné a zrádné zdání řádu a nepřehlednou cha-otickou realitu. Dosažení středu labyrintu však znamená pouze ukončení cesty či hledá-ní (v mnoha případech jde o hledání frustrované či ironicky úspěšné) a porozumění sku-tečnému stavu věci.“⁷⁷

Návštěvníci se mohou ponořit do světa knih, ve kterém se však mohou také ztratit, spíše než fyzicky je však v tomto labyrintu možné uvíznout při čtení knihy z instalace.

Obr. 58. Marco Saboya a Gualter Pupo: *aMAZEme*, Londýn, 2012

V instalaci **Evy Kořátkové** (nar. 1982 v Praze) z cyklu **Domáci vězení** (2009) je autor-ka u zdi obklopena či obestavěna knihami, které kopírují její obrys [obr. 59], kde po jejím odchodu zůstává prázdná silueta její postavy, osobní vymezený prostor [obr. 60].

77 Jan Paulík, Jorge Luis Borges, <http://www.iliteratura.cz/Clanek/20529>, vyhledáno 27. 3. 2013

Autorka se doslova nechala zabežnit knihami. „*Stavím okolo lidí krkolonné konstrukce, abych vyjádřila něco, co se možná dá říct mnohem jednodušeji.*“⁷⁸ Práce z tohoto cyklu (ovšem i další autorčiny práce) vycházejí z pocitu stísněnosti, vnímání zúženého prostoru. Pracuje se vzpomínkami z dětských let na školní docházku, která přináší mnohdy doktrinářská školometská pravidla a příkazy, biflování, mentorskou výchovu, direktivní přístup, nucený a nepřírozený klidu v dětském věku a ukázněné sezení. „*Lidé jsou stísnění ve strukturách nebo sítích vztahů a závislostí, ze kterých je často velmi těžké se vymanit. Vyrůstáme v určitých podmínkách, které nás pro něco předurčují. Přejímáme zaběhlé vzorce chování a ztrácíme citlivost vůči svému okolí.*“⁷⁹

Obr. 59., 60. Eva Kořátková: z cyklu *Domáci vězení*, 2009

Tom Bendsten (nar. 1965 v Kodani v Dánsku, žije v Torontu v Kanadě) vytváří prostorové instalace, které nazývá *Arguments* a *Conversations*. Z knih vystavuje objekty do tvaru věží, jejich vrstvení chápe jako dialog, rozmístění knih nechává ovšem náhodě, např. v instalaci **Conversation #2** (2008) hřbety knih pojímá jako jednotlivé obrazové body (pixely), ze kterých skládá barevné obrazy. „*Ačkoliv mé knižní konfigurace jsou spíše sochařské, svým způsobem připomíná tento způsob vytváření povrchu obrazu malbu. Poslední instalace knižní věže pokračuje ve snaze o posunutí limitace*

78 Kateřina Černá, *Neviditelné vězení*, in: *Art & Antique*, Roč. 9, č. 2 (2010), s. 44

79 *Ibidem*.

*materiálu.*⁸⁰ Autor se zabývá vytvořením přesně stanoveného ohraničení povrchu obrazu. Kniha jakožto předchůdce elektronických médií, stará forma je využita jako základní prvek obrazu, jako jednotka v systému moderních počítačových technologií zobrazování v „nejnižším rozlišení“. Knižní forma byla použita jako prvek moderní komunikace. Obraz z knih má však i svou vnitřní dimenzi přístupnou divákovi, do instalace je možné otvorem vejít, neboť má opět „věžovitý“ oválný půdorys.

Obr. 61. Tom Bendsten: *Conversation #2*, Toronto, 2008

„Jazyk může být chápan jako krajina kódů.“⁸¹ **Adam Bateman** (USA) zkoumá ve své tvorbě vztah mezi jazykem a objektem a možnostmi jejich vzájemné transformace v prostoru. Jeho přístupy jsou ovlivněny studiem a zájmem o lingvistiku.

Monumentální objekt *The Fourth Thousand Years* (Čtyři tisíce let,, 2011) je z asi 80 tisíc knih minimalistický přesně sestavený geometrický blok [obr. 62]. „Primární konstrukce mých soch jsou texty v knihách, vedlejší konstrukce je tvar vytvořený z knih.

Tímto způsobem totiž knihy pracují jako signifiant (jako slova) a tak ono strukturované uspořádání, které s knihami dělám, je analogie k psaní.“⁸²

80 Monica Racic, *Towering Books*, <http://www.newyorker.com/online/blogs/books/2009/12/towering-books.html>, vyhledáno 27. 3. 2013

81 *The Matter of Words: Adam Bateman, Harrell Fletcher and John Fraser*, <http://news.byu.edu/archive/11-mar-batemanart.aspx>, vyhledáno 29. 3. 2013

82 Michael Lieberman, *The Biblio Universe of Adam Bateman*, <http://blog.seattlepi.com/bookpatrol/2011/05/28/the-biblio-universe-of-adam-bateman/>, vyhledáno 29. 3. 2013

Obr. 62. Adam Bateman: *The Fourth Thousand Years*, Brigham Young University Museum of Art, 2011

Instalace **Petera Wüthricha** (nar. 1962 v Bernu) *Literary Model* (Literární model, Zürich, 2000), pro nějž jsou knihy častým uměleckým prostředkem, připomíná opevnění, masivní zeď, jednoduše působí dojmem masivní architektury, knihy jako stavební kameny, jež mnohé již anonymně tvoří kulturní podloží naší společnosti.

Obr. 63. Peter Wüthrich: *Literary Model*, Zürich, 2000

Kniha a krajina, na první pohled nesourodá dvojice, nachází svá propojení velmi snadno. Krajina je obecný pojem pro životní prostředí všech tvorů včetně člověka, jenž z původní přírodní krajiny svým působením na většině území vytváří tzv. kulturní krajinu, tedy i krajina je civilizace a prostor sloužící primárně člověku. *„Vztah člověka a krajiny je předivem složitých vazeb, ale i jemných nuancí. Uplatňuje se v nich jedinečnost konkrétního krajinného celku, ale i určitá schémata, znaky, signály, modely. Podobu krajiny vytváří vějíř souvislostí...“*⁸³

Umělecké možnosti knihy ve spojitosti s přírodou představuje na jedné straně tvorba knižních objektů z přírodních materiálů a pigmentů, tak i „landartová“ práce s knihami. Kniha vytváří v krajině zvláštní kontrast; „výtvar lidské civilizace“ versus „živelná příroda“. Již mnoho staletí se krajina uplatňuje ve výtvarném umění formou malířské krajinomalby, ve druhé polovině 20. století pak v proudu tzv. Land artu. Krajina ve spojení s knihou je často propojena s jednorázovou uměleckou akcí či rituálem, spojena s fyzickým zážitkem, s osobní zkušeností s přírodou, díla jsou efemérní, mnohdy zůstává pouze fotografie jako záznam akce. *„Krajina často funguje jako alegorie pro jiné stavy a prožitky, jako projekční plátno duše, nevědomí nebo snu, ale podstata onoho prožitku je už vjemu krajiny vzdálena.“*⁸⁴

Umělecká tvorba je spjata s krajinou hluboko do minulosti. Materie knihy během svého historického vývoje byla tvořena z řady přírodních materiálů (palmové listy, březová a lipová kůra, hlína, vosk, kůže, rostlinná vlákna), než se hmota, ze které je papír tvořen, ustálila v podobě buničiny, která je stále tvořena z přírodního materiálu, ze dřeva.

Vše, co slouží člověku, má prapůvod v čistých prvcích bohatství Země, i veškeré poznání pochází ze zkoumání přírodních jevů a zákonů „Matky Přírody“, které se člověk po staletí učí číst. *„Vzešli jsme z přírody a jsme její součástí. Možná hledáme své vlastní*

83 Jan K. Čelíš: *Vzpínající se oř. Pohyb člověka v krajině a lidská mysl*, <http://jan-k-celis.webnode.cz/texty-o-umeni-krajine-a-vzdelani/vzpinajici-se-or-studie-o-krajine-a-mysli/>, vyhledáno 30. 5. 2013

84 Ladislav Kesner ml., *Archivy vnímání. Krajina v procesuálních svitcích Miloše Šejna*, in: *Umění, LIII/2005*, s. 58

kořeny... Krajina je takovým dokonalým plátnem, které můžeme někdy citlivě dotvořit, ale také leccos se z něj naučit.⁸⁵

Blízkost k přírodě a její pozorování přibližují člověka k podstatám věcí a dějů, příroda je zdrojem poznání, které má stejně blízko k vědě jako k víře. V náboženství je pozorování přírody někdy přirovnáváno ke čtení knihy, dokonce svaté knihy, která má stejný původ jako Bible, Písmo svaté. „Čtení“ v tzv. Knize přírody (lat. liber naturae) se může stát zdrojem zkušenosti přirozené kontemplace, „...je-li svět kniha, pak věci tohoto světa jsou písmena abecedy, kterou je tato kniha napsána.“⁸⁶

Autorka **Takako Araki** (nar. 1921 v Nishinomiya v Japonsku, †2004) spojila svůj tvůrčí život s keramikou, v níž si vytvořila originální techniku exponování obrazu či písma do keramiky (převod pomocí sítotisku), kterou tvořila série biblí. Mezi nimi také **Stone Bibel** (série 1970-1990), **Water Bibel** (circa 1990) [obr. 64] nebo **Sand Bibel** (1997), fragilní objekty starých svazků v podobách a materiálu přírodním, živelném, kdy úvahy o přírodě, ve které je vše obsaženo, a všechna základní poznání nepocházejí od člověka, ale od přírody, vedou autorku cestou hledání sebe sama. „Vytváření série Biblí pro mne tvořila řešení mého problému, kdo a jaká opravdu jsem.“⁸⁷ Bible jako kniha knih, která skýtá všeobsažná neuzavřená a neohraničená podobenství, může evokovat povídku Jorge Luise Borgese Kniha z písku, ve které tato kniha nemá začátek ani konec, stránky se přesypávají jako písek, je to nekonečná a zároveň věčná kniha.

Obr. 64. Takako Araki: *Water Bibel*, kolem roku 1990

85 Silvie Vondrová, Jan Pohribný: S krajinou musíte vést dialog, http://digiarena.e15.cz/jan-pohribny-s-krajinou-musite-vest-dialog_1, vyhledáno 6. 5. 2013

86 Manguel, *Dějiny čtení* (pozn. 4), s. 220

87 Takako Araki, <http://www.artcn.net/worldstudio/asianpr/TakakoAraki/takako200506001en.htm>, vyhledáno 6. 5. 2013

Thilo Folkerts (nar. 1967 in Neuenhausu v Německu) vytvořil spolu s **Rodney LaTou-
tellem** (Kanada) instalaci **Jardin de la Connaissance** (Zahrada poznání, Metis, CA
2010) [obr. 65]. Z vyřazených knih vytvořili obvodové zdi v různé výšce a nízké sedací
zidky, některé knihy byly zapuštěny přímo do země a tvořily tak dláždění, kde jsou
z knih viditelné pouze hřbety. Tyto segmenty působí dojmem ruiny kdysi monumen-
tální a významné architektury. „Zahrada se stává senzuální studovnou; knihovnou, in-
formační platformou, pozvánkou do provokativní sféry poznání.“⁸⁸

Knihy jako civilizační prvek člověka a člověkem zavržené jsou odevzdány přírodě, aby
je přivedla k rozkladu a transformaci, aby je obsáhla do sebe. Kniha se stává součástí
krajiny a postupně vlivem času a přírodních sil se v krajině doslova rozplyne, rozpad-
ne a prolne se s ní. Do některých knih byly dokonce naočkovány houby, aby urychli-
ly rozklad knih. „S vědomím mytického vztahu mezi lidským věděním a přírodou, jenž
je obsažen především v představě „ráje“, vyvoláváme v divákovi citovou účast, skrze kte-
rou nahlíží na křehkost a údajnou nadčasovost kulturního artefaktu, který podléhá pro-
cesu rozkladu.“⁸⁹

Obr. 65. Thilo Folkerts a Rodney LaTou-
tel: *Jardin de la Connaissance*, Metis, Kanada, 2010

88 *Jardin de la Connaissance*, <http://www.100land.de/index.php/ger/installation/projekt/Jardin-de-la-Connaissance>, vyhledáno 6. 5. 2013

89 *Ibidem*.

Rhonda Ayliffe (nar. 1965 v New South Wales v Austrálii) v interakci ***Gift of knowledge/Return of the gift*** (Dar poznání/Vrácení daru, 2009) umístila před noru vombata (australského vačnatce) encyklopedii Britannica (svazek W) otevřenou na straně s heslem pojednávajícím o vombatech, jako potencionální možnost pro vombaty dozvědět se něco sami o sobě [obr. 66]. O několik měsíců později se autorka na místo vrátila, našla knihu, se kterou živočich naložil po svém, kniha byla poničena, rozcupována [obr. 67]. Ono polidšťování zvířecích tvorů je jen další mylná tendence člověka, v tomto díle samozřejmě vědomě ironická, zvířata sama vědí, co mají dělat díky vnitřním pudům, nepotřebují lidské způsoby, vše pro sebe potřebné mají zakódováno (vepsáno) v sobě, učí se pouze z vlastní zkušenosti.

Obr. 66., 67. Rhonda Ayliffe, *Gift of knowledge/Return of the gift*, 2009

Pavel Büchler (nar. 1952 v Praze, žije v Manchesteru v Anglii) v projektu nazvaném ***Poceta G. B.*** (1977) svou autorskou knihu, jejíž obsah psal jako automatický text v jazyce počítače a jeho systém není znám ani samotnému autorovi, zapečetil a zakopal na místě, které zná pouze on sám [obr. 68]. „*Jestliže bychom i tady chtěli mluvit o interpretaci, pak je to právě asi ta „interpretace“ imaginárního, ale takovou „interpretaci“ je vlastně jakékoli umělecké gesto nebo realizace. Fotky, které tuto akci dokumentují, by bylo*

možno nazvat třeba vizuální básní, ale pro mne, přestože jsou to jednotlivé fotky, nepřestávají být knihou. Nebo imaginární knihou, chceš-li...“⁹⁰

Obr. 68. Pavel Büchler: *Poceta G. B.*, 1977

Tvorba **Miloše Šejna** (nar. 1947 v Jablonci nad Nisou) je s krajinou spjata velmi úzce, akustické vjemy a zvuky krajiny zaznamenává do deníků. Tuto aktivitu označuje jako malbu textem, podobně vytváří pomocí přírodních pigmentů tzv. knihy doteků, dotykové či prstové básně. V autorských knihách propojuje texty, kresby, nalezené přírodniny a pigmenty i různé fyzické rituály v krajině. V letech 1983-1989 vytváří **Procesuální svitky** [obr. 69]. „*Jak přívlástek „procesuální“ napovídá, nemnozí komentátoři Šejnova díla se soustředili především na proces vznikání těchto děl. Svitky je tak možné považovat za „záznam“ akce - performance nebo soukromého rituálu - dialogu s přírodou, jsou materiálním pozůstatkem, stopou takové interakce. Charakteristika svitků jako paměťového média je nepochybně legitimní. Mnohé z nich, stejně jako i další Šejnova díla - zejména jeho „knihy“ - rovněž můžeme vnímat jako samostatné „miniarchivy,“ místa fixování okamžiků percepce a vizuálního vědomí, jednu konkrétní složku onoho totálního Šejnova percepčního archivu.*“⁹¹

90 Rezek (pozn. 21)

91 Kesner, *Archivy vnímání* (pozn. 84), s. 46

Obr. 69. Miloš Šejn: *Interakce s krajinou*, 13. července 1987

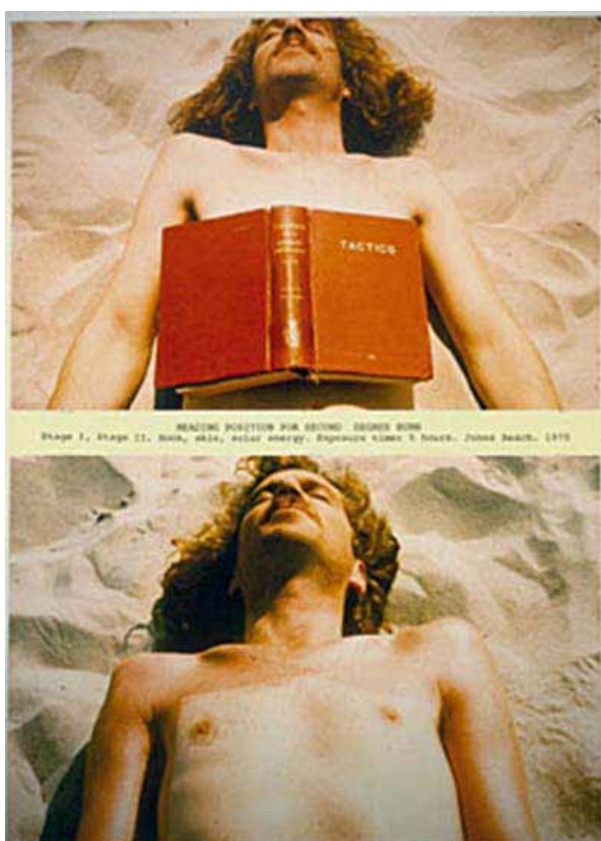
Fotograf **Jan Pohribný** (nar. 1961 v Praze) ve spolupráci s **Janem Činčerou** (nar. 1961 v Praze) vytvořili cyklus **JanČin** (1993-2000). Fotograf objekty Jana Činčery (autorské knihy z ručního papíru a autorské ruční papíry) instaluje, resp. aranžuje v přírodním prostředí, objekty konfrontuje s prostorem krajiny a jejími živly [obr. 70]. „Činčerovým papírovým vrhům byly, jako hercům ve filmu, přisouzeny role v živých obrazech, jednou v evokacích téměř archeologických, jindy v situacích vitálně přírodních, v nichž jednají jako tajemní poslové.“⁹²

Obr. 70. Jan Pohribný a Jan Činčera: *Kodex*, z cyklu *JanČin*, 1993

92 Jan Pohribný, http://www.pohribny.cz/jw2010p/critics_cz.html, vyhledáno 6. 5. 2013

Denis Oppenheim (nar. 1938 v Mason City, Washington, USA, †2011) ve své akci *Reading Position for Second Degree Burn* (Čtenářská pozice pro popáleninu druhého stupně, Jones Beach, New York 1970) využil sluneční svit a knihu k realizaci svého konceptuálního body-artového projektu. Plochu rozevřené knihy s titulem *Tactics: Cavalry and Artillery* (Taktiky: Kavalérie a dělostřelectvo) si během pětihodinové sluneční expozice na pláži nechal vypálit přímo na holé tělo (hrud) [obr. 71]. Kniha se tak do autora vtiskla nikoli myslí, ale „vypálila“ se do něj skrze sluneční záření, pokožka se stala materií knihy, jakýmsi živým pergamenem, akce je propojením land artu a body artu. „Tělo bylo v pozici příjemce, vystavené plochy, bylo pohlcujícím povrchem. Kořeny práce jsou v představě barevné proměny. Malíři odjakživa uměle navozovali působivost barvy. Nechal jsem se namalovat, má kůže se stala pigmentem. Intenzitu barvy jsem mohl regulovat určením doby osvitu... Je to jako zásah do solárního systému, komunikace s prapodstatou.“⁹³

Obr. 71. Denis Oppenheim: *Reading Position for Second Degree Burn*, Jones Beach, New York, 1970

93 Karel Srp (ed.), *Minimal & Earth & Concept Art (2. část), Jazzová sekce, Praha 1982, s. 431*

Knihy ve veřejném urbanizovaném prostoru nejsou součástí města jen syntetizovaně v institucích typu škol, úřadů, knihoven a galerií. Kniha nemá jen svůj vlastní prostor, existuje i jako objekt ve vztahu k vnějšímu prostředí. Vzhledem ke své obecně známé symbolice, která odkazuje na paměť, vzdělání, vědění a tradici, jsou knihy součástí exteriéru města ve formě pomníků, památníků, monumentů, instalací i např. pouličních performance.

„Kniha je bezesporu výtvořem městské civilizace, ale současně platí i to, že město je do značné míry knihami vytvářeno, existuje právě i v knihách, které jsou o něm a v něm napsány. Ostatně město svou strukturou, založenou na vrstvení, knihu, text (multitext) v mnohém připomíná. Při chůzi listujeme knihou města, čteme knihu, jež se neustále rozrůstá o další a další dodatky stavitelů a příběhy obyvatel. A je pak v souladu s duchem tohoto města-knihy, že se v něm začnou objevovat objekty, které jeho „městskost“ a „knižnost“ reflektují, které město nebo jeho vnitřní strukturu nejen textualizují, ale i vizualizují - v podobě objektu, stavby, instalace nebo teatralizují v podobě performance, neboť město je rovněž divadlem.“⁹⁴ Knihy z kamene či bronzu jsou sice již jen statickou formou, která ztratila svůj charakter i funkci, svou formou kodexu však přesto nesou své poselství a příběh, který nemá být zapomenut. Knihy-pomníky upomínají na tragické události z minulosti či pamětní místa, ať již s knihou spojená přímo či nepřímo. Krátkodobé „stavby“ a instalace z knih přímo v exteriéru vytvářejí z vlastních příběhů nosné prvky velkého celku, jednotlivé knihy plní funkci stavebního materiálu jako cihly či kameny, přesto stavby nesou nadále příběhy každé z nich.

Performance dostávají knihu do nezvyklých forem a situací, které mohou být popřením jejich účelu nebo naopak jejich zdůrazněním, knihy se i mohou stát „obětí“ demonstrace cenzury nebo zkázy či jiné radikální myšlenky.

Kniha jako objekt v městském prostředí je přirozeně a automaticky vystavena očím mnoha náhodných diváků, kniha ve městě je určena lidem, ač jinak je obvyklá kniha rozměrově skromným předmětem, který je se čtenářem v kontaktu jednotlivě, v ulicích komunikuje „masově“ v překvapivých rozměrech a podobách.

94 Hodrová (pozn. 70), s. 6

4.5.1 INSTALACE V ULICÍCH

Skupina *Luzinterruptus* realizovala v ulicích New Yorku projekt *Literature versus traffic* (Literaturou proti provozu, New York, USA, 2010). Několikahodinová noční akce se odehrála 17. 1. 2010 ve Water street poblíž Brooklynského mostu. V jejím průběhu vznikla instalace 800 osvětlených knih rozložených po silnici v ulici, kde běžně panuje dopravní provoz [obr. 72]. Autoři zamýšleli tuto instalaci jako svým způsobem dobytelské gesto, obsazení a blokádu ulice, s myšlenkou, že ulice by měla namísto aut, jež přinášejí znečištění, zrychlení a hluk, ovládat literatura, jež je nositelkou duchovní úrovně, případně klidu a relaxace. Náhodní kolemjdoucí dostali knihy k dispozici, aby se do nich začetli, případně si je odnesli domů.

Luzinterruptus je španělská anonymní umělecká skupina, jež své umělecké intervence provádí ve veřejném urbánním prostoru, pro svoje aktivity využívají „světlo jako výtvarný prostředek a tmou jako podkladovou materii-plátno.“⁹⁵ Autoři vytvořili tuto instalaci, jež byla reprízou dřívější akce (poprvé se odehrála v Madridu), aby tímto

Luzinterruptus: *Literature versus traffic*, New York, USA, 2010

95 *Book in the Street: literature versus traffic*, <http://blog.seattlepi.com/bookpatrol/2010/03/03/books-in-the-street-literature-versus-traffic/>, vyhledáno 3. 5. 2013

způsobem ovlivnili myšlení lidí, kteří se akce náhodně účastnili, a změnili jejich vnímání životního prostředí. „*Chceme, aby literatura obsadila ulice a stala se dobyvatelem veřejného prostoru, volně k dispozici těm, kdo tímto prostorem prochází na několik hodin v noci.*“⁹⁶

Projekt ***Biographies*** (Casa de America, Madrid, 2012) **Alicie Martin** (nar. 1964 v Madridu) zahrnuje tři instalace na historických budovách v Madridu. Z oken budov se valí souvislé proudy knih na ulici jako vodopád [obr. 73]. Budí pozornost svou monumentálností, instalace zdánlivě odporuje gravitaci, uvnitř objektů se však nachází nosná kovová výztuž potažená pletivem, na níž jsou knihy upevněné. Každý „vodopád“ je tvořen ze zhruba pěti tisíc knih. Instalace nevyznívá staticky, neboť knihy, ač jsou napevno připevněné, se ve větru „rozlistovávají“ a třepetání či listování stránek dodává objektu na živosti.

Obr. 73. Alicia Martin: *Biographies*, Casa de America, Madrid, 2012

Albert Coers (nar. 1975 v Lauingen) je autorem, pro nějž jsou knihy nejčastějším vyjadřovacím prostředkem, vytvořil mnoho instalací s knihami ve veřejném prostoru ulic i galerií. V instalaci **Porta santa** (2005) ve městě Bordighera Itálii knihami uzavřel portál kostela. Při otevření dveří se knihy zřítily a vchod do kostela byl opět otevřen [obr. 74].

Obr. 74. Albert Coers: *Porta santa*, Bordighera, Itálie, 2005

4.5.2 KNIHY JAKO MONUMENTÁLNÍ POMNÍKY

Josef Axman (1891-1947) je autorem *Památníku Bible kralické* (Kralice, 1967-1969). O vybudování pomníku Bible kralické se uvažovalo již před 1. světovou válkou, návrh pro pomník tehdy vytvořil sochař Jan Štursa (znázorňoval muže, jenž se o knihu opírá a zároveň ji jakoby chrání svou rukou). K realizaci však nedošlo. Nynější pomník tvoří žulový podstavec s rozevřenou bronzovou biblí [obr. 75], na rozevřené dvoustraně je nápis: „Bůh láska jest“, za podstavcem je umístěna žulová stěna, na níž jsou uvedena jména tvůrců, kteří se zasloužili o vznik Bible kralické. Podle dostupných informací je tento pomník první na světě, jenž byl věnován knize. Pomník se nachází v těsné blízkosti Památníku Bible kralické, ten byl vybudován v letech 1967-1979 podle návrhu architekta Bohuslava Fuchse. Je zde instalována expozice, v níž lze najít nejen slavnou Bibli kralickou, ale je též věnovaná vydavatelské činnosti Jednoty bratrské, informuje obecně o knižtisku v Čechách ap.

Obr. 75. Josef Axman: *Památník Bible kralické*, Kralice, 1967-1969

Památník Bílé růže (1988) před univerzitou Ludwig-Maximilian v Mnichově vytvořil **Robert Schmidt-Matt** (nar. 1954 v Berlíně). Památník připomíná činnost německé protinacistické skupiny „Bílá růže“ (die Weisse Rose), jež byla složena převážně ze členů akademické obce Mnichovské univerzity, před níž se památník nachází. Odbojová skupina se věnovala zejména šíření letáků a mnozí její členové byli po odhalení skupiny v roce 1943 popraveni. Po studentech (sourozencích Schollových) a prof. Huberovi z Mnichovské univerzity byla pojmenována náměstí před univerzitou. Samotný památník, který se nachází před vstupem do hlavní univerzitní budovy a univerzitní knihovny, tvoří v zemi zasazené faksimile letáků, rozsudků, novinových zpráv a životopisných údajů popravených členů „Bílé růže“ [obr. 76]. Tyto originální dokumenty byly přeneseny technikou sítotisku na keramické desky třicentimetrové tloušťky (celkem 50 desek), z nichž autor vytvořil 9 seskupení, připomínající papírové koláže. Tyto „koláže“ jsou vsazeny do dláždění a budí dojem bezprostředního rozhození po ploše náměstí, parafrázující distribuci letáků. Většinu desek zničil v roce 2006 vandal.

Obr. 76. Robert Schmidt-Matt: *Památník Bílé růže*, prostor před univerzitou Ludwig-Maximilian v Mnichově, 1988

Micha Ullman (nar. 1939 v Tel Avivu) je autorem *Památníku pálení knih* (Bebelplatz, Berlín, 1995). V centru Berlína na Bebelově náměstí, které se nachází mezi Humboldtovou univerzitou a Státní operou, 10. května 1933 nacističtí stoupenci demonstrativně spálili přes dvacet tisíc knih židovských autorů a „říšských nepřátel“ (např. knihy E. M. Remarqua, Thomase Manna). Na plaketě u památníku, jenž byl na tomto místě na památku zničených knih vytvořen, jsou uvedena slova Heinricha Heina z roku 1820: „*Tam, kde hoří knihy, budou hořet i lidé.*“

Pomník, jenž se nachází pod úrovní náměstí, tvoří v předělu s „podzemím“ prosklené okno čtvercového tvaru, skrze něž je vidět bílou místnost, podél níž jsou rozestaveny prázdné knihovní regály [obr. 77]. Místnost má tvar krychle o rozměru 5 x 5 x 5 m, prázdné regály by pojmuly právě oněch 20 tisíc svazků, které byly v roce 1933 spáleny nacisty.

Obr. 77. Micha Ullman: *Památník pálení knih*, Bebelplatz, Berlín, 1995

Das Andere Buch (Jiná kniha, Schillerpark, Linz, 1995) autora **Theo Blaicknera** (nar. 1949 v Zell am See) je objekt zkonstruovaný z chromu, niklu a ocele a sahá do výšky pěti metrů. Objekt nachází vazbu k nedaleko stojící studentské knihovně v Linzi. Monumentální kniha-objekt je ztvárněna v rozevřené pozici a z jejich stran vyčnívá kovový „šrot“ [obr. 78]. Tento moment bývá interpretován dvěma způsoby; dílo může vycházet z toho, že všechny technické inovace vycházejí z vědomostí, jež se nacházejí

v knihách, druhá interpretace sarkasticky upozorňuje, že se publikuje stále více literárního braku...

Obr. 78. Theo Blaickner: *Das Andere Buch*, Schillerpark, Linz, 1995

Rachel Whiteread (nar. 1963 v Londýně) je autorkou ***Památníku holokaustu / Památník pro 65 tisíc zavražděných rakouských Židů*** neboli Bezejmenná knihovna (Judenplatz, Vídeň, 2000). Pomník stojí v místě, kde stávala židovská synagoga. Základy jedné z nejstarších synagog v Evropě byly objeveny až při realizaci pomníku, který byl vybrán v uspořádané mezinárodní soutěži. Pomník byl vytvořen na památku rakouských židovských obětí holokaustu a má podobu železobetonového kubusu [obr. 79]. Stěny tvoří po obvodu v řadách betonové odlitky knih stejné velikosti, jež jsou však k divákovi obráceny boční ořízkou, tedy o jejich možném obsahu nevíme nic a jsou brány pouze jako odkazy na osudy obětí, které jsou také již uzamčeny. Pomník má též vyznačený vstup - bránu, jež však nemá žádný otevírací systém a interiér pomníku je tak stejně nepřístupný, jako jsou nedostupné obsahy knih. Pomník bývá také výstižně nazýván „Bezejmenná knihovna“. Na nízkém podstavci, který pomník lehce vyzdvihuje nad úroveň dlažby, jsou zachycena jména koncentračních táborů, v nichž rakouští Židé během války zahynuli.

Obr. 79. Rachel Whiteread: *Památník holokaustu / Památník pro 65 tis. zavražděných rakouských Židů*, Judenplatz, Vídeň, 2000

Monument *Der moderne Buchdruck* (Moderní knihtisk, Bebelplatz, Berlín, 2006) navrhla agentura *Schol & Friends Identify*. Dvanáctimetrovou stříbrnou sochu tvoří stoh 17 na sobě ležících rozměrově nestejných knižních bloků, na každém hřebetu je jméno jednoho světoznámého německého spisovatele či básníka (např. Schiller, Mann, Heine, Brecht, Bratři Grimmové) [obr. 80], přičemž symbolicky základní nejspodnější kniha, na které spočívá váha celé plastiky (35 tun), nese jméno spisovatele Goetha, který je nosíkem německé literatury.

Plastika *Moderní knihtisk* upomíná na vynález Johanna Gutenberga, který knihtisk kolem roku 1450 v německém Mainzu vynalezl. Monument vznikl jako součást projektu *Walk of Ideas* (Cesty myšlenek) realizovaného u příležitosti mistrovství světa ve fotbale v roce 2006, kdy Německo prezentovalo návštěvníkům své myšlenkové bohatství prostřednictvím šesti obřích skulptur odkazujících na různá kulturní i průmyslová odvětví, do kterých Německo inovativně přispělo. Všechny sochy byly vyrobeny ze speciálního plastu „Neopor“, který byl rovněž vyvinut v Německu. Sochy byly v centru města umístěny pouze pět měsíců po dobu konání mistrovství světa. Socha *Moderní*

knihtisk se nacházela v centru Berlína na Bebelově náměstí, kde v roce 1933 nacionalistické moderní a kritické knihy pálili, což má tomuto knižnímu objektu dodat historickou souvislost. Podobu všech plastik navrhla designová agentura Scholz & Friends Identify.

Obr. 80. Scholz & Friends Identify: *Der moderne Buchdruck*, Bebelplatz, Berlín, 2006

Dvora Barzilai (nar. 1961 v Tel Avivu) vytvořila *Mahnmal gegen das Vergessen* (Památník proti zapomínání, Medizin-Universität Wien, 2008). Lékařská univerzita ve Vídni, pro kterou byl památník vytvořen, proklamuje tímto knižním objektem příklon k humánním principům lidstva (zejména k rovnoprávnosti všech lidí) a vědomí

Obr. 81. Dvora Barzilai: *Mahnmal gegen das Vergessen*, Medizin-Universität Wien, 2008

odpovědnosti za vlastní minulost. Pomník je vlastně aktem vypořádání se s minulostí univerzity, jež 11. března 1938 propustila z rasistických či politických důvodů 53 % tehdejších členů akademického sboru, jejichž další osudy byly mnohdy tragické. Univerzita, jež byla tehdy jednou z největších v Evropě, chápe tuto éru jako dobu svého nenapravitelného selhání a poškození renomé a věnovala tento pomník všem nespravedlivě perzekvovaným. Autorka památníku ztvárnila tuto reminiscenci do podoby rozevřené knihy, jejíž první listy jsou na levé straně knižního bloku téměř odtržené [obr. 81], avšak protože jsou z bronzu, jako celý objekt, zůstávají s korpusem knihy neoddělitelně spojené, stejně jako ona nechvalná minulost se současnou univerzitou.

Anna Kubach-Wilmsen (nar. 1937 v Appeldornu) je autorkou *Pomníku knize* (Redu, Belgie). Obří kamenná socha ve tvaru knihy se nachází v belgické vesničce Redu, pro niž je kniha hlavním atributem, neboť je to tzv. „vesnice knih“, kde se nachází asi 23 knihkupectví a antikvariátů a mnohé další instituce a aktivity s knihami spojené. Kubach-Wilmsen je autorka, pro niž je tvorba knih z kamene typická, vytvořila mnoho realizací v různých variantách tohoto přístupu (např. zahozená kniha, zapomenutá kniha, věž z knih, ruina knihy aj.)

Obr. 82. Anna Kubach-Wilmsen: *Pomník knize*, Redu

Památník Koránu (Saudská Arábie) jako monumentální zpodobnění „svaté knihy Islámu“ se nachází nad dálnicí jako silniční kontrolní stanoviště na cestě z letiště Jeddah do Mekky [obr. 83]. Jde o symbolickou bránu do oblasti, jež je považována za rodiště proroka Mohameda, jehož vize Korán obsahuje. Mekka je poutním a posvátným městem úzce spjatým s vírou muslimů, právě touto „bránou“ přijíždějí mnozí poutníci do Mekky. Toto místo zároveň odděluje svět věřících muslimů od nevěřících, neboť do Mekky smí vejít pouze věřící muslimové, a právě stanoviště s monumentálním rozvěřeným Koránem je místem, kde se o vpuštění do posvátného města rozhoduje.

Obr. 83. *Památník Koránu*, Saudská Arábie

4.5.3 KNIHA V POULIČNÍ PERFORMANCE

György Galántai (nar. 1941 v Bikacs v Maďarsku) 24. 5. 1980 uspořádal *Homage to Vera Mukhina* (Pocta Věře Muchině, Hösök tere, Budapešť). Performance na náměstí poblíž národního divadla, muzea umění a „Kunsthalle“, které je v Maďarsku místem předvádění „národní pompy a politické síly“, byla interpretací bronzového sousoší *Dělník a kolchoznice* (1937) od Věry Muchiny, sovětské sochařky, jejíž socha se stala jedním z hlavních symbolů sovětského svazu (SSSR). V Galántaiově „živém sousoší“ postavy muže a ženy v bílém oděvu drželi v rukou místo srpů a kladiv z původního sousoší knihu, jež byla rozevřena na straně s reprodukcí sousoší *Dělník a kolchoznice* [obr. 84]. „V rámci tohoto nového kontextu a spojení s knihou tvoří další část akce „psaní na šaty postav“, a to nejvýznačnějších jmen dějin umění, která svět umění zaznamenal. Muž a žena nereprezentují dvě různé třídy jako v originále sousoší, ale nejmenší jednotku beztřídního světa.“⁹⁷ Psaní na šaty prováděl italský umělec Guglielmo Achille Cavellini, „rukopisné psaní na nahá těla nebo objekty, např. na svůj vlastní oděv, jsou části jeho vlastní reálné nebo imaginární historie.“⁹⁸

Obr. 84. György Galántai: *Homage to Vera Mukhina*, Hösök tere, Budapešť, 24. 5. 1980

97 *Homage to Vera Mukhina*, <http://www.artpool.hu/Galantai/perform/Muhina/e1.html>, vyhledáno 17. 1. 2013

98 *Ibidem*.

Janis Dizais si jako režisér i aktér performance *Présentoirs mobiles* (Mobilní prezentář, Pry-lez-Walcourt, Mariemont, 13. 5. 2000) oblékl vestu s drobnými knihami z projektu (Ghislaina Oliviera) *éditions de l'heure* adjustovanými v průhledných plastových fóliích upevněných na oděvu [obr. 85]. V průběhu performance, uspořádané v den vernisáže výstavy *Féerie pour un autre livre* (Nadšení pro jinou knihu) v Královském muzeu v Mariemontu, několik osob „oblečených do knih“ prezentovalo edice v různých komunikacích situacích v prostoru muzea i v ulicích [obr. 86]. Představovali tak jakousi přenosnou či cestovní knihovnu, neobvyklý nosič, mobilní výkladní stojan a zároveň jednotnou vazbu všech knih.

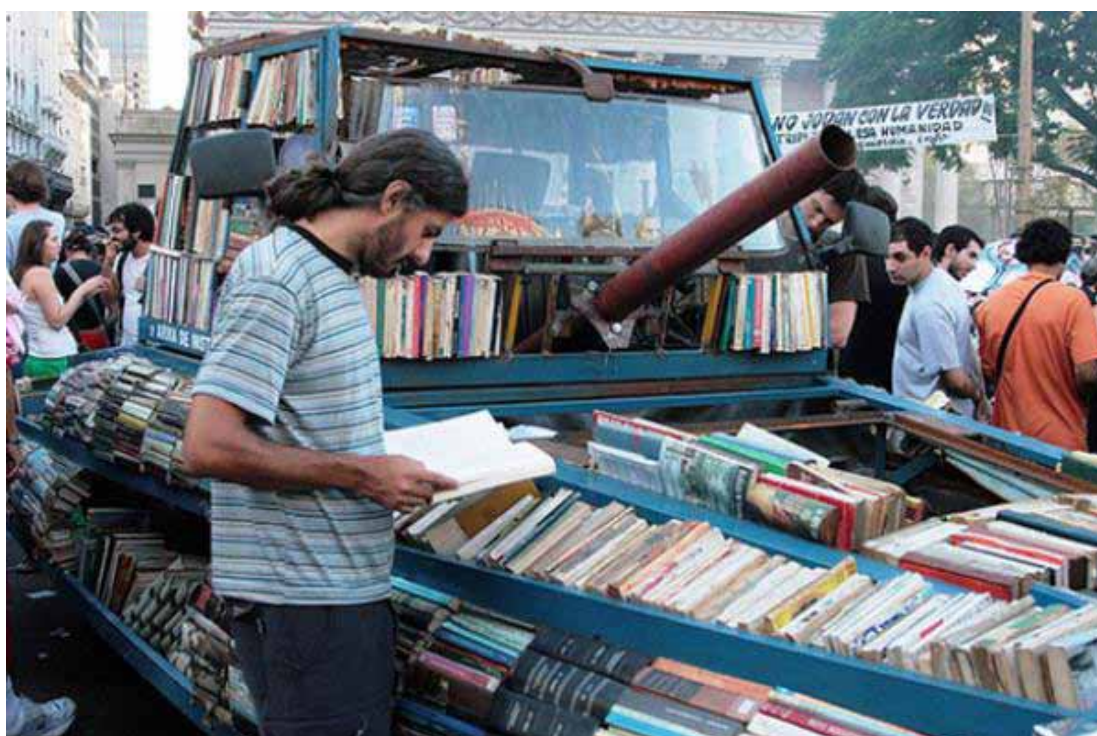
Obr. 85., 86. Janis Dizais: *Présentoirs mobiles*, Pry-lez-Walcourt, Mariemont, 13. 5. 2000

The Argentine Book Tank (Argentina, 2010) je projekt **Raula Lemesoffa** (nar. 1972 v Argentině). Umělec přestavěl tank argentinské armády z roku 1979 (Ford Falcon) do podoby pojízdné knihovny [obr. 87], změnil opláštění vozu na konstrukci polic,

Obr. 87. Raul Lemesoff: *The Argentine Book Tank*, Argentina 2010

v nichž je umístěno na 900 knih. Takto „vyzbrojen“ jezdí po ulicích Buenos Aires i po dalších městech Argentiny včetně odlehlejších míst, kde se vyskytuje nedostatečné množství škol, knihoven a tedy i knih, a knihy zdarma nabízí lidem, které náhodně potkává [obr. 88], či jezdí darovat knihy přímo do škol. Tuto svou aktivitu nazývá Lemesoff „Zbraní hromadného vzdělání“ (Weapon of Mass Instruction), jejím cílem je přispět k míru prostřednictvím literatury, přeměnit tank jako původní symbol útlaku a násilí v nástroj míru, v kampaň, jenž přináší pozitivní vlivy a komunikaci skrze knihy.

Obr. 88. Raul Lemesoff: *The Argentine Book Tank*, Argentina 2010

4.5.4 ORGANIZOVANÉ OBČANSKÉ A INSTITUCIONÁLNÍ AKTIVITY

BARIKÁDA Z KNIH, PRAHA, 5. 5. 2011

Na protest proti zvyšování sazby DPH u knih vystavěli v Praze zástupci českých vydavatelství barikádu z knih, která přehradila Karlův most z Malostranského náměstí [obr. 89]. Barikáda dosáhla výšky 1,5 m. Happening se konal symbolicky šedesát let po začátku Pražského povstání, vydavatelé chtěli tímto gestem varovat, že zvýšení sazby DPH u knih může ohrozit úroveň vzdělanosti národa.

Obr. 89. Barikáda z knih, Praha, 5. 5. 2011

PRAHA MĚSTO LITERATURY: KNIHA PRO SOCHY, PRAHA, LISTOPAD 2011

Aktivita „Kniha pro sochu“ se konala v rámci projektu *Praha město literatury*, který se snaží nejen Pražanům připomenout bohatou literární minulost a vztah ke knize, ale má za cíl vnést knihy a čtení v různých formách a souvislostech.

Celkem na dvanácti místech v Praze se staly z pražských soch na tři týdny čtenáři,

sochy obdržely konkrétní knižní tituly, např. tři Miminka na Kampě od Davida Černého dostala příležitost „se začíst“ do titulů *Hoši od Bobří řeky* (Jaroslav Foglar) [obr. 90], *Hýta a Batul* (John Habberton) a *Vánoce* (Josef Krček), dále např. jeden z kosmonautů na Hájích dostal knihu Jana Balabána *Možná, že odcházíme* a socha Budovatele metra na Chodově pak *Báječná léta pod psa* od Michala Viewegha.

Obr. 90. Praha město literatury: Kniha pro sochy, Praha, listopad 2011

Další částí projektu *Praha město literatury* jsou např. Literární stezky, které tvoří úryvky z děl českých spisovatelů. Texty na chodníku dlouhé na sto metrů byly po Praze umístěny vždy vzhledem ke vztahu autora nebo díla k místu.

ČTENÁŘSKÝ FESTIVAL „I KRÁVA MÁ SVOU KNIHU“, BRNO, 28. - 30. 9. 2011

Festival, který se zatím konal pouze v prvním ročníku, je zaměřen na podporu čtenářství a knihoven. V rámci festivalu bylo po Brně rozmístěno 7 pouličních knihovniček přímo v ulicích a parcích města (např. v Denisových sadech, Špilberku a Zelném trhu) a 8 knihoven bylo rozmístěno po brněnských kavárnách (např. Leporelo+, Práh). Všechny knihy ve „festivalových knihovnách“ byly volně k dispozici. Další program tvořila divadelní představení, autorská čtení, přednášky, workshopy a výstavy.

Teoretickou část dizertační práce *Kniha-objekt ve veřejném prostoru* doplňuje praktická část tvořená z vlastních organizačních aktivit, které vycházejí do značné míry z pojetí kapitol hlavní části teoretické práce (zejména kapitola 4). Tato část přináší osobní zkušenosti a výstupy z projektů uspořádaných v době studia doktorského studijního programu (2010-2013), obsahuje obrazovou dokumentaci a resumé realizovaných aktivit.

Praktická část dizertační práce sestává konkrétně z organizace kolektivních výstav, workshopů spojených s výstavou, založení minigalerie pro autorské knihy a uspořádání tematického přednáškového cyklu. Projekty také utvářely aktuální příležitost pro tvorbu a prezentaci mladých autorů a zároveň pro širší publikum možnost seznámit se s výtvarnými fenomény, které nejsou v obecnějším povědomí příliš známé. Záměry těchto aktivit tak byly i propagační a sloužily jako monotematické shrnutí aktivit na téma autorská kniha.

Osobní zkušenost s řešením výstavy a problematikou vystavování knih přináší výstava *Papír a kniha VI. / Paper Art & Paper Art* v Národní knihovně ČR. Založení minigalerie *Art Armarium* v knihovně přispívá ke kapitole Muzea a galerie. Pravidelné prezentaci knižních děl v prostoru vymezeném speciálně pro autorské knihy a knihy-objekty se dosud žádná instituce nevěnuje. I když minigalerie tvořila minimální prostor vitríny, byl její rozměr díky nenáročnosti knih na prostor zcela dostačující. Další aktivity zprostředkovaly podmínky pro novou tvorbu knižních děl s různým přístupem ke knize daným tématy jednotlivých akcí vycházející z environmentálního pojetí témat 4. kapitoly, řešení všudypřítomnosti a prostorových možností knihy samé a v městském i přírodním prostředí, v prostoru kulturních institucí. Takto se konal workshop *Ex libris* předkládající knihy jako materiál k objektům a instalacím, workshop *Kniha v krajině* ve zdánlivě atypickém prostředí ve vztahu ke knize, který však umožnil nacházet novou inspiraci a souvislosti knihy. Spolupráce se čtenářským festivalem *I kráva má svou knihu* přinesla realizace knižních děl přímo v prostředí města. Přednáškový cyklus *Kniha jako forma umění* zprostředkoval setkání a informace o knižní tvorbě přímo od nejvýznamnějších osobností převážně z české scény. Mezinárodní workshop

Itinérances en images přinesl srovnání současných přístupů k tvorbě autorských knih s dalšími evropskými zeměmi.

Většina aktivit byla určitým způsobem spojena s Ateliérem papír a kniha Fakulty výtvarných umění VUT v Brně, unikátním ateliérem, který pod vedením doc. Jiřího H. Kocmana 13 let působil jako určitá základna pro tvorbu a rozvoj oboru, jenž pojímá knihu a papír jako výtvarný fenomén.

Všechny dále popsané projekty jsem převážně iniciovala, byla jejich organizátorkou či kurátorkou a často jsem současně byla také jejich aktérkou.

Ke kapitole Problematika vystavování knih:

5.1 PAPÍR A KNIHA VI. / PAPER ART & ARTISTS BOOK

6. 9. - 22. 10. 2011, Národní knihovna České republiky

Výstavní projekt představil aktuální práce studentů a pedagoga Ateliéru papír a kniha FaVU VUT v Brně, výstava byla situována ve výstavní chodbě v přízemí Národní knihovny v budově Klementina v Praze. Průchozí prostor chodby na jednu stranu neumožňoval umístit do prostoru expozice větší objekty či instalace, které by bylo nutné obcházet, což by bylo proti řádu a provozu knihovny, zároveň však výstava nebyla izolována ve zvláštním odděleném prostoru a výstavu tak „náhodně“ zhlédlo velké množství návštěvníků knihovny.

Právě přístupnost veřejnosti vedla k umístění všech exponátů z bezpečnostních důvodů do vitrín či ráků. Exponáty tak byly rozmístěny po stranách chodby, plochá díla v rámech po jedné straně a autorské knihy, knihy-objekty a paper-artové objekty v řadě výstavních stojanových a stolových vitrín na protější straně. Speciálně pro tuto výstavu byly vyhotoveny do stávajících stolových vitrín náhradní boční skla se dvěma kruhovými otvory pro ruce, které umožňovaly divákům kontakt s vybranými exponáty, možnost prolistování a hmatový kontakt s knihami, přitom bez rizika odcizení děl. Do těchto vitrín byly umisťovány zvláště exponáty, jež pro pochopení konceptu díla vyžadovaly listování celou knihou, nebo když šlo o knihy interaktivního charakteru. V tvorbě vystavujících, která vycházela jak ze zadaných ateliérových témat, tak také z volných projektů studentů, bylo obsaženo široké spektrum interpretací média papíru a média knihy. Byly to např. zvukové a hudební experimenty a inspirace, neobvyklé materie sloužící jako podklad pro písmo, práce s abstraktními texty a šifrovaným obsahem, literární interpretace, aplikace moderních 3D technologií, originální kombinování formy knihy s objekty a náměty běžně s knihou neslučovanými a mnohé další přístupy konceptuální povahy.⁹⁹

Výstava byla šestou a poslední aktuální přehlídkou Ateliéru papír a kniha, které se vždy pod názvem Papír a kniha (a pořadovým číslem) konaly v předchozích letech

99 Z tiskové zprávy výstavy *Papír a kniha VI.*

a mnohé se uskutečnily také skrze mou iniciaci a organizaci (Papír a kniha III. - V.)
K výstavě byl vytištěn drobný katalog v nákladu 200 ks. Na vernisáži promluvili ředitel NK ČR Ing. Tomáš Böhm, doc. dr. Jiří H. Kocman a Mgr. Zbyněk Sedláček.

Obr. 92. Pozvánka na výstavu Papír a kniha VI.

Obr. 93. Pohled do expozice výstavy Papír a kniha VI. v NK ČR

Obr. 94. Exponáty na výstavě Papír a kniha VI. v NK ČR

Obr. 95. Vitrína s kruhovými otvory pro ruce

Obr. 96., 97. Pohled do expozice výstavy Papír a kniha VI. v NK ČR

Ke kapitole Muzea a galerie

5.2 MINIGALERIE ART ARMARIUM

04/2011-2013, Moravská zemská knihovna v Brně

Minigalerie Art Armarium byla prvním výstavním prostorem v České republice, ve kterém byly pravidelně prezentovány výlučně autorské knihy a knihy-objekty. Výstavní prostor byl tvořen vitrínou o rozměru 10-28 x 114 x 72 cm. Výstavní cyklus byl zahájen v květnu 2011, v měsíčních intervalech se zde konaly „samostatné výstavy“ studentů FaVU VUT v Brně, kteří vystavovali práce, jež pojímaly knihu jako umělecké médium. Vitrína byla umístěna v atriu na ochozu ve druhém poschodí v budově Moravské zemské knihovny v Brně.

Umístění minigalerie v knihovně, která je určitou centrálou knihy, se jeví jako příznačné využití prostoru rozšiřujícího záběr knihovny o pojetí knihy jako výtvarného díla. Podobně jako v Moravské galerii Prostor pro jedno dílo, i v minigalerii Art Armarium bylo obvykle prezentováno jedno dílo či jeden koncept rozvinutý do série knižních objektů.

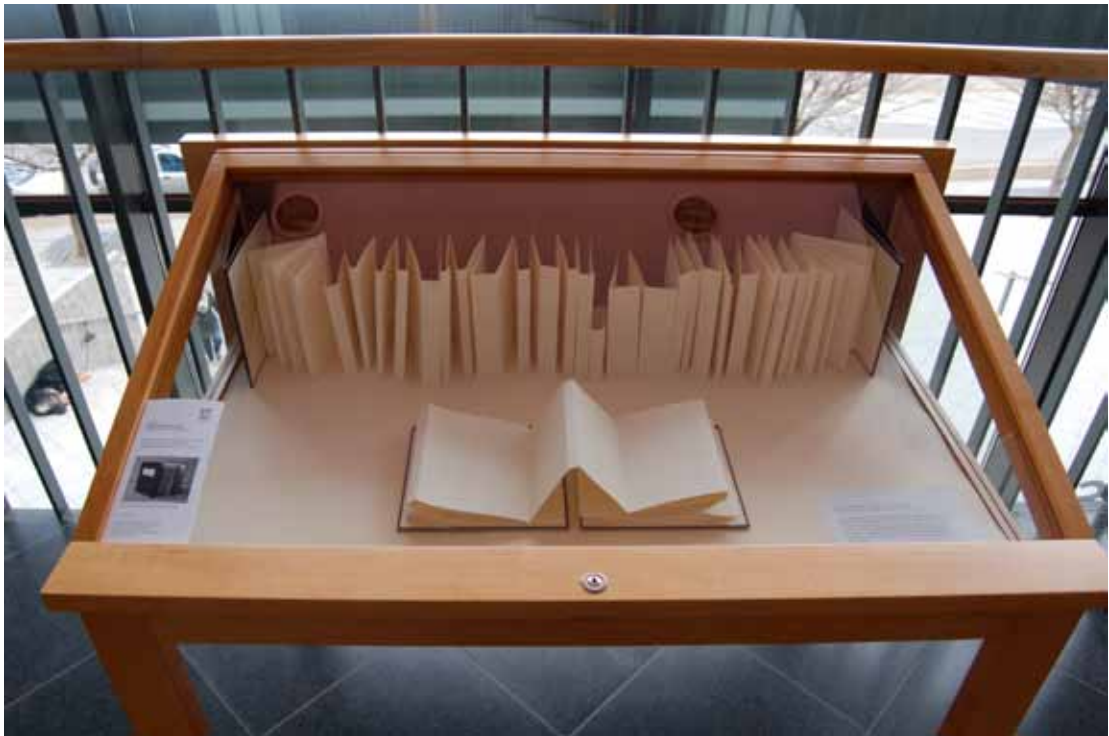
Do června 2013 se uskutečnilo 21 výstav, které jsou dokumentovány sérií katalogových listů.

Obr. 98. Minigalerie Art Armarium v Moravské zemské knihovně v Brně

Obr. 99. Katalogové listy k výstavám v minigalerii Art Armarium

Obr. 100. Karel Bařina: *Kniha a knihovna*, Art Armarium, březen 2012

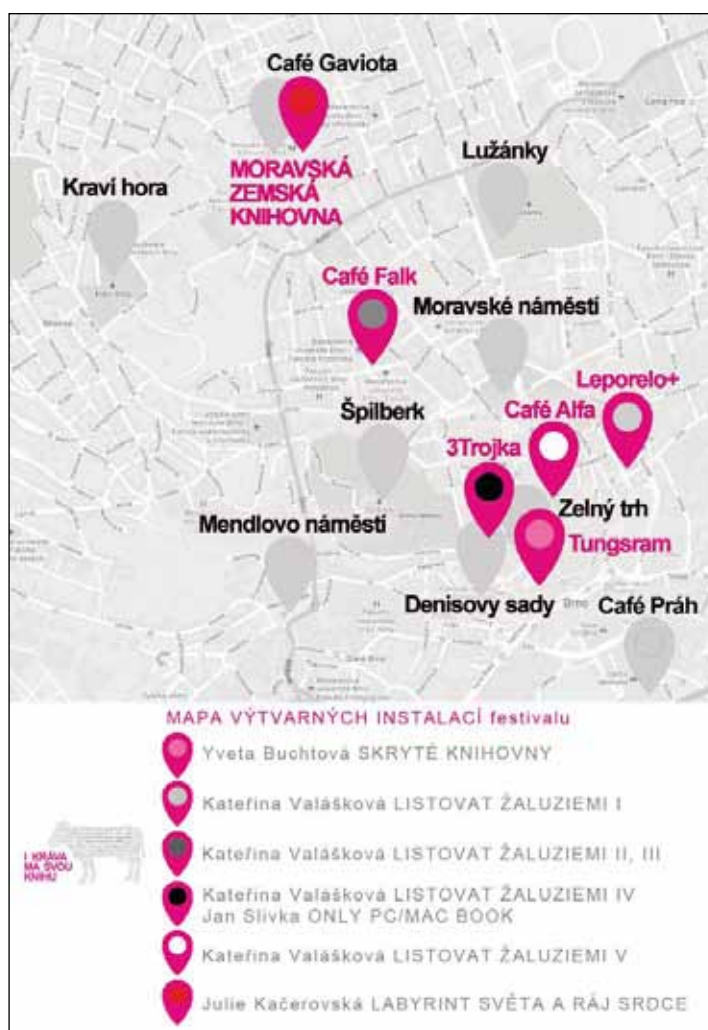
Obr. 101. Jakub Horský: *Pastva pro oči*, Art Armarium, květen 2012

Ke kapitole Knihy v ulicích

5.3 FESTIVAL I KRÁVA MÁ SVOU KNIHU

28. - 30. 9. 2011, Brno

Součástí prvního ročníku multižánrového festivalu na podporu čtení I kráva má svou knihu, který organizovali studenti Ústavu hudební vědy Masarykovy university v Brně, byly také instalace knižních objektů v interiérech brněnských kaváren, které se uskutečnily pod mou koordinací. K prolínání městského interiéru s exteriérem došlo zejména v instalacích Kateřiny Valáškové. Žaluzie s úryvky z knihy Patrika Ouredníka *Europeana* umístila v prostorách kaváren i ve skleněných oknech daných prostorů. Aktivní divák mohl pojmout tuto instalaci jako pobídku k obchůzce městem za četbou na pokračování.

Obr. 102. Plánek výtvarných instalací

Obr. 103., 104. Kateřina Valášková: *Listovat žaluziemi I*, kavárna Leporelo+, Brno, září-říjen 2011

Ke kapitole Kniha v krajině

5.4 KNIHA V KRAJINĚ

Workshop 15. - 20. 8. 2011, zámek Radešín, organizováno společně s Kateřinou Zemanovou, roz. Valáškovou

Tématem workshopu byla rešerše vztahu artefaktu (knižního charakteru) a volné nebo „zkulturněné“ krajiny. Akce měla zázemí na balónovém zámku v Radešíně, v jehož hlavním sále byla zahájena vernisáž a byla zde vystavena část děl vzniklých během workshopu. Součástí vernisáže byl přesun ze zámku do lesa, ve kterém byly umístěny další instalace, během cesty se uskutečnila akce Kateřiny Valáškové se zapojením návštěvníků vernisáže. Během workshopu se konala exkurze do Muzea knihy ve Žďáru nad Sázavou.

Jan Slivka vytvořil sérii knižních vazeb nazvanou *Opatrné listování* [obr. 106], knihy vytvořené z autorských ručních papírů z rostlin, které při kontaktu s kůží vyvolávají bolestivé reakce, pálí, bodají či píchají, zástupci těchto rostlin byly kopřiva, bodlák a ostružiní.

V instalaci *Moment knihy*, která byla vytvořena přímo v lese, Jan Slivka rozmístil na kmeny stromů bílou páskou fragmenty, které pouze při pohledu z jednoho místa dávaly dohromady obraz rozevřené knihy [obr. 107].

Instalaci Tomáše Rybníčka *Sebrané spisy* tvořila parafráze knihovny, svého druhu xyloféty, v níž nalezené lesní materiály (kameny, jehličí, šišky, větve, listí, kůra...) sestavil do podoby kodexů [obr. 108]. Z každého materiálu, jeden „svazek“, všechny pak byly vedle sebe seřazeny jako knihy v knihovně.

Kateřina Valášková v objektu *Knihou do krajiny* „upletla“ knihu z ratanu na palouku před zámek [obr. 109], místo textu ponechala volná místa, která byla vyplněna v průzorech okolní krajinou a dotvářela tak „obsah“ knihy.

Ve zmíněné interakci realizované na vernisáži na cestě ze zámku do lesa zapojila Kateřina Valášková návštěvníky do akce *Stopy ke čtení* [obr. 110]. Polymerní štočky s textem Josepha Murphyho *Moc podvědomí*, nalezené přímo na zámku, rozdávala návštěvníkům, kteří si je přilepovali na boty, a při chůzi díky reliéfnosti štoček,

zanechávali na vhodném podloží otisky textu, stránky knihy se tedy vtiskávaly přímo do krajiny [obr. 111].

Mé objekty, nazvané *Zemské desky*, vycházejí ze základní úvahy, co je společným faktorem pro knihu a krajinu. Kniha i krajina jsou tvořeny z vrstev, které na sebe navazují a přiléhají k sobě. Parafrázovala jsem tuto podobnost doslovně odrytím pásů lesní půdy, které jsem přehnutím dala charakter kodexové formy [obr. 112].

Obr. 105. Pozvánka na výstavu Kniha v krajině

Obr. 106. Jan Slivka: *Opatrné listování*

Obr. 107. Jan Slivka: *Moment knihy*

Obr. 108. Tomáš Rybníček: *Sebrané spisy*

Obr. 109. Kateřina Valášková: *Knihou do krajiny*

Obr. 110., 111. Kateřina Valášková: *Stopy ke čtení*

Obr. 112. Julie Kačerovská: *Zemské desky*

Obr. 113. Pohled do výstavního sálu na zámku v Radešíně

Ke kapitolám Kniha vytváří prostor a Knihovna jako specifický prostor

5.5 EX LIBRIS

Workshop 26. 3. – 2. 4. 2013, výstava 3. 4. 2013 – 12. 4. 2013, Galerie Aula, Brno
Workshop prostorové tvorby, objektů a instalací z knih, kterého se účastnili studenti a absolventi FaVU VUT v Brně. Knihy, které dostali účastníci k dispozici, byly vyřazeny z Knihovny Jiřího Mahena v Brně (tvořily objem cca 1,5 m³). Knihovna, která neustále nakupuje nové tituly, ale její prostor se pochopitelně úměrně nezvětšuje, musí jiné tituly vyřazovat, hlediskem pro vyřazení je dlouhodobější nezájem čtenářů o výpůjčku knih. Vyřazené knihy se pak odvázejí do spalovny.

Název Ex libris (toto pojmenování se spojuje s grafickým štítkem vlepovaným do knih obvykle na přídešti pro označení majitele knih) byl zvolen nejen pro uvedenou konotaci, neboť i tyto knihy někam a někomu patřily, ale vychází z prostého překladu těchto dvou latinských slov ex libris, tedy „z knih“.

Aktéři workshopu dostali k dispozici knihy a prostor Galerie Aula bez dalšího bližšího zadání, knihy byly předloženy pouze jako „materiál“ pro volnou tvorbu. Většinu účastníků však zaujal příběh „nechtěných knih“ a ve svých instalacích na něj reagovali či s tímto faktorem pracovali.

Výstavu uvedl bývalý děkan FaVU doc. Petr Spielmann.

Karel Bařina v závěsné instalaci *195=1* sešil z knih pásy, které tvořily ohraničený prostor čtyř „zdí“, knihy byly rozevřené a navazovaly jedna na druhou vedle sebe paginací od 1. do 195. strany, ze všech náhodně použitých knih vznikl jeden „navazující“ příběh, jedna kniha [obr. 116].

Kateřina Hikadová vycházela z citátu Roberta Bolanga z knihy *Divocí detektivové*, který pojednává o existenci a zachování díla, o cestě k zániku díla skrze život a paměť čtenáře a kritika díla. Instalace nazvaná *Čtenářský koutek* spojuje tento citát s knihami, které nemají své čtenáře a jejichž využití se dostává do jiné degradující roviny: štos knih nahrazující čtvrtou nohu židle, knihy jako podpěry desky stolu, kniha jako podložka ke krájení potravin, stránky knihy sloužící k zabalení potravin, natrhané stránky suplující filtr od cigarety... [obr. 117]

Veronika Přikrylová vytvořila jednoduchou instalaci *Bez názvu / O hoře na hoře* za použití jediné knihy a žebříku [obr. 118], knihou s titulem „Kde končí země“ zapřela žebřík o jeho nejvyšší příčku. Žebřík byl tedy velmi nestabilní, pokud by chtěl po něm někdo vylézt, hrozilo by zřícení knihy, žebříku i diváka. Instalace symbolizuje úskalí a riziko, které doprovází každý výstup, ať již výšlap na skutečnou horu nebo i kteroukoli reálnou námahu a snahu o dosažení cíle.

Tomáš Rybníček vyskládal v objektu *Polovina* knihy do tvaru spirály, která je míněna jako polovina dvoušroubovice DNA [obr. 119]. Odkazoval tím k paralele mezi knihami a DNA, přenosu informací. Polovičitost šroubovice je dána do souvislosti s knihami, které nikdo nečte, a obojí v této nedostatečnosti ztrácí svou funkci a význam.

Helena Tůmová zkonstruovala z knih závěsnou *Lávku* [obr. 120] jako symbol propojování a vytváření dostupnosti, knihy zprostředkovávají propojování souvislostí a témat. Lávka zároveň odkazuje k údělu konkrétních knih, které nejsou čteny, lávka má čtenáře symbolicky dovést zpět ke knihám.

Veronika Horáková Zábršová sestavila z knih knihovnu, která vychází ze skutečných rozměrů knihovny jako mobiliáře, který ovšem není fyzicky přítomen, knihy zdánlivě levitují, ovšem vypadají tak, jako kdyby byly klasicky vyskládané v policích knihovny [obr. 121], instalace byla nazvána *Bez knihovny*.

Instalace Julie Kačerovské, tedy moje instalace, nese název *Neposlušné knihy* [obr. 122], knihy obvykle „poslušně“ vyrovnané a zalícované v policích, se zde v instalaci jakoby snaží vymanit, samy se nabízí čtenáři, nechtějící se smířit s osudem knih, vyřazených ze zájmového pole čtenářů.

Vernisáž 3. 4. 2013
v 19 hodin

Komentovaná
prohlídka výstavy
10. 4. v 17³⁰

Galerie Aula

workshop
26. 3. — 2. 4.
2013

výstava
3. 4.
2013

EX LIBRIS

Účastníci: Karel Bařina, Kateřina Hladová,
Julie Kačerovská, Veronika Příkrylová, Tomáš Rybníček,
Helena Tůmová, Veronika Horáková Zábřavská

Workshop
prostorové
a konceptuální
tvorby z knih
pro studenty
a absolventy
FaVU VUT

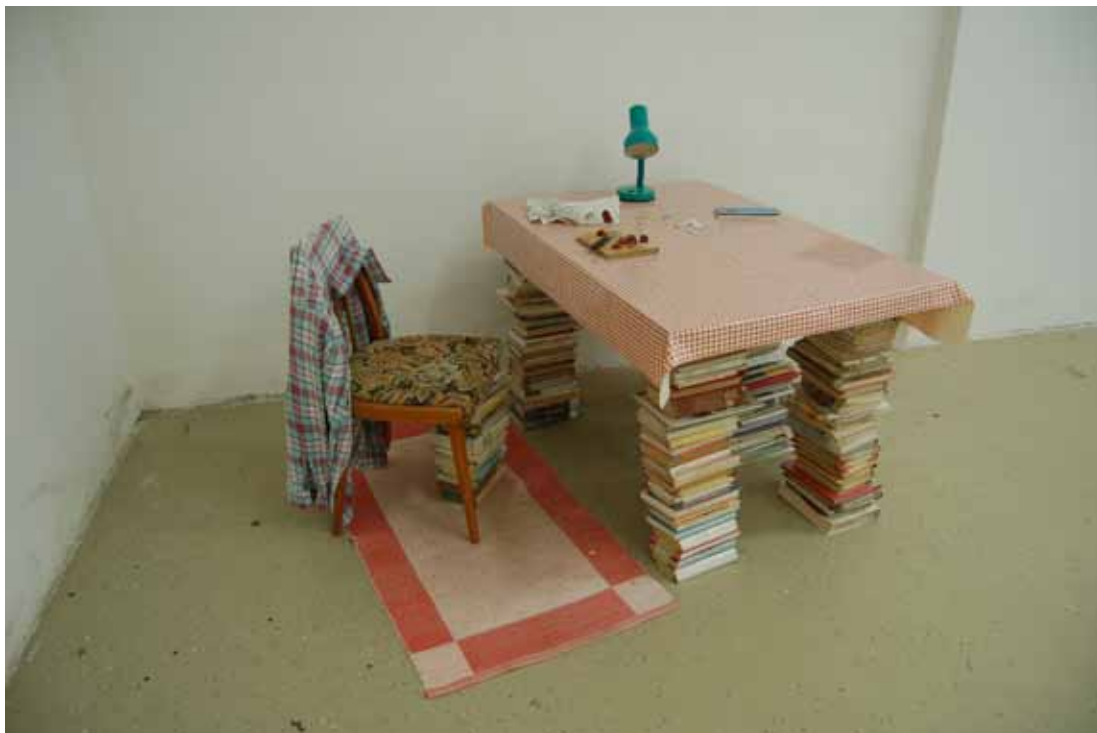
Obr. 114. Pozvánka na výstavu Ex libris

Obr. 115. Pohled do expozice výstavy *Ex libris* v Galerii Aula

Obr. 116. Karel Bařina: *195=1*

Obr. 117. Kateřina Hikadová: *Čtenářský koutek*

Obr. 118. Veronika Přikrylová: *Bez názvu / O hoře na hoře*

Obr. 119. Tomáš Rybníček: *Polovina*

Obr. 120. Helena Tůmová: *Lávka*

Obr. 121. Veronka Zábřřová Horáková: *Bez knihovny*

Obr. 122. Julie Kačerovská: *Neposlušné knihy*

Nezařazené aktivity

5.6 PŘEDNÁŠKOVÝ CYKLUS KNIHA JAKO FORMA UMĚNÍ

Dům umění města Brna, vstupní hala, 2012

Cyklus přednášek významných osobností spjatých s knihou jako výtvarným fenoménem byl motivován snahou o propagaci a popularizaci oboru, rozšíření výuky někdejšího Ateliéru papír a kniha FaVU VUT v Brně se záměrem získat nové informace pro teoretickou práci, poněvadž literatura v českém jazyce není dostatečná. Do přednáškového cyklu byli zváni umělci i teoretici, kteří se aktivně zabývali či zabývají autorskou knihou, knihou-objektem, instalacemi z knih či např. akcemi s knihou.

Přednáškový cyklus *Knih jako forma umění* byl financován z grantu Fondu rozvoje vysokých škol MŠMT. Oslovené osobnosti utvořily v souhrnu význačný přehled v oblasti autorské knihy a jejích přesahů. Do jisté míry tak chybějící literaturu tento cyklus nahrazuje a může se stát zdrojem čerpání informací pro další studenty a odborníky. Přednášky byly pro veřejnost volně přístupné a záznamy z přednášek byly dále zveřejněny na internetu na stránkách kpk.ffa.vutbr.cz.

Přednášející obdrželi iniciační otázky, ke kterým se více či méně v rámci svého výstupu vyjadřovali:

1. Kdy vznikl a odkud pramení Váš zájem o knihu jako uměleckou formu?
2. Kdo nebo co Vás ve vztahu ke knize zásadně ovlivnilo (a ovlivňuje)?
3. Jaká je Vaše definice knihy?
4. Jaké místo ve Vaší tvorbě kniha zaujímá mezi ostatními aktivitami a výtvarnými zájmy?
5. Jaká jsou podle Vás specifika knihy jako uměleckého média, čím se liší od ostatních uměleckých kategorií?

Přednášky se konaly v rámci akademického roku 2012 ve čtrnáctidenních intervalech od dubna 2012, vždy v úterý od 18 hodin ve vstupní hale Domu umění města Brna, který se stal partnerem projektu. Celkem se uskutečnilo devět přednášek,

přednáškového cyklu se zúčastnili: doc. Petr Babák (Praha), prof. Pavel Büchler (Manchester, Velká Británie), prof. Pierre-Jean Foulon (Thuin, Belgie), prof. Milan Knížák (Praha), akad. mal. Petr Nikl (Praha), doc. Marian Palla (Brno), prof. Miloš Šejn (Praha/ Jičín), prof. Dezider Tóth (Monogramista T.D, Bratislava) a akad. soch. Martin Zet (Brno/ Praha).

Tento projekt mi zprostředkoval nejen množství cenných informací a podnětů, ale také možnost osobního setkání a rozhovoru s význačnými osobnostmi v oblasti kultury. Spoluřešiteli projektu byli doc. dr. Jiří H. Kocman a RNDr. Luděk Skočovský.

Termíny a stručný obsah přednášek:

24. 4. 2012 Petr Babák: *Staré vs. nové*

Přednáška srovnávající tvorbu předního českého designéra v minulosti a současnosti. Experiment jako jako hlavní charakteristika jak v tvorbě autorských knih, tak v komerční sféře grafického designu ve studiu Laboratoř.

9. 5. 2012 Marian Palla: Naivní konceptualismus a nečitelná kniha

Naivní konceptualismus jako přístup k tvorbě, obraz malovaný knihou, demonstrace zazdívání knih a čtení z nečitelné knihy „Njgpúúp kkléedc“ za hudebního doprovodu Tomáše Vtípila.

22. 5. 2012 Miloš Šejn: „*Věděl, jak mám rád své knihy... / Knowing I lov'd my books*“ (*William Shakespeare: The Tempest*)

Knihy v tvorbě Petera Greenaway (filmy *Knihy snů*, *Prosperovy knihy*). Možnosti autorské knihy v krajině, „impresivní“ herbáře, deníky a záznamy z putování krajinou, vztah mezi tvůrcem a předmětem a jeho zachycení pomocí kresby a barvy.

2. 10. 2012 Petr Nikl: *Blázníček*

Pásmo písní a básní s následnou besedou, hudebně-divadelní autorské čtení Petra Nikla, beseda s autorem o jeho vztahu ke knihám, o procesu vzniku autorských knih později vydávaných v nakladatelství Meander.

16. 10. 2012 Monogramista T.D: *Klubíčko milovníků autorské knihy*

Představení tvorby slovenského konceptuálního umělce, kniha jako nosič osobního příběhu, listování v díle autora, knihy-objekty, instalace.

30. 10. 2012 Milan Knížák: *Knihy jako dokument i objekt*

O knihách a knihovnách, formátech a materiálu knih, dokumentační knihy a knihy-objekty v souvislosti s hnutím Aktual a akčním uměním, cyklus zabitých knih.

13. 11. 2012 Martin Zet: *Auto-da-fé*

Pozadí a bouřlivé reakce na kontroverzní projekt autora na berlínském bienále v roce 2012 a další instalace využívající knihy jako demonstrační prvek. Zapojení publika do aktivity „zosobněných knih“.

27. 11. 2012 Pierre-Jean Foulon: *Le livre d'artiste: collection et théorisation / Autorská kniha: sbírky a teorie*

Královské muzeum v Mariemontu, historie i současnost muzea a sbírky autorských knih, příklady autorských knih na světové scéně, vysvětlení terminologie autorských knih uznávané v Belgii a Francii.

11. 12. 2012 Pavel Büchler: *Konceptuální paradox*

Autorské knihy a instalace autora v provázání literatury a konceptuálního umění, vlivy a přístup k tvorbě, „byrokratická estetika“ a koncept „chybného čtení“.

Mnozí přednášející prezentovali přímo originály svých knih. Pro přednášky byla připravena speciální technika, která živě snímala přednášejícího, jenž mohl knihy sám prezentovat. Obraz se přenášel přes dataprojektor ve zvětšení na plátno. Přednášející tak sám rozhodoval o způsobu prezentace své knihy, který by jinak tímto způsobem byl možný pouze v úzkém kruhu přihlížejících. Kniha se pro tento způsob prezentace ukázala jako velmi vhodné médium. Této možnosti využili Miloš Šejn, Marian Palla, Petr Babák a Martin Zet. Jako završení tohoto projektu se předpokládá vydání textové podoby v podobě knihy ve spolupráci s Uměleckoprůmyslovým muzeem v Praze, které je předběžně dojednáno na rok 2014.

Obr. 123. Plakáty k přednáškovému cyklu Kniha jako forma umění

Obr. 124. Petr Babák: *Staré vs. nové*

Obr. 125. Marian Palla: *Naivní konceptualismus a nečitelná kniha*

Obr. 126. Miloš Šejn: „Věděl, jak mám rád své knihy... / *Knowing I lov'd my books*“ (William Shakespeare: *The Tempest*)

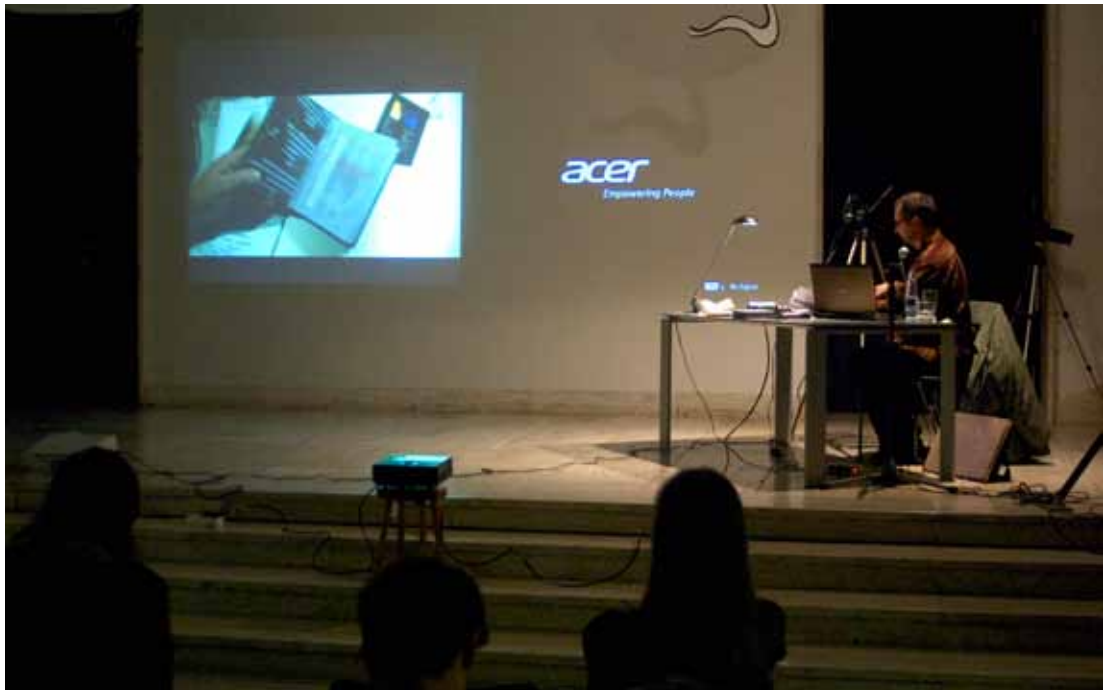
Obr. 127. Petr Nikl: *Blázníček*

Obr. 128. Monogramista T.D: *Klubíčko milovníků autorské knihy*

Obr. 129. Milan Knížák: *Kniha jako dokument i objekt*

Obr. 130. Martin Zet: *Auto-da-fé*

Obr. 131. Pierre-Jean Foulon: *Le livre d'artist: collection et théorisation / Autorská kniha: sbírky a teorie*

Obr. 132. Pavel Büchler: *Konceptuální paradox*

5.7 TŘETÍ ČÁST PROJEKTU *ITINÉRANCES EN IMAGES*

3. - 14. 10. 2011, FaVU VUT v Brně, organizováno společně s Kateřinou Zemanovou, roz. Valáškovou

Projekt vznikl ze spolupráce škol ve třech evropských zemích - ve Francii, v Belgii a v České republice, které vytvářejí podobné projekty na základě kooperace v rámci programu Erasmus. Projekt nazvaný *Itinérances en images* se skládal ze tří čtrnáctidenních workshopů, které se uskutečnily postupně v Lorientu, Bruselu a Brně. Hlavní náplní těchto tvůrčích setkání, na kterých participovali vždy studenti a pedagogové ze všech tří zemí, byla tvorba autorských knih v malé edici. Společným základem témat workshopů byla zkušenost z nového města, cestování, vjemy z neznámého prostředí. Celý tento projekt je popsán a dokumentován na stránkách www.realbook.org.

Workshop, který se uskutečnil v říjnu roku 2011 na *Fakultě výtvarných umění VUT v Brně* byl třetí částí mezinárodního projektu podporovaného fondem Evropské unie. Čtrnáctidenní workshop probíhal v prostorách Ateliéru grafického designu, hlavním zadáním pro studenty bylo téma *Labyrinth - cesta k východu*, které navazovalo na základní motiv *Itinérances en images* (v překl. „bloudění v obrazech“). Brněnský workshop tematicky směřoval k symbolickému nalezení cesty z bludiště - jako vyústění celého projektu, zároveň připouštěl i dvojnásobnost fráze „cesta k východu“ jako geografické směřování a další inspirace. Čtrnáctidenního pobytu se účastnilo 17 studentů, 4 studenti z *École supérieure des Arts* v Lorientu, 5 studentů *École de recherche graphique a École supérieure des Arts de l'Image* („*Le Septantecinq*“) v Bruselu a 8 studentů z *FaVU VUT v Brně*.

Mezinárodní spolupráce přinesla různé originální pohledy a přístupy k danému tématu přenesenému do média autorské knihy, studenti ve svých přístupech nejčastěji využívali prostředků a účinků fotografie, fotomontáže, grafiky, kresby a počítačové simulace v kombinaci originálním formátem, vazbou a nestandardním systémem knihy. Každá autorská kniha byla zhotovena v šesti exemplářích.

Výsledné práce byly pro veřejnost prezentovány poslední den workshopu na jednodenní výstavě v prostorách *Mínus 3Trojky* v Domu pánů z Kunštátu v Brně, v podzemních klikatých prostorách odpovídajících charakteru labyrintu. Autorské knihy byly nechány návštěvníkům volně k prohlížení na řadě soklů procházejících středem

zaklenuté sklepní místnosti. V průběhu workshopu se konala exkurze do Vídně na výstavu Artists' Books on Tour v MAK.

Třetí část mezinárodního projektu Itinérances en images,
workshopu zaměřeného na tvorbu autorských knih,
3.–14. října 2011

Kateřina Valášková / CZ
Ivana Bendová / CZ
Sandrine Lopez / B
Marie Le Moigne / B
Barbara Filâtre / F
Coralie Moser / F
Antoine Trouvé / F
Kateřina Hladková / CZ
Léone Julitte / B
Veronika Přikrylová / CZ

Jakub Horský / CZ
Tanik Bouanani / F
Julie Kačerovská / CZ
Camille Vinck / B
Pierre Liebaert / B
Jakub Konvica / CZ
Klára Nejedlá / CZ

**ITINÉRANCES
EN IMAGES
LABYRINT/
CESTA
K VÝCHODU**

Česká republika - Fakulta výtvarných umění VUT v Brně
Francie - École supérieure des Arts de Lorient
Belgie - École supérieure des Arts de l'Image "Le Septantecinq"
École de recherche graphique, Bruxelles

Pod vedením:
Emmanuel De Meulemeester
Vito Gionda
Florence Gloanec
Giovanni Guarini

Vernisáž jednodenní výstavy proběhne 14. října 2011 v 18 hod v prostorách
Minus 3Trojky (Dům pánů z Kunštátu, Dominikánská 9, Brno)
Úvodní slovo - Jana Spoustová a Florence Gloanec

antalis ARTISTS' BOOKS **3TROJKA**

Obr. 133. Plakát k výstavě Itinérances en images

Obr. 134. Vernisáž v Domě pánů z Kunštátu

Obr. 135. Práce studentů na výstavě v Domě pánů z Kunštátu

Obr. 136, 137. Autorské knihy studentů na výstavě v Domě pánů z Kunštátu

„*Knih se jen tak nezbavíme.*“ Tak lze shrnout výsledný postoj k budoucnosti knihy titulem publikace s rozhovory s U. Ecem a J. C. Carrierem. Kniha určitě nekončí, jako symbol, předmět i systém bude mít vždy své místo jak v běžném životě, tak i v uměleckých aktivitách.

Obecnější současná obava či otázka, zda knihu potlačují a devalvují elektronická média, se nejeví jako zcela opodstatněná. Není třeba se domnívat, že „jedno zabíjí druhé“. Stejně jako obrazy nepotlačila fotografie, jako divadlo nesmazal film, jako hudbu negativně nepoznamenala reprodukční technika, tak literaturu ve spojení s knihou neohrožují elektronické nosiče. Ano, může se měnit jejich využití, malba není primárním způsobem, jak zachytit podobu lidí, divadlo nezprostředkovává aktuální autentické děje, živý přednes není jedinou možností, jak slyšet hudbu, přesto někdy dokáže tradiční obory zprostředkovat realitu výstižněji a mnohdy i přinášejí silnější zážitek než leckterá technika zaznamenávající a přenášející realitu. Nové technické vynálezy naopak podporují úvahy, v čem je dané médium nezastupitelné a jedinečné. Mohou změnit její primární funkci, kniha už třeba nebude vnímána pouze jako obyčejný služební-nosič, ale pozornost se zaměří na její estetickou stránku, vlastně by mohla opět povýšit na exkluzivní artefakt.

Dizertační práce *Knih-objekt ve veřejném prostoru* se zabývá otázkou aktuálnosti knihy, ovšem v rovině výtvarného umění, především v jeho postmoderních prouděch. Kniha je stále, i po nejsilnějších „revolučních“ vlnách autorské knihy v 60. a 70. letech, ve volném výtvarném umění živým fenoménem, který se prolíná do aktuálních proudů umění. Dizertační práce rozvíjí v teoretické části téma knihy ve spojitosti s výtvarným uměním a v kontextu prostoru, v umění posledních desetiletí jsou umělecká díla často významově vázána na místa svého vzniku či prezentace, prostor dotváří jejich kontext i koncept. Členění tématu dle environmentálních hledisek není obzvláště u knihy obvyklé, ovšem kniha již dávno není pouze izolovaným textovým médiem odkázaným do uzavřených prostor interiérů (ačkoliv tam je jí nejlépe) a snad jakýmsi objektem pro úzce zaměřené umělce. V rámci výtvarného umění je motiv knihy

v postmoderním umění živý a uplatňuje se i ve sféře umění ve veřejném prostoru, nejčastěji v kategoriích umění objektu, akční umění, instalace a konceptuální umění, kde představuje širokou škálu možností ztvárnění a interpretace formy knihy, textového obsahu a symboliky. Kniha ve spojení s výtvarným uměním představuje rozsáhlý vyjadřovací prostředek. Téma, které nelze označit v této podobě za samostatný proud ve výtvarném umění, ale spíše za kulturní fenomén, si ale jistě zaslouží pozornost, kterou v naší zemi příliš nedostává a kterou jsem se snažila podpořit teoretickou i praktickou částí dizertační práce.

Práce se v hlavní části (kapitola 4) zabírala především možnostmi knihy v prostoru v rámci výtvarného umění bez omezení místního i časového. Dizertační práce nebyla koncipována jako přehled tvorby umělců pracujících soustavně s médiem knihy, ale podle zvolených prostorových typů jsou uváděny příklady tvorby českých či zahraničních umělců. V rámci zařazení mezi prezentované autory nebylo podstatné, zda umělci pracují s knihou systematicky či pouze ojediněle, podkladem byla rozsáhlá rešerše, která byla zpracována v širokou databázi autorů. Mnohá díla uvedená v této práci, nebyla dosud nikde uvedena a komentována nebo ne v kontextu knižní tvorby.

Téma knihy, výtvarného umění a prostorových souvislostí je doplněno o související témata, která dosud nebyla souborněji zpracována.

Kapitola symbolika knihy přibližuje nikoli historii knihy z hlediska proměny její formy (to bylo navíc již mnohokrát popsáno), ale z hlediska vývoje a rozsahu jejího symbolického a metaforického významu v dějinách umění. Kapitola dokládá, že kniha jako symbolický předmět byla významným prvkem pro umělce různých oborů napříč dějinami umění.

Kniha jako objekt a umělecký artefakt, naráží přirozeně na limity svého vystavení v muzeu či galerii, této problematice se věnuji v samostatné kapitole, která zároveň představuje mnohé alternativní způsoby vystavení knih vycházející z vlastního průzkumu.

Práce nebyla psána „z pera“ a náhledu teoretika, ale ze zájmu autora pracujícího s knihou, proto také praktickou část dizertační práce tvoří osobní zkušenosti s organizací aktivit spojených s knihou jako výtvarným fenoménem, do kterých jsem se zapojovala i jako účastník, a které se prolínají s tématy teoretické části dizertační práce.

Obr. 138. Socha světce, který přišel o hlavu, nepřestává však pevně svírat knihu, jež jakoby jeho hlavu nahrazuje, kostel sv. Štěpána, Mainz

The thesis entitled *The Book-An Object in Public Art*, created within the doctoral program Fine Arts at the Faculty of Fine Arts of Brno University of Technology, aims to delimit and elaborate an interdisciplinary artistic creation using book as a medium. It includes works of both, Czech and foreign artists and deals with art field such as artist's book, book-object, installation, monument, performance, video-art and extends into others categories.

The main chapter – *The Book-An Objects in Public Art in Czech and Foreign* - focuses on a relation between space and object. With regard to this relation is the chapter structured.

The topic is explored in two continuously interlinked ways:

In the theoretical part, study on symbolical aspects of a book and its artistic particularity results in a summary of the contemporary art attitude to a book as an art object in relation to a public space.

The practical part, through organizing of particular exhibitions and workshops and lectures, supplements the theoretical one.

The thesis essays to establish the original typology of the artistic creation in relation to a book form. It concerns yet unexplored topics such as symbolism of book in art history or the amount of displaying books displayed in galleries.

Unlike the existing bibliography, the thesis reflects my own experience with projects initiated within the practical part, which are closely related to the structure of the theoretical part and work as an active source for the thesis (e.g. course Book as a form of Art).

KEY WORDS

book, book-object, artist's book, book instalation, public art, library, book exhibition, symbolism of book

LITERATURA

- Ajvaz, Michal, *Tajemství knihy*, Petrov, Brno 1997
- Attwater, Donald, *Slovník svatých*, JEVA, Rudná u Prahy 1993
- Knihy-objekty* (katalog výstavy), Jičín, 1990
- Bollmann, Stefan, *Ženy, které čtou, jsou nebezpečné*, Knižní klub, Praha 2008
- Curtius, Ernst Robert, *Evropská literatura a latinský středověk*, Praha: Triáda, 1998
- Drucker, Joanna, *The Century of Artists Books*, Granary books, New York 1995
- Foulon, Pierre-Jean (ed.), *Féerie pour un autre livre*, Musée royal de Mariemont, Morlanwelz, 2000
- Hall, James, *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, Paseka, Praha-Litomyšl, 2008
- Horáček, Radek (ed.), *Fenomén kniha*, Výtvarná výchova a umění knihy, Masarykova univerzita a nakladatelství Albert, Brno 2008
- Horová, Anděla (ed.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění I*, Academia, Praha 1995
- Johnson, Robert Flynn, *Artists Books in the modern Era 1870-2000*, London, 2001
- Jury, David: *Book art Object*, Codex Foundation, California 2008
- Kesner, Ladislav, *Muzeum umění v digitální době: Vnímání obrazů a prožitek umění v soudobé společnosti*, Argo – Národní galerie, Praha 2000
- Kolektiv Nadace Partnerství, *Kvalitní veřejné prostory, Metodika tvorby a obnovy veřejných prostranství*, 1. vyd., Brno, Nadace Partnerství 2011
- Manguel, Alberto, *Dějiny čtení*, Host, Brno 2007
- Manguel, Alberto, *Knihovna v noci*, Host, Brno 2009
- Matěj Krén: *Knížní příbytky* (katalog), Borgis, Praha-Bratislava 2004
- Mitchell, Don, *The End of Public Space? People's Park, Definitions of the Public, and Democracy*, Annals of the Association of American Geographers, 1995
- Moldehn, Dominique, *Buchwerke*, Verlag für moderne Kunst Nürnberg, 1996

- Moeglin-Delcroix, Anne, *Sur le livre d'artiste. Articles et écrits de circonstance 1981-2005*, Collection Formes, Le Mot et le reste, Marseille 2006
- Pfleiderer, Rudolf, *Atributy světců*, Unikornis, Praha 1998
- Proksch, Nikolas (ed.), *Listování-moderní knižní kultura ve sbírkách muzea umění Olomouc*, Muzeum umění Olomouc, Olomouc 2009
- Renotière, Gina, *Autorská kniha-střet tradice a experimentu*, dizertační práce FaVU VUT v Brně, 2009
- Rothenberg, Jerome, *A Book of the book / Some Works and Projections about the Book and Writing*, Granary books, New York 2000
- Srp, Karel (ed.), *Minimal & Earth & Concept Art (2. část)*, Jazzová sekce, Praha 1982,
- Stewart, Garrett, *Bookwork: Medium to Object to Concept to Art*, The University of Chicago Press, 2011
- Tobolka, Zdeněk, *Kniha, její vznik, vývoj a rozbor*, Praha 1949
- de Tonnac, Jean-Philippe; Jean-Claude Carrière-Umberto Eco, *Knih se jen tak nezbavíme*, Argo, Praha, 2010

SAMIZDATOVÁ VYDÁNÍ

- Carion, Ulises, *Nové umění jak dělat knihy* (přel. G. Pospíšilová), 1977
- Čeliš, Jan K., *Myšlení v knižní formě* (Poznámky k autorské knize)
- Rezek, Petr, *O knihách: interview P. Rezka s P. Büchlerem, M. Knížákem, J. H. Kocmanem a M. Pallou*, Brno 1978-1980
- Šejn, Miloš, *Autorské knihy - Artists' books* (1987?)
- Valoch, Jiří, *Autorské knihy českých autorů*, 1981
- Valoch, Jiří, *Básně-objekty, knihy-objekty, vazby-objekty*, 1982

PERIODIKA

- Čančíková, Darja, *Kniga chudožnika*, In: *Art & Antiques*, č. 2 (2011), s. 38-41
- Černá, Kateřina, *Neviditelné vězení: Eva Kořátková*, in: *Art and Antiques*, roč. 9, č. 2, (2010) s. 44-46

Foulon, Pierre-Jean, *Umění a kniha*, in: *Grapheion*, č. 3-4 (2000), s. 24-34

Kesner, Ladislav ml., *Archivy vnímání. Krajina v procesuálních svitcích Miloše Šejna*,
in: *Umění*, LIII/2005, s. 44-60

INTERNETOVÉ STRÁNKY

<http://bookshelfporn.com/archive>

<http://theblogonthebookshelf.blogspot.com>

<http://www.tumblr.com/tagged/book+sculpture>

<http://www.bookpatrol.net>

<http://www.matejkren.cz>

<http://www.prahamestoliteratury.cz>

<http://www.vkol.cz>

<http://www.wikipedia.com>

